

С6 (АМ)
А 528

АЛТЫН-КÖЛ

1978 № 1

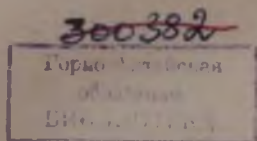

АЛТЫН-КӨЛ

ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ЖУРНАЛ

АЛТАЙДЫҢ БИЧИКТЕР ЧЫГАРАР ИЗДАТЕЛЬСТВОЗЫНЫҢ
ТУУЛУ АЛТАЙДАГЫ БӨЛҮГИ. 1978

Сб (Алт)
А—528

А 70303—021
М 138(03)78 84—78

© Горно-Алтайское отделение Алтайского книжного издательства, 1978 г.

ЭҢ ЈААН СУРАК

Литератураның алдында јаантайын турган эң јаан сурак — ол онын чындыйы. Чындый јок болзо — произведение јок. Ол учун не-келте јаантайын кажы ла бичичинин алдында сүрекей кату турган да, туруп та јат. Чындый учун тартыжү бүгүн бастыра күүн-санаала, ийде-күчле, эп-аргала, јаан иштерле өдөр учурлу.

Чын бийик једимдү чындый-јакшы произведение бичири, ончо-быска јарт, сүрекей күч. Онын шылтагы да, сурактары да, јажыды да көп. Кижинин јаныс ла бийик үредүлү эмезе санаалу болоры, литера-тураны сүүри ас.

Москвадагы Литературный институт керегинде бойынын ойинде куучындар көп болгон.

— Ол кандый институт? Тегин ле кижини поэт, писатель эдип ийер бе? — дежетендер.

— Ондый институт — тегин неме. Бичиир болуп бүтпеген болзон, сени кандый да үредү поэт эдип болбос — деп, канча јылга иштеп койгон јарлу писательдер де айтканын мен уккам.

Улустың мындый сөстөри ле сурактары, озо ло баштап, литерату-раның, творчествонын јажыды, онын бүткен бүдүми, ийде-күчи кере-гинде болгоны јарт. Ол сурактарга мындый каруу берилетен:

— Литературный институт, чын, кемди де поэт, драматург, рома-нист этпей јат. Је ол улустың өзөк-јүрегине једер сөс айткадыйларга, калык-јоннын јадын-јүрүмин ондоп, аайлап, айладып көргүскедий-лерге сүрекей јаан болужын јетирип јат. Олорго терен, кен сананары-на, јүрүмди элбек билерине болужат, творчество аайынча јаан үредү берет.

Кажы ла кижн бойы алдынан талантту-јајалталу, кандый бир керекке, ишке јаан күүндү, оны эдип, бүдүрип ийер аргалу, ийде-күч-тү. Су-кадык улуста чек ле «куру» кижн болбой јат. Онын да учун бойынын ижин сүреен јаан једимдү эдер физиктер, математиктер, эмчилер, үредүчилер эмезе механизаторлор, инженерлер, агрономдор болуп турганы ол. Иш аайынча койчылардын, малчылардын да орто-зынза өрөлүзи-төмөндүзи бар Је кажы ла кижн бойында бүдүп

калган арга-күчти, кени эдип билерин бойынан табып, олорды өскүрүп тыгыдарына кичеенер учурлу. Ончо керек, озо ло баштап, кижинин бойынан камаанду. Бү сүреен жаан сурак.

Партиянын Төс Комитединин былтыр октябрь айда жарлаган јөби (онон бери бир жыл өтти) творческий јашөскүримле иштеерине учурлаган. Литератураны, искусствонь, текши культураны сүүген кажы ла јиит кижинин ончо јайалган ийде-күчин элбеде өскүрерине ол сүрекей жаан болужын јетирип јат. Ол кандый болуш? Је, озо ло баштап, ондый ајару керегинде партиянын Төс Комитеди, башкару айдып, јөптөп турганы сүрекей жаан учурлу. Јер үстинде өскө кандый ороондо госуларствоньн адынан мындыј килемји эдилеп јат? Капиталистический ороондордо творческий јашөскүримге болужар деп неме, байла, санаада да јок. Ол кажы ла кижинин бойынын кереги деп олој чотоп јат: өссөн өс, өспөзөн — өспө. Арган бар болзо — бичи. Акча иштейин дезен, аргалу-чакту болойин дезен, албаданарын, кичеенерин. Је ол бойыннын керегин, капитализмнин «јайымы». А бисте јүрүм ондый эмес. Творческий јашөскүримди иштеп билер эдип өскүрери — ол база госуларствоньн кереги, ол текши совет албатыга, ороонго, келер өйиске сүрекей керектү ийде-күч.

Бүгүнгү совет јашөскүримле иштер көп өдүп јат. Андый иштердин тузазы келер жылдарда там иле көрүнөр. Кажы ла жылда јииттерге учурлаган јуундар, семинарлар, литературный тушташтар болој. Ондый иштерди жаан ийде-күчтү творческий союзтар комсомолдын органдарыла, военный, хозяйственный органдарла кожо өткүрет. Јашөскүримге жаан болушту болзын деп ол иштерде көпти көргөн, көпти эткен писательдер, ученыйлар, партийный ла јүрүмди көп билер хозяйственный ишчилер туружат. Јиит кижинин өзүмине тузалу өскө дө көп иштер ле керектер эдилет. Артканы јангыс ла јашөскүримнин бойынан камаанду: иштен, санан, өс!

Ороон ичинде өдүп турган јуундарда, семинарларда бистин областтан јииттер база туружып јат. Қалганчы катап ноябрь айда јиит критиктердин Москваньн јанында Малеевқада јарым айдын туркунына өткөн семинарында Н. Киндикова турушкан. Ондый тузалу иштерде бистен көп улус турушсын деп, Туулу Алтайдын бичинчилеринин организациязы жаантайын кичеенет.

Је семинарларга, јуундарга, творческий тушташтарга «куру колду» јииттерди ийип болбозын. Эки-үч үлгер, куучын, рецензия бичип алатаны ас, ол не де эмес. Озо ло баштап, «баланын колы кокту» болор керек, улус көргөдий, сонуркагадый произведение — ол творчествозын баштаган јииттин паспорты.

Бистин областьта бичип турган јииттердин тоозы ас эмес: алтай тиле — төртөннөн, орус тиле јирмеден ажып туру. Бастыра бичип тургандардын тоозы, байла, мынан да көп, областтын школдорында ондый уулчактар, кызычактар жылдын сайын көптөйт, городтын техни-

кумдарында, училищелеринде база бар. Онызы сүреен јакшы бичип тургандардын тоозы канча ла кире көп болзо, олордон чын бичигедийлердин табылар аргазы јаан.

Бичип, бойын ченейтени, текши жүрүм керегинде айтса, кажы ла јиит кижиге, байла, јаан тузалу, ненин учун десе, бичиниш, жүрүм, улус, бойы керегинде санандырып јат. Бойына дневник, те бичип туратаны сүрекей тузалу. Ол јиит кижиге кижы болуп өзөрине болужат. Је ончо ло бичип баштагандар — ол поэттер, прозаиктер, критиктер, драматургтар эмес. Поэт, писатель болорго поэзияны, творчествоны канайда да терең ондоп, жүрегиле танып, каныла сезип турар керек. Чын бичинчи болотонун шылтагы көп. Оны јангыс шүүлтеле айдар арга јок.

Је кижиде талант-јаалапта бар деп кайдан билер? Оны јангыс ла иш көргүзөр аргалу. Бичири болуп бүдүп, поэзияла, творчестволо тынып, көрүп, жүрүп јат, экинчизи литературага келиштире эди јүрөт. Творчество — ол озо ло баштап жүрүм, жүрүмнин адынан јангыс ла тирүү сөслө, изү чынла айдар арга бар, өскө кандый ла јараш, кандый ла бийик сөс жүрүмнин «агажынан» сары јалбырактардый түжүп јат. Үлгерде ле куучында, поэмада ла романда, пьесада ла критикада жүрүм јок болзо, олор произведение эмес, олор тегин ле «бичимелдер».

Тегин көргөндө, үлгер, куучын бичири не де эмес: ручканы, ак чаазынды, ал бичи. Ар-бүткенди мындый-ондый эмтир деп айт, бойыннын күүн-санаанды тооло, база нени де кош. Кезик улус «менин бичигеним өскөлөринин бичикте чыгаргандарынан бир де коомой эмес, је мениин јектегилеп јат» деп комуудагылайт. Тыш бүдүминен көрзө, чындап та, јаан башка неме јок: үлгер үлгердий ле. Је мындый авторлор бойынын поэзияны таныбай тургандарын, жүрүмди «тудуп» билбей тургандарын ондогылабай јат. Ончо керек мында.

Бойынын чын литературный ийде-күчин көргүзөргө, озо ло баштап, акту күүнинен көп иштенер керек. Чын поэт, писатель болор аргалу бүткен болзо, ол иштенбейинче отурып болбос, иш — онын өзүмн. Акту күүн-санаазынан јилбиркеп, сүүнип эдетен иш — ол ырыс. Јүрүмде иштегн јаан неме јок. Кижини кижы эткен неме — иш деп, Энгельс айткан. Кичеенип ле көп иштенбесе, творчество кайдан келер? Кезик улус произведение кажы бир тушта кенейте ары јанынан бичиле беретен неме деп бодогылайт. Айдарда, ондый ойди сакып жүретен бе? Чын, јакшы произведение кижинин күүн-санаазы бийик, јарык ийде-күчтү тужында бичилип јат. Је ондый күүн-санааны јаантайын кайдан алар?

— Јакшынак, јаан иш јогунан кандый да художник тайыс арга-чакту ишчи болуп калар — деп, улу орус писатель Тургенев бичиген. — Ары јанынан сан башка иштенер ой келер деп бир де сакыба. Келзе — јакшы, иштеерге ийде кожулгай. А сен качан да сакыбай иштен.

Кижы јаантайын иштеер аргалу болор керек. Ондый болорына кичеенер керек.

— Мен кажы ла кўн бир де эмеш болзо, бичип жадырым — деп, јаан писательдер айдыжат. — Бистин ижис ондый: кажы ла кўн 9 частан 6 часка јетире эмес, кажы ла кўн тўниле-тўжиле, амырап та јўрзек, куучындажып та отурзап, иш ѳдўп јат. Онон башка јаан творчество болбос.

Онызы јарт: музыкант скрипкала эмезе пианиного јакшы ойнооруна колдорын, бастыра эди-канын кажы ла кўн темнктирет, арыганча сўрекей кѳп ойнойт. Балерина, јакшы гимнаст болорго улус база сўрекей кѳп иштейт. Онойдо ок поэт, бичинчи бойын гемиктиретени, бойын јаантайын иштеер аргалу эдип тудатаны творческий иште айдары јок јаан керек. Кажы ла кўн иштенери — ол ѳзўмнин јолы. Јакшы болзын, јаман болзын, је бичин. Бистин кѳп сабабыс, байла, кажы бир келишкенде ле бичинип јат. Онызы арга јок ас.

Ўредў кажы ла јанынан база јаантайын ѳдўп јат. Ол јокко чын бичинчи болор арга јок, Сѳсти, эрмекти, шўўлтени чын бичип ўренеринен ле кижини, улусты, бўгўнги јўрўмди терен билерине јетире элбек ўредў ѳдўп јат. Мындай ўредў кажы ла бичинчиде база кажы ла кўн ѳдѳр керек.

Бичинчи јииттердин бичигендеринде једикпестер ас эмес болот, онызы јарт. Бичинчи озо ло баштап, байла, грамматиканы јакшы билер учурлу. Алтай тиле бичип турган јииттердин ортозынан бойынн тилинин грамматиказын билбестери ас эмес. Сѳстѳрди чокум, чике, чечен айдатаны, кѳргѳнин ѳскѳ кижн база кѳрўп ийер эдип сѳслѳ јурайтаны, бодоп сананып таппай, јўрўмди чын кѳргўзетени ол ончозы бичинчинин баштапкы керектери.

Чын произведение кижинин кўўн-санааларыла, шўўлтелериле, кылык-јандарыла, јўрўмле бичилип јат. Сѳс јўк ле олорды кѳргўзетенинин эп-аргазы. Кезик ўлгерлерди, куучындарды, повестьтерди, поэмаларды кѳрѳр болзон, сѳстѳр лѳ сѳстѳр, автор айдып ла јат, айдып ла јат, торт ло оозына толтыра тиштер шалырап-шолырап тургандый. Оозына толтыра тиштў кижини кѳрѳргѳ, байла, база сўрекей кўч. Ончозы ѳйлў-кемдў болор учурлу.

Алтай ўлгер там ла ѳзўп, јаранып јат. Је онын бойынн једикпестери бўгўн ас эмес. Кезик ўлгерлер ўлгер чилеп кычырылбас: кажылгак, јолдоры узунду-кыскалу, сѳстѳри ордында эмес, рифмалары јанду ла келиштирилген... Оны рифма деп јўк ле кѳслѳ танырын. Рифма кулакка эптў угулып, ѳзѳк-јўрекке ойынду томылып турар керек.

Албатынын кожондорында, чѳрчѳктѳринде ончозы кандый чечен, јуралганду, кижн јангадан кѳрѳр эдип айдылган. Бистин ўредўбис — албатынын творчествозында ла бўгўнги телекейлик ўлгерликте.

Јагыс ла бичиирине эмес, онойдо ок јўрўмди јўрерине, санаа-кўўнли элбедип, теренжидерине, бўгўнги јўрўмнен артпаган бўгўнги кижн болоруна ўренери — кажы ла бичинчинин ѳзѳк-јўрегиле билип јўрер сўрекей јаан кереги. Бичиктерди, газеттерди ас кычырып турган лите-

раторлор бистин ортобыста база учурап јат. Ороон ичиндеги јадын-јүрүмди, телекейлик айалганы, текши политиканы калай ла билгилейт. Бичиничи — озо ло баштап, көпти билип, ондоп турар, бойынын өйинин бийик санаа-күүндү кижизи.

Кезик литераторлор «мен-лирик» деп айдала, јүрүмди элбеде көргүзөр, бичиир иштерден туура тургулайт. Олордын билгениле болзо, лирика — ол ар-бүткен, кичинек санааркаштар, сүүнчилер, эмезе јаан эмес, је солун журуктар.

Чынын айдар болзо, андый «лирик» бойынын чын творчество өскүретен ийде-күчин астадып, «лирика» деп билгениле јүрүмге ачык-јарык элбек көрбөй, јүрүм учун эрчимдү тартыжарына өспөй јат: лирика — ол литературанын кандый да башка бөлүги эмес, ол литературанын бастыра эди-канында, тынган тыныжында, «көзинин» одында. Лирика үлгердин, поэманын, повестын, романын ийдези. Је кем лириканы канайда ондоп јат — онызы башка сурак.

В. Маяковскийдин үлгерлеринде эн ле јалакай, ару-чек, ачык-јарык лирика, је оныла коштой ол үлгерлер — эн ле бийик гражданский произведениелер. Бичиничинин ийдези јүрүмде, јүрүмди канча ла кире бийик ле ийде-күчтү јүргенинде, бойынын бичигенинде јүрүм учун јаан сөс айдарга кичеенгенинде. Јүрүм бичиичиден гражданин болорын некеп јат. Ар-бүткен де, сүүш те керегинде бичигенде, поэт бойынын канча кире гражданин болгонын көргүзип јат. Гражданственность канча да кире бийик болзо, бичиничи ончо ло кире күчтү. Бичиничи гражданин болгоны ажыра өзүп јат. Онын учун бистин јит бичиичилер улус, јадын-јүрүм, эмдиги ле келер өй керегинде элбеде сананып, олор керегинде бичиирине кичеенетен болзо, олордын творчество аайынча өзүми түрген јаранар эди. Јит бичиничи јаан темаларга бичигенде, түрген өзүп јат.

Је јаан темалар аайынча бичиирге күч. Текши сөслө бичиирге јарабас. Ол јүрүмди чокум ла терен билерин некеп јат. Көп иштеерге ле бедренерге келишип јат. Өзүмнин јолы мында.

Литературанын, творчествонын ла бичиничинин сурактары ла ректери көп. Ончозын јаныс уула тоолоп айдар да арга јок. Бир сөстөн ала телекейлик јүрүмнин јаан сурактарына јетире — ончозы бичиничинин көзинин алдында, јүрегинин ичинде. Артканы бичиничинин бойынан, онын өзүмнинег камаанду.

Је бистин кеен ле бай, улу ла көп некелтелү јүрүмис — ол бичиничинин ырызы ла ийде-күчи.

ЈҮРҮМНИНГ БИЙИК АЖУЗЫНДА

Валерий Чичинов

ЈОЛ БАШТААЧЫ

(Ч. А. Чунижековтыг чыкканынаг ала 80 жылдыгына)

Быжыл ноябрь айда жарлу алтай писательдин Чалчык Ангчыпович Чунижековтыг чыкканынаг ала 80 жылы толор. Ол Эликманар (эмди Шебалин) аймактыг Куйум деп өзөктө жокту кижинин билезинде чыккан. 1912 жылда Чалчык церковно-приходской школго үрөнерге кирген, је үч класстын кийинде курсак-кийим једикпестег улам школды таштайла, ого иштеп баштаарга келишкен.

... Октябрьский революциянын кийинде областной газетте јинт поэтинг баштапкы үлгерлери жарлалган. Ол үлгерлерден алтай албатынын јүрүминде болгон социальный ла идеологический кубулталар иле көрүнип турды. Чунижековтыг үлгерлери, ол бөдөгү алтай поэттердин көп сабаа үлгерлери ок чылап, фольклор поэтиканын эп аргаларыла бичилген.

1926 жылда јинт поэт Ойрот-Тура (эмдиги Горно-Алтайск) городто совпартшколды үренип божоткон. Онын кийинде Ондой ло Эликманар аймактарда бир канча јурт Советтердин исполкомдорынын качызы, председателинин заместители болуп иштеген. Ого анайда ок кассир, чотобот, тилмеш ле областной газеттин корреспонденти болуп иштеерге келишкен. Онын да учун ол албаты-јоннын јадын-јүрүмин јакшы билип, билгенин бойынын творчествозында элбеде тузаланган.

Чалчык Ангчыпович алтай поэзиянын төзөбчилеринин бирүзи деп јолду чотолып јат.

Бойынын творчествозында поэт фольклорго тайанган, је фольклордын эп-аргалары онын үлгерлеринде јүрүмле колбулу чек јангы учур алынып, оны јангырткан ла байгыскан. Чунижеков корреспондентияларында, үлгерлеринде, очерктеринде ле куучындарында јангы кижинин сүр-кеберии, революцияла, социализмле кожо келген кубулталарды жураган. Поэт амадуларын јүрүминег алып јат, онын да учун ол не керегинде бичигенде, алтай кижинин көрүм-шүүлтези, ич кебери көрүнип келетен.

Төрөл јеринин ар-бүткени ле улузы биригип, онын творчествозын канаттандырған. Чунижековтын творчествозы ажыра алтай литературанын өзүмнinin текши ууламјызын шиндеерге јараар. Писательдин

жүрүм, тыш жанынан көргөндө, жаан кубулталары жок, теп ле тегин билдирет. Же ол жаантайын бедреништү, табынтыларлу болгон

Поэттин лирикасы кеендиктү ле чокум. Онын идеяный учуры ууламжызы торол тилинин байлыгын литературанын мынан жаан жанрында тузаланып баштаарына жол ачкан.

Шак бу жылдарда Мундус-Эдоковло, Чагат-Строев ле коштой алтай литературада жаанталу жунт поэттер табылып келген. Онызы апайда ок ичкери жаан алтамдарла барып жаткан жаны жүрүмнүн једини болгон. Коллективизациянын шылтузында алтай улус көчкүн јадынды таштап, өмөликтерге, оны ээчиде колхозторго биригип баштады. Мындыј жаркынду кубулталар керегинде канайып бичибес! Литература жүрүмнүн сондобоско кичеенген. Ол жылдарда баштапкы јерге Павел Васильевич Кучияк чыккан. Оны күрелей тургандардын бирүзи — Чалчык Чунжеков. Чалчык Анчынович ол тужында «Туујы» деп поэмазын бичип баштаган. Поэт «Туујынын» төс геройы ажыра атту-чуулу алтай кайчы Николай Улагашевич Улагашевтин жүрүмнүн көргүзип јат. 1939 јыл да кайчыны СССР-дин бичинчилеринин Союзынын членине алып, «Знак Почета» орден ле кайралдагандар. Кайралды ого Михаил Иванович Калинин табыштырган. Көк јок жаңарчынын сүүнчизин Чунжеков мындыј сөстөрлө јурап јат:

Ак-јарыктын алдында
Алтан јаштан ашкан тушта,
Амыраар ойим јеткен тушта
Айдары јок ырысту болдым.
Адам көрбөгөн јолло
Мен јоруктап, барып келдим.
Адым кечпеген... жаан сууны
Мен кечип, жүрүп келдим
Күчтү кара айгырга миндим,
Кайкаар неме ондо болды.
Онын јоругынын түргенин
Неге түндөп мен айдайын?..

Поэманы поэттин баштапкы үлгерлериле түндөштиргезин, онын узы чик-јок жаранып, творческий ийде-күчи тыныганы јарт билдирет. Бу поэма Улагашевтин биографиязы эмес, је Туулу Алтайдын эн јарлу кайчызынын жүрүминде болгон учуралдарды тузаланып, албатынын өскөн јолын поэзиянын эп-аргаларыла көргүскөн болуп јат. Поэмадан бис төс геройдын сөстөрү ажыра албатынын салымы керегинде Чунжековтын бойынын санаа-шүүлтелерин билип алады. Мындыј учуралдарда олој экилези — герой ло автор — бирге берет, экилези — јаны өйдүн жаңарчылары:

Как агаштан бүр жайылды.
Кумак жердег блбн бстп,
Олордын тынган тынжыла
Жылым кайа көчкөлөндү
Эдил күүк үн серитпей.
Омок эдип турар болды
Эл-албаты жаңы журтту.
Жыргап жадар жаңду болды

Поэманын жанровый структурасынын эң аңылузы ол албатынын оос творчествозыла бек колбулу болуп тура, ол ок бйдө оос творчество да туштабаган эп-аргаларды тузаланганы болуп жат. Албаты чөрчөктөрдө чын болгонын ла сананып тапканын ылгаштырбайтан.

Чунижеков жаңыга сүрекей сескир болгон. Жаңыны ол онын исторический өзүмиле, кайдан табылып келгениле колбулу көрүп жат. Онын учун Чалчык Аңчыновичтин бичиктеринде озогы жүрүм элбеде журалган. Озогы жүрүмди десе ол улустан уккан, бичиктерден кычырган эмес, жинт тужында бойы көргөн. Же онызы керегинде көскө көрүнгөдүй, иле, чокум бичиирге, жаңы эп-аргалар керек болуп жат. Ол ок бйдө андый произведение бичири бйдиг некектези боло берген.

Онын учун поэт бир кезекке поэзияны таштап, «Мундузак» деп автобиография кептү повесть бичип баштаган. Бу повесть Л. Кокышевтин, А. Адаровтын, Э. Палкиннин, И. Кочеевтин чүмдемелдериле кожо алтай литературанын прозага жаан аяру эткен ойин баштап туру. Мундузактын страницаларынан история, Совет жаң башталып турган ой куучындап тургандый. Повестьтин төс геройы — мундус сөбөктү Аңчыбайдын уулы Мундузак, оныла коштой орус көкөри Михаил Козлов, жаңы жүрүм учун олор өмө-жөмө тартыжып жадылар.

Чунижековтын «Мундузак» деп повези — төрөл фольклорин терен билген ле коинациональный советский литературанын байлык ченемелине тайанган алтай советский писательдин эң жаан једини. Опы бичириинде автор социалистический реализминин бийик ажуларын чыккан деп темдектеер керек. Повестьтин кажы ла геройынын сүр-кебери, тили башка, өскөлөрине жүзүндөш эмес, олордын кылык-жандары, санаалары база башка-башка эдип бичилген.

Обиляр керегинде көп сөстөр айдылып, ого жаңы јединдерге јетсин деп күүнзегендер. Эмди писатель бисле кожо јок то болзо, — ол 1973 јылда јада калган — ой онын творчествозы алтай албатынын культурный жүрүмунин айрып болбос бөлүги болгонин көргүсти.

Чунижеков балдардын писатели болбогон, је олорго до күүнзеп бичиген. Ол жинт кычыраачыларын ар-бүткенди сүүрине, јаман керекгерле јөпсинишпезине үрөткөн. Андый амадула ол албатыдан уккан чөрчөктөрдү бичип, бойы да чүмдөп туратан. 1973 јылда онын чөрчөктөри К. Козловтын көчүргөни аайынча орус тилге базылган.

Статьяны божодып тура, Чалчык Аңчынович Чунижековтын твор-

чествозынын төс темазы бистин жүрүм болгону темдектеер керек. Бу теманы бичириңде ол албатынын исторический ченемели де чактын чакка улалын келген художественный көрүм-шүүлтези айдып берген эң-аргаларды тузаланган. Бу көрүм-шүүлтеле Чалчык Анчиновичтин творчествозы албатыга качан да баалу болор.

Эркемен Палкин

НАЫЛЫК ОДЫ ЛАРЫК КҮЙЕР...

(Поэт Константин Козловтың 60 жашту болгонуна)

Айлар айланып өдөт, жылдар жылыжып өдөт деп чөрчөктөрдө айдылат. Олордын билдирбезинен барып турганын кижн бойынын жүрүминең жакшы сеппей де јат, өйлөрдин өткөнин јаш чагалдын јаан дап өскөнинен, јаш баланың чыдаганынан чокум көрөр аргалу...

Алтай литератураның Улу жууны кийинде көндүгип өскөнинен берн, албаты-јонго учурлу иштин, керектин өзүмиле чотозо, көп тө өй өтпөгөн. Туулу Алтайдын бичиңчилеринин организациязына быыл бу март айда јирме јыл болды. Мынча өйдин туркунына бистин литература јаан јол өткөн: чыккан бичиктердин тоозы да көптөгөн, бичиңчилер бойы да өскөн. Алтанынчы јылдарда бисте литературный жүрүм элбеп тыгыган, эмди јетенинчи јылдардын учы жууктап келди.

1958 јылда май айда Туулу Алтайдын бичиңчилеринин организациязы төзөлөрдө, бисте сегис кижн СССР-дин бичиңчилеринин Сојузыныг члени болгон, олордын ортозынан Союзка эң озо алынганы — поэт Константин Козлов. Ол тушта Константин Иванович бир канча бичиктерди чыгарып салган, крайда ла областта элбек јарлу, күргүл-күрөн чачту, төртөн јашка жууктаган, омок-сеген јиит болгон...

Бүгүн Константин Ивановичке — алтаң јаш!

Литератураны јангыс кижн өтпей јат. Ого кажы ла кижинин бүдер бүдүминде јайалган ийде-күчи, билери, жүрүминде тапканы, аайлаганы, ондогону, өзүп-тыгыганы салынат. Литератураның јаан өзүмине ончозы керек. Литература — чанкыр өзөктый, јажыл тайгадый болзо, ондо ончо куштардын үни угулар учурлу, ар-бүткөн ончозына тег жүрүм берип јат.

Константин Козлов бистин областка баштап ла 1946 јылда 28 јашта келген, онон бери одус јылдаң ажа берди. Онын чыккан-өскөи јери — Чувашия Бала тужы Горький городто өткөн, ол ондо ин-тернатта өскөи. Туулу Алтай Константин Ивановичке јуртайтан, иштейтен, жүрүмин жүретен төрөли болуп калган. Ол областтын ончо аймактарыла јоруктап, көп улусла тушташкан, билишкен, албаты-јонло танышкан. Ол көп јылдарга газеттердин, радионың корреспонденти

болгон. Онын канча жылдардын туркунына улус керегинде бичиген очерктерин, журамалдарын, жүрүм, иш аайынча бичиген статьяларын жууп, кепке чыгарса, байла бир канча бичиктерге жеде берер. Журт хозйстводо, промышленностьто, медицинада, албаты уредүзинде ле ошондо башка иштерде туружуп тургандарга ол көп жакшынак сөзин айткан, олардын жүрүмин, албатыга тузалу ижин элбек калык-жонго көргүзөргө кичеенген, ол бу керегин эмдиге бүдүргөчө.

Эмди бис Константин Ивановичти жаантайын школдо, балдардын алдына, эмезе кандый бир учреждениде, ыраак журтта, турлуда улустын алдына литература керегинде сөс айдып, бойынын үлгерлерин кычырып турганын көрөдис. Писательге бу база бир жаан учурлу иш. Уренчиктер эмезе жаан улус кычырганда, ол акту күүнинен барып, туштажу өткүрижет, куучынын айдат.

Поэт Константин Козлов бичиичилердин организациязынын керектерин жаантайын бойына жуук сезет, онын жуундарында, семиналарынын ижинде туружат. Жаңы ла баштап бичип турган жиптердин үлгерлерин, куучындарын, пьесаларын, статьяларын кычырып, ологорцензия бичийт, литературада канча жылга иштеп келген кижинин билгенин жиптерге жетирет.

Же К. Козловтын эн ле көрүмжилү ийде-күчү, санаа-күүни, жааналтазы — онын поэзиязынын оды күйген творчествозында. Поэттин алтан жажына учурлай Алтайдын бичиктер чыгарар издательствозы онын үлгерлеринин он сегизинчи жуунтызын кепке басып чыгарды.

Константин Козловтын поэзиязы кычырачыларды незиле жилбиркедип жат?

Онын үлгерлери озо ло баштап улусты көргүскениле, олардын эткеп ижин, жүргөн жүрүмин жураганыла солун. Онын үлгерлеринен койчылардын, аңчылардын, сад өскүрөөчилердин, агаш кезеечилердин, үредүчилердин, ученылардын, пионерлердин, комсомолдордын кеберин көрүнөт, ол улу Октябрга, Совет ороонго, онын жүрүмине ле салымына ийделү ле чындык сөстөр учурлаган.

Найылыктыг оды,

Төрөтим, сенде

Уйдегн үйеге

там жарык күйер

Жүрүмниг күни

качан да үстигде

Жарык турзын, СССР! —

деп, ол «Совет орооныс» деп үлгеринде айдат.

К. Козловтын творчествозы башталып, көндүгип турар тужында ого жылу ла жаан болушту сөстөрдн телекейге текши жарлу советский поэт М. Исаковский айткан. «Онын бир канча үлгерлеринин кезигип жарымдай, кезигип бүткүлинче жакшы деп айдар керек.

Козлов бойынын јерининг ар-бүткенин, онын улузын јакшы билер ошкош» — деп, јаан поэт ол тужында темдектеген. Ол ойдон бери К. Козловтын творчествозы жылдан жылга тыгып, јаранып өскөн.

«К. Козловтын алтай албатынын чөрчөктөри аайынча бичиген «Сартакпай — строитель» деп поэмазы јангыс та јангы поэтический произведение болгоныла эмес, је алтайдын литературазы өзөрине једимдү ле тузалу болорыла јилбиркедип јат» — деп, Новосибирсктин поэди А. Смердов темдектеген.

«Текши айтса, К. Козловтын героилоры — ийде-күчтү, бек санаа-күүндү улус, јангы Алтайдын јангы улузы» — деп, поэттин творчествозынын једимди көргүзип, К. Лисовский ого бойынын сөзин учурлаган.

Константин Козловтын поэзиязынын база бир агылузы — ол бүгүнгиле улусты көргүзериине кичеенгени. Поэтти бүгүнгиле жүрүмис, онын там јаранып баратканы кайкадат ла сүүндирет, онын да учун ол ончозын бойынын адыла чокумдап айдарга јилбиркейт. «Егор Аларушкин» деп улгерде мындай сөстөр бар:

Јакшы јадып јат Экину
Јангы, бийик туралар өзөт.
Ак малын --
торг көрүп ле тур.
Ажы да бүдөр бай өзөк
Јарык шкодо
койчынын кызы
Јаан тоомжылу үредүчи,
карындаш
Бу ла јердин бойынын
балазы
Бичиктер бичийт --
Качинчин Јыбаш
Василий Бадакин
база мында,
Егор ло чылап, ишти билген
Албаты онын адын адап,
Верховный Советке
бойынан ийген.

К. Козлов алтай албатынын фольклорыла јуук танышкан, онын улу произведениелерин сүүген. Олор аайынча ол бойынын произведенислерин бичиген Сартакпай керегинде поэмадан өскө ол «Чейнеш ле Карабаш», «Сүмелү гүлкү» ле өскө дө чөрчөктөр чүмдеген «Чадактын походы» деп поэмада поэт Алтайдын өткөн јолдорын сананып, мынайда айдат:

Алтай, Алтай!
Септиг тууларын
Куучынланып ийер
аргалу болзо,
Онтууга озоктор
торгулар эди..

Поэт Константин Қозловко бүгүн 60 жаш! Ак мөңкүзи мызылдаган бийик ажудын жаан жаш.

Канча түмөн кычырачыларла кожо канча жылдардын туркунына литературада кожо иштеген нөкөрлөри, Туулу Алтайдын бичиичилери, Константин Ивановичти алтан жашла изүү уткып, Сартакпайдын сукадык, ийде-күчтүү болзын, поэзия ороон жаар база көп походтор этсин, жүрүмнүн ле творчествонын сүүнчилеринин жалкындарын Сартакпай чылап тудуп жүрзин деп акту күүнүнөн алкап түрулар:

МЕНИҢ ГОРОДЫМ

Беш айыл. Јүс ийт.
 Абыстың тоңо јүзи.
 Та качан серийт
 Аракыдан улузы?
 Ал түмен церкпелер
 Күнүредет шандарын.
 Ач ичтү јоктулар
 Тартынат штандарын.
 Сен шыра ла түбектин
 Ортозыла јурдин,
 Канча ойгo улалып,
 О, бистиг Улалу!..
 Түренилү јүрүм
 Туку качан музейде
 Сенин јеринде
 Ырыс одын кјйдүрин.
 Коммунисттер иштенет.
 Олордын јүректери
 Кычырат јонды ичкери.
 Улалу деп јурт болгон
 Городло базадым.
 Ол эмди оңдолгон.
 Улузы чек јаранды.
 Меге врач јолугат.
 Јакшынак үлгерчи.
 Институт јаар кыс барат —
 Кара көстө сүјинчи.
 Јергелей омок турат
 Бийик-бийик туралар.
 Јер үстин бүркеп,
 Лайканат садтар.
 Қуучындажып койчыла
 Ленин площадьта туру.
 Јонго кару јажына,
 Сөстөри улу.

ЈЕРИМ, УЛУЗЫМ

Јаскы кўннинг чогына
Қырлардан буу чыгат.
Экинчи кўнге чыгара
Бригадир кўс жумбайт
— Эмеш јатсан, Клим

Иваныч

— Керектерим кўп!
— Тыштанып сен ол алзан
— Јас божозо, јўп!
Калтар аттыг алдыла
Қара јол чўйилет.
Қырлайган туулар кийнине
Қысқылтым кўн ажат.
...Айдың тўн, айдың тўн
Сыылайт кулакта ээин.
Атты ээчий тозын буркурайт.
Ээрде ўргўлейт ээин.
Тенериде јылдыстар
Ууштап чачқан ўрендий
Калтар аттыг јоругы
Учы јок биједий
Јолды кыйкалай
Қыралар чўйилет
Олордо тўн-тўш
Тракторлор кўркўрейт
... Эрте кўннинг чогына
Эрјине-кўмўш чалындар
Јўс бигдблип чагылат,
Јўзине јылу чачылат.
... Эх, кайран тўрбл јерис!
Арып-чыладым дейле,
Амырап-токунап јадары
Башка качан да кирбес!

ОТ ЈАНЫНДА ҚОЖОН

Јалтыраган ыраак айдый,
Тўн тымық, тымық...
А салкын уйуктап калгандый
Сўрекей ыжык.
Қардың јолы чоргодый
Тенериде коркойот.

Ыраак, тымык жыштарда
Амыргы ойнойт
Айакта чай мөлтүрөп,
Табынча соойт
Уйгендери шыгырап,
Аттарыс отойт.
Откөн ой керегинде
Карган кайчы кайлайт.
Топшуурдын кылдары
Кыйгырат, ыйлайт
Түбекте жаткан жеристи
Эске ол алынат.
Көстинг ачу жаштарыла
Сууларыс агат
Эски чадыр айлында
Эригип кижиге журтайтан,
Ырызы жок салымын
Ый өткүрө каргайтан...
Бу кожонды угала
Жүрегим сыстаган.
Айдып болбос санаалар
Көксимди базырган.
А кырлагын бажында
Сыгын кыйгырган
Тенериде жылдыстар
Мелтирежи чаппалган
Же кенете кылдар
Унун чек өскөрткөн.
Сүүнчилүү күүлөр
Шыныражып келген
Жаңы жүрүмдү мактап,
Кайчы кожондогон,
Жаскы салкын ойноп,
Жүзиме соккон
Таскылдардын чаңкыр
Чечектери жытанган.
Чөркөлип барган кырлап
Жынырап ыраган.
Канады бек мүркүттү
Кожонг учуп чыккан.
Көк тенери түбиле
Кайкалап барган.
Кожонгунун өйөтөрү

Кыргыз Республикасы

Областная

Библиотека

Койчынын көстөри
Күндий жылу.
Түнде от жанында
Буурайган кайчы
Орус карындаш керегинде
Кожонды баштады.
Тенери жылдыстары
Жарык күйет.
Же Кремль чолмоны
Олордон жаркынду күйет.
Онын эчпөс оды
Биске жүрүм берген,
Ол чолмон одын
Орус карындаш күйдүргөн.
Кажы ла айылга
Бүгүн ырыс келген,
Ол ырысты
Орус карындаш экелген.
Жастын жайым салкыны
Жеристин үстиле учат.
Откөн ой бурылбас,
Жүрегис каткырат.
Ашка бүркөткөн жалаңдар
Алтындалып жадат.
Айга, ыраак жылдыска
Ракеталар учат...
Түнде эбире кырларда
Тымык ла тымык.
Жаңыс ла койчы кожонгы
Күндий жарык.
Мен көрбөгөн нажы,
Сен мыны тыгда,
Алтай жоннын кожогы,
Салымы мында.

КУУЧЫНДАР

Лыбаш Каинчин

БАЛДАРЫМ, БАЛДАРЫМ...

Айдарда, сениң жүрүмүң андый болды ба? Жакшы эмитир, жакшы. Жакшы ла болгоны — жакшы эмей база. А мениң жүрүмүмди... Жок ло жок, база да жакшы деп айдарым. Комудабазым, жамандабазым. Баш ла болзың, ол өрөкөңгү — жүрүмгө...

Көрүшпесенис канча жыл болды? Ол ло школдо, интернатта үйрөтсө болгоныстан бери тушташпаган эмес бедис. Жаңыс партага отурган, жаңыс орында уйуктаган... Канча алтай ой өдүп калган турбай...

А бу больницага, бу бир изолятор деп немезине келип киргенис бүдүй жарым ай болуп браат. Көрмөстүң сары оорузы, эдүңнү эдүзи табарган. Же мыны неге айдар... Жети баланың төртүзү оорыган. Бирүзи ле оорыган да, ончозы керий оорыбаганча, токтобос эмей... Эң учында келип, бу отурган кызычакка, эң кичинеги — Эркелейге жедишти... Түкү изү августта келген улус бис. Эмди де жарым ай жадып ийер болбойс. Бодоныш жеде ле... Канайып-кунайып база бир баламды бери экелгабезин деп, жүрегим чочып ла отурым. Ол тушта кижиге тең... Же канайдар, оорудан жаан неме бар эмес. Оорыры жеңил, жазылары — күч. Жадар ла. Жазылатан ла болзо, жадышта не болзың... Ончолоры бир уунда оорыгылаган болзо, база да жеңил болотон болбайсын. Бирүзиге кожо жатканча, онызы жазылып ла клееткежин, база бирүзи оорый берер. Мының коронун неге айдар... Бу кызычак эки жарымду. Оны жагыскандыра канай таштаар... Жаан балдарым бар. Же эмди озор келип, кожо канай жатсын — үредү, школ. Оноң кижиге бу мыңдый жерге бала экелерге серенип ле турбай. Не де болзо, бойым ла. А бу бого жадыш күүңгө чек ле тийген. Же оны не деп айдар, айтпаза торт. Күннүң узагы тең жыл кире... Иштеп жүргени — ол жыргал эмей. А канайдар, бала ла жазылатан болзо, жылына да жатпай.

Жети бала... Жааны черүдең жуукта келген, кичинеги — бу. Төрт уул, үч кыс. Айылда эки ле бала, артканы школдо. Тартыжып ла жадыс... Адабыс жокко. Жагыскандыра... Курсагыс та жеткил, кийимис те бүдүн. Же күч ле эмей база, күч... Адабыс бар болгон болзо, бу кире балдарды кижиге бала азырап отурым деп бодоор бо. Карын балдарлу мен деп сүүнип, макатып жүрбей. А балдардын адазы... Божогоны үч жыл бол-

ды. Бу ла трактордың кереги. Жаксы иштин сыраңай ла кидим өйи. Јер сүрүп турган. Солейтан уул, бир болор-болбос таңма, аракыдайла келбеген. Бистин адабыс, эки тун көс јумбаган кижн, таңары јуук уйкуга соктырала, тракторыла катай јар ашкан. Је кайткан кижн деер. Бир эмеш тууырап алза кайдар. Је андый кижн эмес ине. Иштеген кийинде, ары торт өлө берейин деер. Ончозынан озочыл болор керек, ончозынан көп акна иштеер керек. Иштегенкейи тен өткүре кижн. Айла этпези јок, таппазы да јок. Бу бир өлөң обоолойтон стогомет деп немегерден бери таап эдер. А нени јазап билбес болгон деер. Машина — мотоциклдү уулдар онон чек айрылбас. «Бу мында бу бир неме та канайда да берди — чүрче көрүп берзен?» — дежип келгилер. А көргөн кийинде, кайдаң «чүрче» болзын ол. Јаңыс ла туку караңуй түнде бастыра бойы балкаш, сүркүш, арыган-аштаган, буттарын сүүртеп алган келбей. Мынын учун менен канча арбыш јибеем деп. «Бу сен не? Бастыра јонго јалы јок јалчы болгон бо? Айлында иш јок по?» — деп ачурканып, јок, ачыркап ла турбай кижн. «Алдырбас, энези, — деер. — Шак ол Јымайднн мотоциклы ненин учун забайталбайтан болотон. Ончо ло немелери бүдүн, јакшы. Кантактарынан бери арчыгам. Эртең иштин кийинде такып јазап кассаганча». — Јымай, Јымай... Јымай сеге нени берер болор деп!» — Је оны кайдарга... Комустаң бери эдиң алган отураң. Учунда почтого канча салковой акча берип туруп, час јазайтан темирлерлү бүдүн кайырчак та алдыртып алган јок по. Онызы меге ле чак. Камык улустын частарын үзе јууган. Түжиле тракторло кожо талымзырай силкилип калган кижн, түннле ол частарды бир шил өткүре шыгалап отураң. Чындап, картышка соготом деп тапканы база бар. Ичижин — каа-јаада ла ичер. Аракыны бойы качаң да истебес. Ичпеген кийинде, айлында аракы канча ла кире турар — оны тен керекснбес те. Је ол до кире ичкени учун берјенде кижиден арбыш ла јип турбай база Удура нени де айтпас. «М-м» ла деп, көксн күркүрөп, күлүмзиренип отураң... «Унчуксан, тен бир сөс учун бир салковой берейин» — десрим. Јок, унчукпас. Тен кол-бут јок көгүс-сокы да болуп артып калган болзо кайдар. Балдарын көрүп ай-уй деп айдып, үредип отураң ине. Салымы андый болгон туру. Јакшы неменин салымы кыска деген чилеп...

Ыйлаган, сыктаган... Је канчазын ыйлаар, канчазын сыктаар. Ыйла кижини ойто тургузып алар эмес. «Балдарым бар — олоңды кижн эдер керек» — мынайып ла кату санаган. А балдар јок болгон болзо, та канайдар эдим... Кижн бойы да јаш, балдары да јаш. Бу самтак башту кызычак — карында. Адазын көрбөгөн бала. Айла адазынын баш терезин кийип алган, та канайып оной төзөгөн. Адазы бу ла мындый конкок конжоорлу, јес кара неме. Билбес улус бу мыны менин балам болор деп тен бүтпес те.

Је, карын, тура-немени тудуп койгон болгон. Јадар јерис јок

болгон болзо, не болор эдис. Колхоз — кижн тирүде ле колхоз. Мынаар жыгылган ла кийинде, туза жок болгон кийинде — керек күч ле. Же оной до артык канай болушсын, машина-тракторын база берип ле турбай... Эмди пенсиялы бар Мөңкүзүн жуур тушта сүрекей болушкылаган. Иштин кидим ойн де болзо, бастыра механизатор-шоппырлар үзе келгилеген... Уйдешилеп койгылаган...

Је кижн чөкбөс, бүтпес ле неме. Эмдиге ле тирү ошкош. Бу ла эмди гаражтан сүркүш-солярказы јаарсып, күлүмзиренип койгон, жанып келгедий. Кезикте чын ла куучыны, күүзи, кагыртазы кепете угулып келер. Јүрегим шимирт ле эдер. Көрөр болзо, уулдарым... Је карын туразы-јуртты арткан. Кажы ла агашта малтазынын изи арткан — ончозын бойы чапкан, бойы туткан ине. Кажы ла кадуны бойы кадаган. Кажы ла јасты бойы јарадып, келиштирген... Ол тушта онын черүден келген тужы. Агаш-тажын жагыскач чаап ла јадар, чаап ла јадар. Иштин кийинде каранҗи киргенче чабар, иштег озо — таг бүрүнкийле чабар... Орө-төмөн өткөн улус тоормошторын туразынын кажазы өрө чыгарыжып бергилеер. Је оной ло — бойы. Мен дезе коштой јаткан кызычак. Кижн оны көрүп, ичи ачып, килеј, бербей база Аргалу болзом, агаш-тажынын учынан тудужып та берер эдим деп санапбай. Је учында, бойлу бала, эп-јок то болгон болзо, жагыскач агаш кирседе јадарда, чыдажып болбой, барып болушкам. Сүрекеј јоон тоормош болгон — туранын белине чыгаратан. Экү кезип ле јадас. Экилебистин јүстерис — кып ла кызыл. Тыс та унчугыш-пайдыс. Менин эки колым арай үзүле бербеген јок по. А бир де токтобогоныс та. Кем озо арыр эмеш деп турбай... Је оной ло бир эмштег... Мен једип ле келзем, тен сүүнип чыгар. Солдат кийими бастыра чагана, тер, кирза сопогы канча јерден малтага јурта чабылып калган, талайып ла јадар, талайын ла јадар — токтобос. Мен ол јаар кылчас эдип салып, таптай терип јүрерим... Санаамда онын иштегенин көрүп, түжүне де отургадыйым. Та менин де учун, байла, адам ондый болгон учун болбоп, иштегкеј ле улус сүүрим.

Туразынын кажазын, — төрт кып тура, — эки јыл туткан. Учунчи јылда тура турган: плаха, јос керек. Јардырайын дезе — пилорама сынган, белен садып алайын дезе — акча јок. Мынын устине тракторист кижн болзын, тракторы эски болзын — бош база јок. Төртинчи јылда — ол бистин жагы бириккен тужыс — эжик, көзнөктөрүн тургусканыс, улустаг жууп алала, койдон сойып береле, шыбаганыс. А оной до ары эдетен иштин көбүн не деср: кажан айыл керек, айландыра чеден керек, мал-аш сугар чулап-кажан кайда, мылчасалча кайда. Учы јаар сенек керек боло берген, көзнөктөрүн налчикниктеер, үйлерин тенден кезер, эжиктеги текпишти чүмдеср... Карын бойы трактору ла боло, бу мыны ончозын јенил эдип турбай.

Јагы турага кирген... Бис экүде не де јок. Керек дезе темир орын ла јок. Кижн сананар болзо, јүрүм мындай неме туру ине: сен ак-

ярыкка чыккан, сени мында сагып ла јаткан неме јок; сеге белең јазап койгон курсак та јок, эдүлү кийим де јок, тудуп койгон тура да јок. Бойың иште, бойың јоо, эдип ал, азыран — јүрүм бу, јан бу. мының үстине бала азырап кой, јүрүмди уалалты кой.

А иштебей а, иштебей. Экүлеп туруп. Тег-тан. Колыңа малта тут, мал тут, темир тут, тере тут — ончозы јакшы болор... Бис т байый бербей: акча керек дезе артыктажып, кассага салылып, туку «Урал» мотоциклге једижип, туку «Дружба» кирее алылып, туку озо-чыл детиртип, канча кебис-ширдекле, алтын часла сыйлатырып. Бал-дар дезе јетүге чыгып. Бир кардын ла балдар... Је көбизин адабыс иштебей база. Мен де тегин отурбагам ла. Балдарла кожо канча оорып, јашэттен улам арай өлбөй до турза, киж иштеп ле јүрбей. Канча јылга бозу да азырагам. Уй улусла кожо айылдан кире-чыга өлгн до чапкам, сакман да болгом, кой до кайчылагам. Кыш болго-жын школдо, интернатта техничка да болгом. Айылда турган мал-ашты көптөдип өңжиткенис. Мынайып ла јатканыс. Је онон кенете...

Јаңысканнан јаман неме јок эмтир. Киж кезикте тен чыга конгон бойынча, ай јаар бөрү чилеп, улып отура бергедий. Балдар... ишгин көби... А сен дезе јаңыскан, бу ла сабырт эткен ишти бойың тудар, бойың эдер керек. Олгн-чөп, одын, мал-аш, огород. Анчада ол өлгн, ол одын — баш ла бол!.. Айбыланарың, јүгүрерин, јайнаарың. Бу үй кижинин ижи эмес ине. А кайда барарың — эдерин ле. Малта-маска туткап, лом, күрек туткан. Је бу койсойышты да сананар болзо... Кан-чазын улусты айбылаар — бычак алган. Олгнди обоолоор керек, ого чанак, чеден эдер керек... Онон јаңыскандыра киж — базынчак. Ба-зының ийсиин деп умзанатаи немелер бар ла эмей база... А угузар кижин јок, адааның алар кижин јок. Ончозын бойың, бойың... Кайа көрзөң — көлөткөң, кармај тутсан — кулагың.

А балдар — јал-јаш. Адазын јоктогон, јаман көргөн, не ле бол-гон балдар. Кару керексиген, эрке керексиген. Эмеш ле јаанап кел-гени черүде, кичинеги чууда. Јаандары кыстар болгон болзо, база болуш болор ине. Уул баланың кулагы кату, јүреги кату. Је кажаан-ды арчып, мал-ажын өлгндөгилеп койгылаар, одынын јарып, суузын кийдиргилеп алгылаар. А мен — иште. Балдарды канайып та азыраар керек ине. Эмчек балалу да болзо, иште. Ток-идиргенде аш аруташ-кам... Канайдар, уулдарды полјунушка үреткен, уйсаашка үреткен. Ыйладып туруп, бойым ыйлап туруп. Сыймаар, килеер, мекелеер арга јок. Јетп бала болзын, кижинин бажына чыгып алзын — оморды ка-най тудар. Биске бошсалыныш керек јок, арылык-берилик сапаныш јарабас. Мына өскө канай киж болорыс, канай өрө чыгарыс. Биле-де эп-јөп јок, бой-бойына килешпес, кериш-чуган чыгып, энезинин сози керектелбей барза — божогоныс ол! Је карын, андый болбоды балдарым иштеңкей, сөс уккур. Јаңыс ла бир уул бар — Адучы деп уул. Үредүге уйан киж. Канайып ла албаданар, је үредү башка кир-

бес. Быыл сегисти божодоло, Маймада СПТУ-га барып киретем деп тапкан Ого оны, жайың жетпес дежеле, алгылабаган Техникумга кирейин дезе, экзамен табыштырып болбогодый. Бот бу уул үредүни таштап, уй кабырадым деген. Жайгы каникулда тегин де абазыла кожо уй кабырган уул. Жайгыда уйда көп иш бар эмес, жылбиркей берген болбайсын... Бир сананза — чын: уул бала үредү жокко до кемжоктый ла. Машина-тракторго иштеп, айыл-журт жөөп, курсагын азырана ла бербей Карын бай, карын жакшы жадар Эмдиги жүрүмде кижин эки колдын бойыла да жатпай. Жок, жок, андый неме жок! Кижин жүрөрдө көстү болор керек, көгүстү болор керек. Он классты божотсын! Башкару онойдо айдып жат, жан онойдо некеп жат. Мынан ары черүге барар. А үредү жок кижини ондо кайдатан. Уредүлү кижиге жеңил ине. А иштеп кайда барар ол. Жааназа да иштебей. Бастыра жүрүминде иштейтен неме ине. Жаштан ала иштезе, иш кижинин куунын алып койбой. АЙСА-болзо жада-тура санаа-укаа кире берер. Туку институт божодор Кижин бойынагы бойы канай чөкөйт. Бу жүрүмдө албаданар ла керек. амадаар ла керек... Эмди Адучу тогуста үренип ле жат. Кем жок болгодый — качылар комудашпайт. Же мен де кайдагы көрөйин — айылда кижин эмес. Уренип турган үредүзин база оңдобос. Бис ол ло кожо жети класс божотколы база үренген эмес. Же ойиндо бистин ол туштагы үредүбисти. Арткан балдардын үредүзин кем жок. Анчада кыстар — беш ле төрттөн төмөн түшкүлөбес.

А быыл бу жастан бери же не болбодыс дээр... Балдар, балдарым... Балдарыла кожо энинин көстөрү нени ле көрөтөн, жүрөгү нени ле көдүретен туру. Балдар... айдарда ла балдар. Олорды чыдадатаны. Апрельден ле бери... Баштап «грипп» азырап баштаганыс. Беш бала грипптеген. Айдан ажыра чаксыру, коркыш, үркүш. Эди изип, жүү-лишке жеткилей ле бергилеер. Бери больницага экелер керек. А канай экелерин... Оны тен айтпаза торт... Мотоцикл бар да болзо, Адучу мантадып та ийип турган болзо, же грипптү баланы ачык мотоциклге капай отургузарын... Түн-түш уйку жок. Бата-а, бала ла оорыганынан күч, оңог жаман неме бар эмеш пе? Кижинин сүри бош ло түжүп, кижин курангытты беретен эмей. А уйкуга чек ле жыга соктыртып браадатаны кайда... Бир кызыктыгы, мынан жааны — Чечештин грипп өкпөзине түшкөн. Оныла кожо бу больницага жирме эки койгон. Уч күнге бала бу жерде жок жаткан. Эдинин изүзү тен — от... Мынайып жатканча, база бир кызыктыгы — Жаңарды экелгилеген. Кижинин санаазы тен арай чыга бербеске турбай... Же карын ол бала түргөн жазыла берген. Мынайып грипп өткөн. Учү кожо жанганыс. Оңог бойым Жай башталып ла турарда, ичим келип мушкулган. Сыстап ла турар, сыстап ла турар. Мен оны керексизбей, кузуп алып туруп, эки күн кой кайчылагам. Больницага барайын дезем, койкайчылаш — акчалу иш, акча да иштеп алар керек, оңог бу кызыкчак эмип турган, оны канай таштаар. Мен жокко, айылда балдарга чын ла чак эдер ине

ол. Одо берер болор бо деп сананган. Кайдан база... Коштой жаткан үүремнинг арбыжына чыдабай, больница түшкөм. Жедип келер болгожын — ме сеге! — аппендицит — кезетенис дешкен. Кескилеген. Арай олбөй калгам. Ичеге-карынды, өзөк-буурды кодоро тарткылан ла бергилеген. Көстөриме бастыра неме кызарып, жиргилжиндеп, тыным үзүлүп браатканчылаган. Чыдажар арга жок. Ары ла тыш өлөр деп санангам. Же онон бир ле көрөм, көзүңк жаар кылчас ла этсем, бу ла бу турган кыр, жап-жажыл четтер, четтердин ортозы жаар жүре берген жол. Айландыра өлөң, чечек... Батаа, киж и ол жолло, бу кырдын бажы жаар чыгара баскан болзо, жер-алтайын көрүп алган болзо! Онон жакшы не бар! О, кудай, ал-камык балдар! Ончозынын көстөри алдымда карандажып келген... Олорды кем азырайтан, кем киж и эдетен. Жок ло жок! Өлөр деп ол кандый бошсалыныш, кандый жеңил санаа! Операцияны эки час эткилеген. Көрмөстинг аппендициди табылбай сүрекей качашкан. Ортозында от то эчкөн, а лампаларында керосин де жок болуп калган. Же учы-учында операция эңилген. Онон төрт-беш киж и мени теңделешкен бойынча, палатада орынга апарып салгылаган. Баш ла бол! Онойуп оорыдым эмеш пе? Олордын апарган жирме алтам жери меге жирме беристедий бодолгон. Көктөп койгон жери ойто сөгүлө берди деп бодогом... Бу эски больницада болгон ине. Эмди ле тегеликтү абрага салала, апаргылап жаткылайт. Ол тушта абра палата жаар кирип болбос. Коридорго кажылып калатан... Же онон жаткан. Суу ичпей чыдашкан. Жарым ай жаткан, а кескен жери бүтпес. Жаан чак: киж и жөткүрүп те болбос, керек десе каткырып та болбос. Көп улус жуулышкан жер жаар жууктабайтам. Улус жуулган кийнинде, ондо каткы ине. Кижини: «Эй, Торколой, туку такаалар жүргүлери, бирүзин тудуп кел, мүн чыгарып ийерис!» — дешкилеер. Ичин жаба тудунып алган, коркойо жантийып калган киж и такаанын кийнинен жүгүрерден... А жадарга күч: жай, изү, жыт-тан. Бот мынайып ла жүргенче, алтынчыда үренип турган уулчагымды, Айдарды, экегилеген — база ла аппендицит, база ла кескилеген. «Бу ак-жарыктын алдында киж и кандый кинчек эткен! Бу бистен айрылбас кайткан түбек, кайткан шыра!» — дей бербей киж и. Же карын, ол уулчак түргөн жазылган. Экү кожо жанганыс. Мынын кийнинде эки ай эмеш токунаганыс. Онон бойына өлөң эдер деп жазанып жүргенче, бу — көрмөстинг сары ооруз...

Акыр эмди бу бис жарым жылга чыгара оорыжып, иштебей барарыста, бисти, от-тобырак улусты, кем азырайтан, кем бүдүндөйтөн? Анчада ол уулдар, өзүп-жаандап турган улус курсактын чын ла каптары, ополор ине. Адабыстын пенсиязы бар. Больничный листте гөлөп турган бир кичинекей акча. Онон балдар учун государство берген одус алты салковой. (Сегис жашка жетпеген үч кыс бар. Бала бажына он эки салковойдон одус алты салковой алып турганыс.) Же бу ла айда бир кыстын сегис жажы толо берер. Государствонун азыралында эки

кызычак артар. Же карын, ол государство деп немени. Ол до кире болзо, акчаңы берип ле жат. А бербеген де болзо, оңон нени аларын. Жанондый деер — божогоңы ол. А бу больница. Мында жаткан учун төлбөйтөн болзоос, бистин бажыбыстын түгн де жетпес эди. Же карын бу жүрүмнүн жакшызына баш болзын! Бу жаңын, бу улустын жакшызына баш болзын! Жанымда жаткан улус балдар жаңыскан бойлоры кандый жаткылары деп көргүлөп салгылаар. Берн аймак түшсө, келип жолуккылаар, курсак экелгилеп бергилеер, акча да бергилеер. Мынайын чучурап жада берерде, кижиге кижинин күүнзегенинен артык не керек...

Көбөркий балдарымды... Олөнгин бойлоры эткилеп алгылаган. Картошкозын каскылап алгылаган. Күс удурум жийтен өлөңдн абабыс. «Беларусь» тракторлу кижн, тартып берген. Же өлөң эдерге балдарым арай ла жаш ине. Чабарга ла куч. А өлөңдн төзинен ле жыгып алган болзоос, жууры, бугулдаары биске неде эмес. Матабыс! бары кудайга баш. Жойу баспас, улустын машиназына, абразына кысталышпас. Жетеп эки бугул эдип алдыс дешкилеген. Та кандый обоолор болбогой — көрбөгөм. Тен тоозы көп, «толыгы» ас бугулдар бололо, кичинек обоолор болуп калды ба. Же андый болбос ло керек — балдарым ишке албаданчак, анаар-мынаар этпейтен ле улус эди. А кыштайтан неме база бар ла: эки үй, эки бозу, алты кой, төрт эчки. Колдогы мал-аш жаар көрөр лө, оны ычкынбас ла. Ол жокко не болорыс бис.

А оорышкан кийинде, күч ле эмей база. Жаан төлүгө түшкенис — жүс төртөн салковой төлү. Жаан биленин чыгымы да жаан: мынызы керек, онызы керек мынызы жок, онызы жетпес. Жүк калажынан да бодозо: алты-жети калаш биске күүнине не де эмес. Карын жаан уул кем жок — черүде жүргөн, ого кийимдеткен, ого азыраткан. Же уулдардын чыгымы эмеш кирелү ине. Олордо чүм-чам жок. Бирүзинин кийимин экинчизи кийер, оңон артканын — үчинчизи... Эмеш ондү штан, чамча ла болзо... Жаныс ла кийимге жеек улус ине. Ай-уй болбос: штаннын тизези жыртк — чеден ажып жадала, будак-кадуга илинген ле, мечик тееп турала, өдүктүн таманы кодорылган жүргүлөер. Көрмөстөр өнөттийн балкашка киргилеер. «Бу кургак жер анайта жадыры ине!» — деп, кижн канчазын арбабаган деер. Жок, жок, олорго айт, төңөшкө айт — түгөй. А ойногылап жүреле, кийимин уштыган жерине ундып койотоны кайда? «Бу сенин купайкан кайда, уул?» — «Бу ла мында жок по?» Камык улус айылдын ичин чаксырада ла берерис. Таштап ийген неме кайдаг табылар ол. А ол уулдар кичинек тушта, адазы калактай ла берер: «Бу, бу ла жаңы мында жаткан бычак кайда?» — «Оны Эрчмен тудунып жүрбайты». — «Кайда эткен, Эрчмен?» — «Бу мында» Адалу-уулду тышкары чыккаар. «Бу ла бого бычакла ойногом». Же бычак ого кайдаг келзин... А малтаны, анчада масканы, кадуны тен айтпайтан да. Кадуны бастыразын жерге кадагылап койгон до отургылаза

¹ Матап — мотоцикл

күўни. «Бистин айылда бастыра не-неме бутту-колду, канайып ла жайынгылап тургулаар» — дежип јадарыс. Кезикте чай ичер аяк та јок отуарыс. Ары ла тыш теленир аяктарга көчкөнис. (Је айылчы келгежин, көргүзүге тургузып койгон шаајын аяктарын чыгарбай кижи.)

А кыстар... Олорго керектү немелерди кижи тоолоп то јетпес. Эмес ле эски-саскы болзо, кийгилебес. Бир кыс: «Бу кижи эјемнин эскизин канчазын кийер?» — деп отуар. — «Јок, балам, ол эјемнин эскизи эмес ине. Оны бис сего садып алганыс. Је сего эмеш јаан болордо. эјем кийген. Эмди сен бойын ол кийиминге дйлөжө јаанап келдин. Кий, балам, кий». А бу кичинек кызычак... Јаңы бир де кийим кийбеген кижи. Чууларынан бери... «Кийимин јыртпа — ийнин кийер. книган үребе — ийнин үренер» — бистин биледе мындай јан. «Ол балага оны садып бердин, а меге ненин учун садып бербейдин?» — дейтен кому-дал бисте база јок.

Је андый да болзо, төлүге түшкенис. Тогузынчыга баратан уулга — школдо кийетен форма солынган — јаңы костюм керек боло берген. Удабас кыш једер, а эки кызычактардын пальтолоры чаканчак-тиз-лерине чыга берген. Онон быткомбинатка төрт мыйма соктырганыс. Онон јуртсоветке төлөйтөн одус эки салковой налог. Сийн өткүрүп браадырыгар деп күнүн ле шыку алдырткылаар. Је кыш алдында чыгым көптөй беретен эмей: капуста, согоно алар керек, газетке бичидер керек. Чындап, бир уулга кулакту борүк. Танмалардын баштары казандар ошкош, јаан улусла тең кийгилеер... Је бисти көргүлөп, улустын чөккөбөй, төлүге акча да бергилеп јатканын. А бис... эки јашту чарыс бар болгон, оны садарыс, ол төрт јүс салковой кире боло берер, оныла төлүнөң чыга конорыс, артканыла да нени-нени јеткилдеп аларыс деп санаганыс. Је көрмөс качажып... «Өскүстин колында өкпө дө јаан көрүнөр» деген чилеп, чар табылбай калган. Та айдуга бараткан уй-торбокторго кожулган, та канайткан, канайткан. Јаан уул база бедреген ле. Је јаш бала база қайдан тапсып. Бойым болгон болзом... Ол кумпаткан чар ары өлүп калган болзо, кижи онын штраховказын да алар ине. Эмди такым кунајыныс бар. Оны садып ийеин десе, от-тобырак ополор узун кыжыла нени челдесерис. Сойотон төрт кураандарыс бар, је олор биске чам да болбос. Мен качан ишке чыгарым, ол төлүни качан иштеерим... А улуска төлүлү јүрөтени... Је мын тең айтпаза төрт. Јок, јок, ылтам төлө деп турган кижи јок ло. Кезиги керек јок то дегени бар. Је төлүлү болгончо... Балдарым, балдарым... Балдарла кожо — түбек, балдарла кожо — ырыс. Тогус айга карында натаны да аайлу ба? Ичи-карды чарбайган, чырай-бүдүжи үрөлгөн јүрстенин јенил бе? Бу байагы куучындаган операция... Ол баланын оорузына көрө тең... Кижі јыргаарда, ооруга чыдашпай, полдын јыргыгы јаар кире бергедий јадатан беги... А онон јылдан ажыра, бала базарга јеткенче, «тирү куклала ойнойтоны». Эненин јүрөгү ол бал

дарла кожо нени ле көдүретен, көрөтөн туру... Азый кайда-куйда барып жаткажын, балдардын ыйы угулар. Кижн оны керекснбес те. Эмдн десе селт эткенин кижн бойы да билбей калар: «Менин балам болбозын?!» Чындап, кижн кезикте керекснбегенде, чын ла балазынын ыйы болуп калатаны база бар эмес беди. Балдарды жаанап калган улус «Батаа, јаш балдарлу сени, көөркнйди, көрористе, кижинин јүреги оорыйт» — дешкилеер. Је чын да, күч эмей база. Кезиктерде кижн: бу былардын кезиктери ары-тыш олүп калатан болзо, ас немелердн азырап чыдадарга јенил ине» — деген санаага једиже берип турганда. Бу кижн коркор санаа ине. Уч санабас санаа Је кижиге ушта-башта чүрчеге кире конор. Мыны түрген ле јайладарын: «Јок, јок, кедерэт, кедерэт, мен ле оной сананбадым, сананбадым! Ит-татай! Тпүк, тпүк, тпүк!» Кажы ла бала керектү, кажы ла бала баалу, эрке, кару. Бала ма түбек түшкенче, бойыма түшсин, балама јамап болгончо, бойыма болзын... Кижн алдында сананар: «Бата-а, бу улус баланы канай азырагылайт не? Күч ла неме болбайсын». Је оног кижинин бойынын балдары үчке јеткен. Бу кире балдар тен не де эмес туру ине. «А бот беш балалу улуска не аайлу уур». Балдар беш болгон — артыктажып ла турган бала јок. «Бот јети балалу улуска чын күч болбайсын». Је — јети балага јеткен. Күч ле неме јок. Кижн азырап ла ийер. Бис көн лө улус эмезис. Бу коштой јуртта менин таай эјем бар, олог балдары јок улус. «Балдарыннын бирузин бер, бис азырап берек, кижн эдип салаак» — деп келген. Јок ло јок! Кижн бойына чыгарган балазын канай берет! Кандый да јуугы болзын — јок ло јок! Је оног балдар јуулышкан. «Таай эјегер эш јаар кем барар? Чын ла чынга». Бой-бойлары јаар көстөрнн карандаткан. Барар ла күүндүзи јок. «Је кемди берерис?» Ајыкташкан ла ајыкташкан. «Барган кижн јакшы кийим кийер, јангыс ла шоколад, кампет јипр» — «Јок, кемибис те барбас, кемди де бербезис!» Ол сурагыла таай эјем бойына јаан чак эдип алган јок по. Айылга келер болзо, балдар оног качар, экелген немелерин тутпас... Чындап та ол бала жаанаган кийинде, кижн балазынын көзине кандый көслө көрөр, јастыра јолго басса, «ай-уй» деп, кандый јүсле јакыр.

Балдарым, балдарым... Олог јокко — адазы јокто — меге сок јангыскан кандый јүрүм болор эди. «Ба-таа, бу сен менин јангыс балам эмес болзонг, мени бу ак-јарыкка оорый-оорый, бу чек ле аймаарга јеткенче албадана-албадана не јүрген болор деп турун? Кижн сенин јүрүминди көрөргө јүрбей» — бу мынайда менин карган энем айдып отуратан. Ол тушта кижн јаш, андый сөстөрдн баалаар, керектеер эмес. А эмдн сананар болзо...

Канайып та ачынган-кородогон, кунуккан-карыккан болзонг, сүүн-дирип койотон улус ине. Бис бир катап адабысла та ненин де бажында кийгалашканыс. Мен бу ла эмдиги тогузынчыдагы уулды кучактанганча, маалкадып, јангам. Эртезинде јазап сананар болзо, буруу менде эмтир, эмдн јанар керек, а бир маалкаткан кижн мындый түрген ка-

найып жанар. Мынайып отурганчам, адабыс једе ле конгон. А уулчам адазын көргөн лө јерде, эки колы талбандап, «талкан-көчөнн» согуп, сүүнгенине тен билинбей калган. Адазы балазын түргөн ле кучактаган. А мен јаар көрбөчөннн кижн болуп турбай... Мынайып ойто јөптөшкөн јогыс па.

Бир катап иштег келзем, бу јуукта ла череттеп конгон турамнын стенелери бастыра јурук, полдын үсти черет. Тетрадьтин чаазынын журагылайла жаан-жаан кадуларла стенеге кадагылап алгылаган да. А нени журагылабаган деер: уулдардын — баатырлар, танктар, самолеттор, аттар, адыжып јаткан јуучылдар, кызычактардын — чечектер ле, аяк-казан ла, бойлоры кызычактар ла, көбөлөктөр лө эмей а. Мен арбагам, чаазындарын үзе кодортком. Эмди сананып көрөр болзом, јастырган ошкожым. Чындан та, балдардын јуруктарынан јараш је не бар. Бир кызычак бар: ого-бого токтобос, бапылдуш неме. Је канай-канай онын табыжы јылыйып, төринде кылка эмезе столдын алдына кирип ле алган болды ба... Бу тушта оны бедреер керек. Кандый бир немени апарып алала, үрөп јаткан кижн ол: та куклазын бузып јат, эмезе кийимин тиле кезип отурган, эмезе агаларынын кннгаларын јыртып јат. Түргөн ле кыйгырар керек: «Сен кайда, балам?» — «Мен мында јок, эне!» — «Мында јок болзон, сен кайда?» — «Мен туку таайым эште!» — «Онон качап јанарын, балам?» — «Кече јанарым, эне, кече!»

Јок, јок, не де болзо, балдарлу ла айылдар сүүрим. Айла балдарлу айылдар тышкартынан ла билдире берер ине: бууда кургадып койгон ал-камык кийим, чуулар. Айла ол кийимдердин көбизн де коркуш, јунарга, илерге чаптыгы да коркуш. Чеденнин ичинде таштап ийген кандый бир сынык ойынчык, уулдарлу айыл болзо, машина-трактордын көлбөсөлөрн, агаштаг эткен мылтыктар, үлдүлөр јаткылаар. Менин уулдарым бир көрзөм, керек дезе «Беларусь» трактордын көлбөсөнн экелгилеп алтыр. «Бу неге керек! Ыраткыла мыныгарды!» Мынайып јадып, кижн онызын ырадар, је онон база эмеш удаган кийинде, ойто ло экелгилеп салган јадар. А колхозтын механиги комбайнга керектү та кандый да темирди бистин айылдын јанынан таап алды деп, сүүнип барган јок по... Балдарлу айылдар... Ол айылдарды ийт ле чычкандар јакшызыннан деген чилеп. Балдар кол ло једерде јаткан курсагын ийдине апаргылап бергилеер. А чычканга? Балдардын тудунып алала, жүгүрип жүрүп јиген курсагынын оодыктары полдын үстин де толтыра јадар ине... Кижн киргелекте ле курсагын јыды јытанып, балдардын чур-чуманак табыжы угулып келер. Кирип ле барза, байагы тал-табыш кенете ле токтоп, «кем келди? кем?» — дежип, көстөрн багырайыжып, шымыраныжа бергилеер... А айылдын ичин ајыктап отурза... Је балдарлу айылдын ичтерн гүгей эмей база. Печкени айлан-дыра кургадып койгон чуулар (Ол чуулардан бис канча јылдын бажында бу јуукта ла жаңы айылдыбыс.) Эжиктердин эркиндөрнн.

эки жагында стенин көрзө, жабызы бастыра ылжаалып калган, чой-лошкондор ошкош сабарлардын истери. Мынайда тудунуп, тайанып, атпактанып жадып бала өткөн Эжикти туй тартатан бөстөри бар болзо, онызы уужалып, чылбаартып калган, бир келтейи десе үзүлүп те калган турардан айабас. Балдар андый бөстөргө селбектенирин сүйүтөн улус эмей. Бистинг де айылдын нези башка болор деп. Бир шифоньерис бар: оны балдардын кемизи үребеди болбогой. Байла, солун көргүлөйтөн болбой: кампеттү, үстү колдорула уймагылаар, кадула да чийгилеер. А диванды оны айтпайтан да... Же бу ончозы жүк ле жөөжө ине, жөөжө, а олор десе балдар, кижилер, келер өйдөгү жүрүм, эмдиги ижемжи. А кижилерде жакшыны да көрөр керек, жаманды да өдөр керек. Бистинг жерде Тожила деп эмеен бар. Он эки бала азыраган эмеен. Сок жагыскандыра, туку жуунын-чактын өйинде азыраган. Же оны балдарыла кожо кандый шыра көрбөй дээр!.. Жер тура, жытык темир печке. Одынга жедер эмес, — туразын үйезинен ала кажаазына чыгара чөлчегилеп алган отургылайтан. Кышкыда балдарга чыгып барар арга жок: жагыс өдүк, сок жагыс самтар тон. А ичкени — соңүскөн чай, жигени — арбанын саазы табылза, тен жыргал. Кар чоокырайып келгенин, тындары жагы киргилеер — эмди өдүк керек жок, же оной... ол балдар кем жок чыдагылап ла калды. Карын су-кадык, карын бек, чыдым. Ончозы озоочул, ударник. А Тожила эмеен... Ол эмеен эмди балдарынын ортозында тен кол бажында жүрү. Балдары: «Эне, бистинг айылга жадыгар, бистинг айылга жадыгар» — дежи, чын ла чугаанга жедиже бергилеер. Мынын учун эмеен бир ан бир балазынын айлына жүрер, экинчи айда — база өскөзинде. Ончозын мынайып айланып келгенче, жыл өдүп калар. А бистинг айылдын жагында Одый эш бар. Тогус уулду, бир кысты — тен көрөргө жараш. Эки кып тура. Төринде кыбы куруга жуук. Эңирде балдардын энечи, Акчыш, тулкулап койгон кийисти бу кыпка толтыра жайып ийер — бот сего төжөнчик. Тогус уул жергелей жаткан кийинде, база бир кийисле туй базырып койор. Бир ле ажанышта төрт-беш өтпөк калаш жок ло калар. Бот — бай улус олор ине. Азий бир сүрекей бай кижилер жөөжөзиле мактанар деп, балдарлу жоктуны айлына кийдирген дежетен чилеп. Же жоктунын көзи байдын канча жөөжөзиле илипбеген де, иргедө байдын жалчызынын жаш балазы уйуктап жаткан — көргөн лө сонуркаган ла немези ол болгон. Кижинин байлыгы — балдары. Олор жаанаган кийинде, канча кире болуш эдер, ада-энезине ырыс, өморкоду экелер. Бала ла болзын... Башказы жок... Бистинг жерде торбокто жаткан Байду деп кижилер бар. Уй кижизи аймакта роддомонг база бир уулду экелген ле. Та сегизинчи, та тогузынчы бала — санаама кирбейт. Балага бала кожулды, малга мал кожулды деп сүйүнгилеп, эне-ада азырай ла бергилеген. Бала үч айга жеткен. Көрүп турар болзо, баланын көстөри көк, тен чанкыр көк, чачы ап-апагаш, чын ла күдели. А ол айылдын балдары тен бир түнөй, бир калып — жес кара, чон-чонг немелер. Адазы чала серенип. Же канайып ла шүүр болзо, бу

кедери јерге орус кижинен болкый, алтай да кижі јүрбеген. «Акыр, јаш баланың јүзі јүс катап кубулатан эмей» — деп, адазы тогус ан саыган. «Бу балаң кандый башка бала эди?» — учы-түбинде чыда-жып болбогон. «Чындап, адазы... — деп, энези јангы ондогон. — Мени-ле кожо бир күн туку Карачардан бир орус келинниң көзі јарыган эди. База ла уул бала эди. Солынган болор бо?» Байду эртезинде ле Кара-чарга чапканча јеткен. Ол келинниң айлын таап, кирип келзе, полдо јес кара уул эгмектеп јүрген. «Бу бала мениң эмтир ине!» — деген... Је бу керек канай божогон деп? Эки эне көстөшкөн, санааркашкан, ый-лашкан. Балдарын солыжайын дезе, тогус айга чыгара эмчек-сүдин эмискен, уйкузы јок канча түндер өткүрген. Солышпайын дезе — ба-лазы, бойының эди-каны... Мынайып ла арылык-берилик јүргенче, бал-дар јаанап ла турбай. Учунда сананар болзо, баланың не башказы бар. Азыраган ла кийинде — ол бойының балаң. Андый эмей а, андый.

А бу ла кече балама лимонад садып алайын деп барала, ол ло Карачардан бир карган эмеске туштадым. Эмеен автобус сақып оту-ры. «Эмди кайда браадар, карган?» — деп сурадым. — «Түкү үч көр-бөөн Мурманск јаар» — дейт. Таныш эмеен. Тилмеш. Азыйда ол Ка-рачар дөөн абралу керосин-солярка тартарда, јаантайын бистин айыл-га конотон. «Мурманск браадым, ортон уулым ондо балыктап тур-ган» — дейт. Эмеенниң төрт балазы та кайда јаткылабай турган деер. Эң јааны, Петр туку Камчаткада, база балыкчы, кызы Нина Барнаул-да бөс согот. Эң кичинеги Иван — Киевте, та нени эдип турган — бил-безим: черүде ле ондо турган, онон ого кижі алала, артып калган. Эмеен Карачарда сок јаныскан. А балдарының ол ончозында болгон. Карыр јөбинде келип, канча јер көргөн. Је бир санааса, јоруктаган да эмес, барып, балдарының балдарын алган. оморды чыдадышкан. А алдында... Ол тушта јууның чын ла кату өйи. «Госпитальда јады-рым, келип јолугып бар» — деп, ого бу ла Бийскийден өгөөнинен письмо келген. Кайдан барып јолугып. Айылда төрт јаш бала. Је ле деген ишчизин колхоз божотпос то. Оноң ол Бийский деп јер та кажы тушта, ого та канайып једер. «Ээ, је кайткан деер, кайткан? Бу кижі-де санаа болгон бо, јок по? — деп, эмесен эмдиге ле комудаар — Ба-рып келетен немени. Балдарымың адазын калганчыда көрүп алатан немени»... Је кижі мындый ине, мындый...

Је эмди бис те кемјоктолып ла клеедис ошкош. Оорышкан, чак-сырашкан. Болор, јетти. Бу кижіде салым, ырыс деп неме бар, болор керек ине. Кажы ла биледе бойының бир оорытан, јудайтан өйн бар болгодый. Оноң ло өдүп алза, токунаар, оору-јобол ыраар... Эмди јанар, нени-нени иштеер. Балдарды азыраар ла. Эмдиги өйдө кижі јаан санааркаар ба. Кыштын өйинде иш табылбаза, улуска өдүк-тон до көктөп, тере-бычкак та илеп отурбайт па кижі. Ноокынан арчуул да түүрим, түктөн чулук та түүрим. Мынайып та балдарымды азыраа-рым... Јаңыс ла телекей амыр ла турзын. Је кижі кандый да болзо.

амыр ла болор, жүрүм там ла жаранар деп иженбей. Кижн балдарым менен ырысту болзын, менен жакшы болзын деп күүнзебей. «Балдарым... ла» — деп жүрбей. — Менин кийнимде жүрүм артар: төрт же деген эрлер — уулдарым, үч эне — кыстарым. Олор бала-баркалу болор, олордын балдары бала-баркалу болор. Онойып саназа, жаңыс менин жүрүмүм не? — Ол балдарым улуска, байла, жакшы эдер, туза экелер. Кижн бойында мынайып ла сананат...

Чындап, төлү дебайтым. Башкүн ол төлүдөн канай айрылар деп, база ла санааркап отурганчам, черүдөн жанган жаан уулым келт. Эки жүс бежен салковой акча экелди. «Бу кандый акча?!» — «Иштеп алган акча, эне» — дейт. Уул келген ле бойынча, айга шыку школдың одынын жарган эмтир. А отдых күндерде беш кижн баргылайтан болтыр. Төрт уул, бир кыс. Жаандары жаргылаар, кичинектери кулаштагылаар. Камык ишти эткилеген, камык акчаны иштегилеген! Бот сеге — энеин төлүдөн айрыгылаган!.. Бот сеге — арткан акчала бор боткозын садып алгылаган. Уул эмди адамнын «Дружба» киреезин жазап аларым деп барган. Ол тушта кулашты бойы кезер, бойы жарар. «Акчаны мынан көп иштерим, эне» — дейт. Онон бир жыл бу мынайып иштейле, институт барарым, машина-тракторго инженер болорым деер...

Балдарым, балдарым...

Иван Дедин

ТААДЫРА КУУЧЫН

Өрөкөн очоктын жанында чөмчөйүп алган та таамжырай берген, та ал-санаага алдыртып отурган.

От чек ле жаанада күйүп болбойт — үлүш тыт будак одын жүк ле шыркырайт, тарсылдайт. Кезикте чедирген карганнын тонынын эдегине келип түжет. Кызыл чокты колыла алала, ойто от жаар салат. Ыш түнүктөн чыкпайт ошкош: айылдын ичинде ле туру, кости ачыда жип браат, жаш агып, өбөгөннүн буурайа берген сүйүк сагалына агып келип жоголып калат. Тышкары жут та. Жудаганы, айла, айдан ажа берди ошкош. Жаңмыр түн-түжиле токтобой уруп ла жат, төгүп ле жат.

Карганак бойында сананат ла, шүүнет ле:

«Бу жайаган кайтты не, не болды не? Бурканнын кайда бир түбинде жарык бар болбой? Ол эмезе жадалу жаан кижн ол жер жаар атанды ба? Кем болотон ол? Акыр, бу Кадын ичинде кандый да бир неме билетен карган кижн бар эди. Жанган дешкен. Чындап, ол болды ба? Онын жадазы болды ба? Ол жылдарда бу киреде туку ол жалаңдарда, актарда, меестерде колхозтын жаан-жаан, жедеген обоолоры туратан эди.

А кобы-жиктерде, анда-мында аркада, журттын каргандарынын чук-чук бугулдары көптөп калатан эди...»

Чындап та, ол жылдарда андый болотон Карган кажы ла эртен тура, күннинг баштапкы чогы Шибее кырдын бажына жаңы ла тийерде, чоокыр уйын өрө Каштай эштең өткүрө Куйлук жаар ууландырып айдап ийеле, абакайы чай-чуйын асканча, жеерен бозуны журттын Ойбок жаар талазында төгннинг артынан ажыра айдап салала, болчок төгннинг чике үстине отурып алала, таңкылайтан.

Төгнөң бастыра журт чек ле алакандагыдый иле. Туку ол управ контора жаар базып жат. Кирген кийинде удабай ла, онгор элчи уй кижи өрө жүгүрө базар. Байа ла база алдырту. Чопо кече иш ускен дешкен. Ого барып жады ошкош. Анда-мында тракторлордын кулак тунгадый кенейте таркыражы башталар. Төмөртинен сүз тартаачы машина шунуп келеле, Ойбок өрө бурыла согуп, мантай берер. Канзалу каргандар камчы тудунгылап алган, уйкузы чыккалак уулчактар уйларды өрө айдагылаар, бозуларды боочычакты ажыргылаар. Суу олјондо кырада ферманын кер атту каруулчыгы Күзет бир торбокты час кире сүрүп браат ошкош. Поскойтонды ажыра калып, ашка кирген болбайсын көбөркий мал.

Алдында карган эмегениле экү сыгын айдын учы жаар жүз бугулдан ажырып койотон эди. Орөкөн күнүн ле күн алдында төгнө чыгып, таңкылап, күнүн сайын там ла көптөп брааткан бугулдарын сүүйүн көрөтөн, канча-канча тоолойтон.

Шан-н-н... Шан-н-н... Алмарлардын жаанында төнөшкө арта илип койгон трактордын салдазынын жаан мизи — шан, шаңырай ла берер. ол өлөңгө чыгатын улусты төгннинг үсти жаар келзин, удабас ажанар дегени.

Обөгөннинг абакайы айлынын эжигин ача салып, төгн жаар таңдактанар: бу — чай белең, карганы жанзын дегени эди.

Чайлап алып, омор экү ээчижиң, конторага келгилеер. Толукта печкенин оозына отургылап алып, канза азыжып, колхозтын керектерин, бого кирип-чыгып турган колхозчылардын, жаан-жамылулардын куучын-кумыдынан уккулап, билгилеп, бойында шүүгилеп отургылайтан.

Учы-учында кем жакылта алып, кем арбыш-чугулдадыш алып таркыгылайтан. Јинт управ ла малдын жааны — жажай берген парторг жаңы ла каргандарды көрүп, не келгенин сескилеп, омордын су-кадыгын, жадын-јүрүмин, солун-собур, айдын-күннинг айалгазын сурагылайтан. Куучыннын учында тургулап, эжик жаар баскылап жада, омор жаандарга ол төмөн тургузып койгон жүс бугулдын беженин колхоз двор жаар бозуларга тартып алзын дежетен. Кажы ла күсте андый болотон...

Энди өрөкөн жаңыскан. Күч, карыкчыл карганга. Башыл јайгыда өлөң ойине јетпей јүрүп, карганагын олјондо сөбөктөргө апарып салган...

Анчадала былтыр јайда карган өгөңгө күч болгон: күйгөк болгон

учун колхоз эмеш ле өлөң чыккан јерлерди чаап алган. Карган јайыла колхозтын абра-чанагын, айруш-тырмужын, үйген-комудын јазап, бир де бугул бойына эдип албаган. Бозулу уйын, эки койын колхозко табыштырып, төрөгөндөрине үлештирип берерге сананган. Је јаандар оны јаратпаган. А бүдүйн обоо тартып берген. Карган албаска мойножып болбогон. Ол өлөңнинг бир јаан бугул болгодыйы артып та калган. Тышканы кажанынның үстінде туру...

Тышкары «тирс-мырс» кижининг базыды угулган кийинде, айылдыг кургај берген эжиги калтылдап, чыкырап ачылып, кем де кирип келди.

— Уф-ф, ыш — кирген кижі шымыранат.

Айылдың ээзи, карган өгөөн, уккур ла эмтир:

— Је, је... Сен алтай кижі эмезинг бе. Ышту айылды көрбөөн эмезинг, кирбеем эмезинг, бери бт лө. — Карганынның үнінде ачынганы билдирбейт. — Јакшы ба? Бу кем болерт, таныбадым да. Сен, кем кызы, экем? Ол отургуштөдін отурзан. Бут бажында буудак.

— Мен кыс эмес... — Јаркыраган үн угулды.

— Уй. көдөк! Аймап-јүүлип брааткан күрүмди мени көрзөөр! Көзи-бажы немеге једер эмес танманын. Кичү-кијапат неме таап отурганын көрзөң. Уул кижини кыс деп көрүп, кыс баланы ондобой барган да. Тыфук! Мен тышкары тирсилдеген базыт угала, кыстар эмди бийик-бийик кара сопок кийлейтен, оноң тирсилдеде, јер селендегедий баскылайтан, ол өрө јеендеримнинг бир-бирүзи болот по деп, кирип келеринде, чачын кара болордо, өскө кыс туру деп калдым. Менин јеендерим ончолоры сап-сары немелер эмей. — Айылдың ээзи өгөөн калактай берди, ары-бери калбас эдет, аяк-казанын канырадат, турундарды ичкерледип, отты јаанадып, очокко чөйгөн азат. Куучынчы карган, бууры түгенип брааткан эмей, кижі келип киргенине сүүне бербей. Сөйлөжөр, уккаа-санаазын јарыдып алар дегени ол эмей.

— Је, ол јерлерде не јүрет, уул? Качан келдин оноортынан. Солун-субур не јүрет? — Сураш-шылаш баштала ла берди.

— Нормальна. Солун јок. Акыр, качан мен приехал-та... Сонзун. Јок. Сананат. Та онорлоп, та алтайлап сананат. Кижі кандый тилле сананат не? Алтайлап эки конгонын не деп айдар?

— Вторник, өгөөн.

— Ол кандый чосло эди, уулдар?

— Вторник. Даа-ак. бүгүн пятница...

— Беш чосло болзо, ол башкүн турый не.

— Да-да-да. Башкүн, башкүн. — Уулдың санаазына сөс жаңы ла кирди ошкош.

— Неле келдин?

— Только воздухла. Самолетло уч јадым. Усть-Каннан другим подбросить этти роллиле.

— Је оноор ай-күннинг аайы кандый? Јут-јулакай мындый ла ба?

— Погода чек башка неме, дедушка. Дождь савсем жок. Бис загарать ла эдерге макалду. Каждый ла кун бар ядыс берег дбон. Менин те-ламды коргон болзоор! Закачаешься. С ума сошел эдеер.

— Бисти сырагай тут чучурат браат. Олбн-чбп то эдери жылбай јат. Је карын, бу радивагар, казат-сасатараар кундер ондолор дейт ошкош. Тыныс кирер болбой. Колхозтын ла мал-ажын кыштадар олбн эдип алзаак болбайсын. Бойыска бир-эки бугулды мынан ары кар туш те турза кырмалбай, јулалбай. Кундер турерзе бис те карган-тижендер, бала-барка бастраак кучибис јеткенче болу-жарыс колхозыска... Чындап, онортынын олбн-чбпи, аш-тамагы кандый бзбт не?

— Аа, городской улуска сена не керек. Хлеб магазинде, эт мага-зинде, столовойда все бар ине.

— Је онызы чын ла. Город јерде не ле бар болбой... Је, чайла. Бери отур. Остол јаар јуукта. — Карган аяктарга чай урат, орбмб тургузат, курут, каарып быжырган калаш сындырып салат.

— Сенин адын кем, уул?

— Марчинель.

— Ыы-ын... Сен нени кылын турган кижн ондо?

— Тренер. «Трудовые резервы» ДСОдо. Кандидат мастера бол-калдым.

— Ыы-ын. Бу бистин јерде Тырынканы туку-у ол јаан јердин каңытат јепытат эдип бооро унис бер турганыс. Бар ла турат Баранул дбон, Горный дбон, јуундап ла турган кижн болбой. Сен оныла кожо турун не. Ээ-э... Јакшы. Андый болбой а.

— Јок карган. Мен депутат эмес. Мен кандидат мастера спорта не. Спортсмен бол тургам. Классик.

— Ыы-ын, јарт. Школдо турун не, јакшы, јакшы... Эмди амырап јурген бе? Амырабай а. Бойын јеринге. Балдарла, уулдарла јолугар керек. Туу-тайгага чыгар керек, сергеленденер керек. Иштеп те ийбей. Эмеш колло до колхозко болуш бербей. Јаан иштег јана болор јан јок то. Адаг-энеге де бир он бугул эдип берзег јакшы. Јиит улуска ол не. Ойын-каткыла, кожон-комутла иштеп јурбей.

— Јок, мен, наверно, иштебес болорым. Отдыхать эдерим бир он кун, онон обратно. Горныйга бир он кун буду. Товарищтер бар. Бийске заехать эдерим — другим ондо. Вовшим ой јок менде. Олбн — ол чепуха, этлалбай бойлороор.

— Ыы-ын. Андый ба. Је, је... Мында да албатынын кучи једор-ббн... Акыр, сен адын кем дедин?

— Марчинель... Илп Чиня деп друктарым айдып турган.

— Ыы-ын... Марчын... Чымыл... А мамылан кем сенин?

— Чингирев.

— Чыныроп.

Бу айыл кандый дымный неме эт. Кбзим ойыл браат. Кубар. Чек

белый стал. Чымыл. Антара тартала мыны ары дрова эт койор керек не. Турага жадар керек. Прохладна, ыш жок, жылу. Культурно иле.

— Аадаг де! Нени айдат бу! Азыйдаг ла бери албаты айылда өскөн, жаткан. Ага-карындаштарын айылда чыккан. Бош ло барганар ол не. Айыл слерге эмди ышту, чымылду, жыту болбөргөн. Ийт-татай! Бу кандый баш бу, чачыг не оной өскүрген? Уулын-кызын кижин таны-бас! Городто чач кестирер жер жок по? Бу бистин жерде малда кара айгыр бар. «Кайа» — ады. Малчылар онын жалын кезерге туткулап бош болгон. Эмдик. Антын бойы. Беш жашту — эмдиге жетире ээр-үйген билбес. Укту. Ол айгырдын жалы тизезине жеткалган, чүрмежи бастыра жүзи-оозын жаап койгон. Неме көрбөргө бажын жаантайын кан-кайтып алган, ары-бери туура кенкип-силкип жүрер, манла жүрер чүр-меш-жалын салкынга туура соктыртып. Же ол мал иле. Көрбөргө жараш. Алтай-кудай, ар-бүткен оной бүдүр койгон, албаты көрзин, кайказын деп. А кезик уулдар бар. Санаалу кижин оной жүрер бе? Неге түңейлеш турганы ол. Малга ба? Билип, оңдоп турун ба? Бу бастыра бойын темир-тес, илжирме, час. Бу не штан, бу? Жүкпе. Одук дезе оңдойип, өрө тырыйып, майчы калган.

— Мода, карган, мода.

— Ол не дегенин?

— Же, Америка, Европа, Запад... Бис только успевать эт жадыс не. Слер оны оңдалбазар.

— Ийт-татай! Кичу-кийапат нени айдат бу! Кижин нени укпас, нени көрбөс! Баш ла болзын. Балдарды-ы, балдарды... Бу шалмарын-да шыгырап турган жес-мөңүн темирлер чек ле азыйгы үйген-куйуш-кан кееркедетен немелер ошкош.

— А мен оны былтыр чын ла айылда жаан ящикте ээрден, үйген-нен, куйушканнан кодорып алгам. Незаметно, кем де оны не знаст. Городто мындый брюка кемде де жок. Городской пацандар чек ле блааш согуш жат. Уч бляханы и так сумели кезерге. Бу цепчканы мен бир пацаннан кинодо отурала үзүп алгам, кезиктерин сменял.

— ...Бу бистин жерде Чымыл деп мамылалу кижин жок эмес бет. Сен сөөгүн не уул, чындап? Адаг-энег кем? Чыныш айтпай турган ба? Бу жердин бе сен? Кижини шоодып, төгүндөп отурган болбозын бу!

— Бу мени бойор не узнаеш что ли, дед. Менин сөөгим тодош. Адам Гаврил...

— Ы-ыг. Сен Кабырылдын уулы турун не. Ол Кабрин эмес — Кабырыл алтайлап. Менин жуук жееним ол. Аа, Чанкыров Кабырылдын уулы турун не. Бу сен Марганчы ба, уул! Аа-а! Сен андый неме болкалган турбайын! Адаг меге! Акыр ла бол! Жаан таайынын айлына киреле, шоктоп-шоодып отурган! Адаг берген адынды кубултып алган! Алтай айылды ышту деер, алас отты кубалду деер. Кандый күлүк сен, тагма! — Карган таайы калаптанып чыкты. — Алтай ти-

лингди ундып брааткан! Азып берген чайды ары көрүп төгүп отурар! Салып берген курсакты сабарынын учыла тудар. Жескин турган ба? Карган адазынын көрүп жүрзин деп, бала-барказына артырып койгон, аптырага сугуп салган кереес ээр-үйгенин кемзинбей кезип-сөгүп, уурдап турган. Городко апарып садып турган! Кайда барт кой-кайчымы, кайчылап берейин, кежеге артыр берейин. Курч бычагым кайда кирөрт, күрүмнүн шалмарын сөгүп чачайын. Акыр, айла адаңа-энене жединерим жалынган! Суруун канар, суузынын келер, экем. Танманы көрзөбүр! Алтайына келселе, албатызына, ада-энезине болуш жок. Сенен не жөм?

Уулда бир де табыш жок. Төмөн көрүп алган отурат. Таайы чала жымжай берди ошкош, арбыжын киреледет, аягына чай уруп, бир эмеш тым отурды.

— Кижин чилеп жүрөр керек, уулдар. Көр ол Једерди, сеге жажыт. Городтон јанып ла келелс, ертезинде ле колхозко барып иштей берер. Бойына да јөмө — үредүге барарда колхоз ого нени бербейт: акча берип, сын эдиң кийим-тудум бер јат, эне-адазын макка кийдирет. Айлына ол јаан болуш эделе барат. Айса, ол сеге агалар болгодый јаандай берген уулдарды көр, эјелер ошкош келиндерди көр. Аймакта, городто јаан јерлерде, иштерде, мында колхозтын мал-ажында иштегилейт, албаты-јонды башкаргылайт. А коркушту күч, уур өйлөрдө чыклаган, өслөгөн. Јуунын өйлөри туш болгон. Кылбыштын, сөгүскенин кара чайын ичлеген, одырманын, суланын саалу талканын јинлеген, кандык, көгөзүн казып, көжиб-маныр јулгылап тындангандар кардын алдынан кылганакту арбанын бажын тергилеп аргаданган. Јаанаганча элик тере јаргак шалмар, эски-тоскы јаргак тон кийлеген. Ол төгүн эмес, чын-чын! Уренер арга јок болгон. Эки-бир ле класс божотлогон көп сабазы. Албатыны азырап алып чыккан алтайыска баш болзын! Куу чөлдө болгон болзоос, кубал чылап уча берер эдис. Сары чөлдө јаткан болзоос, самтар-јылаңаш базар эдис. Кайрако-он, баш ла бол! Оны ундыбас керек, уулдар...

Марганчы јееңи күйүн-күч јок турды. Карганга онын көстөри мөлтүрежиң калган деп көрүңди.

...Анча-мынча болергенин карганак билбей калтыр. Јаңмыр токтой бертир. Түйүктөн күннүн чогы көрүнүп, айылдын ичин јарыдып ийтир.

Карган өгөөн айлынан чыгып, төг јаар басты...

ТЫНДУ ЖАЛАНДАР

Тана энезиле кожо јаланга барды. Јалан элбек ле кеег. Онын үсти жап-жакыл. Јүзүн-јүүр чечектердин көбизин не деер! Ак, сары, кызыл, көк чечектер — ончозы мында!

Кызычак бир чечектен бир чечекке барат. Јараштарын үзүп, энезине ле таайына көргүзет.

— Балампын үскөн чечектеринин јаражын! — деп, энези сүүнөт. Күн там ла өкөп чыгат. Ой талтүшке јеткелек. Кей ап-ару Ол кезикте чечектердин јараш јыдыла јытанат.

Таайынын кабырып турган бозулары кандый дейзинг. Олор до чечек ошкош. Јеерен, јеерен-чоокыр, ак, кара, кара-чоокыр, өлө, кү-рен бозулар жүргүлөйт. Кезиктери куйруктарын көдүрүп, бир эмеш текшилеп ийер. Бир канчазы тымык отогылап јадар Кезиги јажыл өлбөгө жалбагынан јадып, амырап јадар. Каа-јаазы агаштын көлөт-көзинде серүүнденип турар.

Мындый көп бозуларды Тана качан да көрбөгөн. Городто каа-јаа ла жүргенин көрбөргөн. База бичиктерде журап салгандары бар. Је олор көп тө эмес. Мындый жүзүн-јүүрлери јок.

Учы-учында Тана арыган болгодый: ончо чечектерди јараш көрүп, жүгүрүп турганда. Чечектердин ортозыла көбөлөктөр сүрүжип, канча кире жүгүргөн. Эмди арыла, энезинин јанына келди. Энези ле таайы куучындажып отурдылар.

— Мен мындый јараш јаланды качан да көрбөдим — Тана айтты. Јаланды ајыктап, нени де сананат. Онын кап-кара көзинде јангыс ла сүүнчи, кайкал.

— Эне, бу јалан тынду ба? — деп, кенетийин кызычак унчукты. — Көрсөн, көрсөн, эне... Чечектер кыймыктажып јат... Өлбөдөр база... Көбөлөктөр чечекке отурала, јайканыжып туру. Јыраалар база андый.

Тана отурган јеринен тура жүгүрөт. Ол сол јаны јаар, он јаны јаар көрөт. Эбире ончозы тынду немедий. Ончозы кыймыкту.

— Көр, балам, јангыс та јаландар тынду эмес, — деп, энези кызына айтты. — Өзөктө сууны көр. Ол база агып јат. Шуулап, үнденип, чакпыланып агат. База тынду.

— Эне, тенериде булуттар база тынду. Көр... Олор кайдаар да барып јат.

Энези жаан кара көстөриле тенери јаар көрди. Чагкыр тенеринин түбинде бөлүк-бөлүк эки-јангыс булуттар. Олор күнбадыш јаар јылып баратты.

Тананын айтканыла, энези јаланды ајыктады. Онон кызына ла эјезине айтты:

— Чын, бу јалан тынду неме ошкош туру не. Өлбө-чөби, күрт-ко-

нузы, мал-ажы — ончозы кыймыктажып јадар. Батаа, баладан болгой, бу да кижі кайкаар неме турбай.

Күн суу ичинен эмеш ле кыйды Агаштын көлөткөлөри узундан баштады.

Тананын таайы бозуларды јууп, суу јаар айдады. Тана энезиле кожо база бозу айдашты.

— Удабас энелери келер. Көп сүт экелер. Сеге, Тана, бис көөрчөк саап берерис. Андый курсак городто јок.

Бозулар текшилежип суу јаар манташты. Тана оморды ээчип јүгүрди. Онын колында јүзүн-јүүр чечектер. Таайынын айлына келзе, оморды суулу шилге отургузар.

Тынду јалангын јараш чечектери айылдын ичин кееркедер.

КИЖИ СУМЕЛУ

Күн кырдын бажына отура берди. Уйлар једип келди. Эмчектери јаан. Ичтери тап-тастак.

Уй саачылар көңөктөрүн алып, уйлар јаар бастылар. Тананын таайы јаан айкаа чеген уруп алган. Јеерен-чоокыр уйдын сүдүн айкаа јаар толо саап ијди.

— Таай, бу не? — деп, Тана сурады.

— Көөрчөк — деп, таайы айтты. — Ол амтанду, јип көр.

Тана ус сабарыла алып, јип көрди. Көөрчөктин амтаны кычкыл эмтир. Онын анан ары јиир күүни келди. Сабарыла тарый-тарый сайып, јип баштады.

— Таай, көөрчөкті јип салдым — деп, Тана сўјнди.

— Үзе јибей а... База јиирин бе, балам?

— Јок — деп, Тана унчукты. — Тойдым. Ичим сьстай берди.

— Је айса амыра. Көп јиирге база јарабас — деп, таайы јөпсінди. Таайы күлүмзиренип ийерде, ап-апагаш тиштери Танага јараш көрүнди.

Энезинин тиштери база андый. Олор экү јангыс ада-энеин кыс-тары. Оны Тана угуп јүретен. Јангыс Тананын ада-энези городто јадып јат. Олор городко көчөрдө, ого јүк ле бүдүн јарым јаш болгон. Эмди дезе алты јашту. Городко көчкөли, энезиле кожо јуртка баштап ла келгени бу. Таайы дезе фермада. Ол уйлар саап, бозулар кабырат.

Тана көрзө, көп уй саачылар уйларды колло саабайт. Олор уйларды кичинегеш темир чеденге кийдирет. Онон омордын эмчектерин тулку-тулку темирлерге сугат. Јаан удабайт, уй саалган дейле, темир чеденнен чыгарып иједилер. Сүтти дезе экелип, јаан флягага ургулап турар.

Тана мыны сўрекей кайкап көрди. Энезинин јанына базап келеле, сурады:

— Бу не, эне?

Кызынын сурагын энези оңдоп ийди. Ол база бир уйды кийдирип, онын эмчегип тулку-тулку темирлерге сукты. Онон кызына јартады:

— Бу электродойка. Эмди фермада уйларды электроотло саап јат. Ол ончо јазалдарды электродойка деер.

Фермада уйлар көп. Колло саарга күч. Онын учун улустын ижин јенгилтерге электродойка эткендер.

Бу өйдө уй саалып калды. Энези үчинчи уйды кийдирди.

— Билдин бе, балам? — деп, энези Танадан сурады.

Ол анаң ары куучындады:

— Мен алдында база фермада иштегем. Јирмеден ажыра уйды колло саайтаным. Кижинин колы сүрекей оорыйтан. Эмди көрзөн, машина саап јат.

— Электродойканы кем эткен, эне? — деп, кызы сонуркап сурады.

— Оны городто, заводто эткен.

Эделе, јурт јаар колхозчыларга ийип јат. Мынызы колхозторго сүрекей јаан болуш.

— А колхозтор ологор нени берип јат? — деп, Тана јилбиркеди.

Энези ле таайы уйларды темир чеденге кийдирип, чыгарып ла турдылар. Экүннн куучынына таайы киришти.

— Бистер — колхозчы улус. Ишмекчилерге сүт, сарју, эт берип јадыбыс. Олор десе биске јүзүн-јүзү машиналар ийип јат... Билдин бе?

— Билдим — деп, Тана бажын кекиди.

Күнннн калганчы чокторы кырлардын бажында бартыр. Улус десе ол камык уйларын чүрче ле саап койдылар. Бир кезек бозулар энезин эмгилейт. Бир канчазы энелерин керектебейт. Олор сүтти көнөктөн ичкилейтен эмтир.

Тана энезиле кожо кичинек болчок турага келди. Мында саң башка машина күөлеп турды. Устинде десе јаан тас казан. Уп саачылар экелген сүдин ол казанга ургулайт. Казанның алты јанында эки чорго.

— А бу не, эне? — деп, Тана база ла энезинен сурады.

Чын, Тана мындый саң башка немени бир де көрбөгөн. Керек десе укпаган да. Баштап ла көрүп јатканы бу.

— Бу сепаратор — таайы јартап баштады. — Ол сүтти бойы толгоп јат. Көр, кандый сагышту. Казанга урган сүт төмөн түжүп јат. Бу эки чоргонун үстинде тарелкелер бар. Олор келген сүттин каймагын айрып, бу чорголо агызып јат. Бу чорголо десе көксүт агып түжет. Анда каймак јок. Көксүтле бозулар азырап јадыс.

— Озодо сепаратор јок болгон — деп, энези куучынга киришти. — Ол тушта улус каймакты башка эпле јууп туратан. Бистин алтай улус сүтти јаан казанга кайнадатан. Онон чыгарып салар. Сүт соозо, онын үстинде калын каймак туруп калар. Амтанду болор. Сүтти чийге де тургусса, каймак түжер.

Анайып түн кирди. Тана агаш айылдын түндүгү ажыра јылдыстар көрүп јадала, уйуктап калтыр. Эртезинде оны энези ойгоскон. Күн

өксөп калтыр. Улус уйларын туку качан саайла, эмди чайлагылап отурды.

Тана жүзин жунуп, чайлап баштады. Таайы столго каймак, курут, быштак, калаш салды. Айакка урган чай сүттү ле тусту. Айактын түбинде талкан. Алтай чайды Тана келгели сүрекей сонуркап ичет.

Бүгүн Тана эрте турарга сананган. Ол бозулардын мөбөрөжин угарга жилбиркеп турган. Ого коштой энезиле, таайыла кожо олорды одорго айдажар эди. Жүзүн жараш чечектү жаланга келип, ойноорго күүнзеген. Же улус ойгоспогон. Уйуктап калтыр.

— Таай, курутты неден эдип жат? — Тана жип отурган курудын көрүп, сурады.

— Сүтти бис неден алып жадыс, Тана? — деп, таайы удур сурады.

— Уйдаң.

— Сүттен нени алып жадыс? — таайы база ла сурады.

— Сүттен каймак алып жадыс.

— Көр, Тана, — таайы анан ары улалтты. — Сүттен база нени эдип жат? Сүттен чеген ачыдар. Чегенди сен билерин. Ичкен. Чегенди азала, аарчы, сарсу алып жат. Аарчыны курут эдер. Сарсузын уйга берер. Чеген ле сүтти колыштырып, быштак сыгып жат. Анан да өскө кур-сак белетеерге жараар. Эмди билдин бе?

— Билдим — деп, Тана унчукты. Ол эмеш отурала, кенертен сүүнип, тура жүгүргөн айасту, айтты:

— Сүттен база нени эдип жатканын мен база билерим. Творог, кефир.

— Чын, чын, Тана. Сүттен улус нени ле эдип жат — деп, таайы сүүнди.

Тананын энези унчукпай отурды. Ол кызынын ла эженин куучынына киришпеди. Бойлоры билзин.

— Мен билерим — деп, Тана айагын тургузып, сүүнип айтты. — Кижн сүмелү. Ол сүрекей сүмелү. Уйды саайла, сүдинен нени ле эдип жат. Мен билерим.

Энези ле таайы сыр каткыда. Керек десе Тана бойы да. Та чын айткан, та жастыра айткан, же улус сүүнчилү турганда, байла жакшы.

Сергей Санашев

МАААЛАЙ АНДАГАНЫ

Кокур

Карган Маадай колхозтын торбокторын кабырып, канча жылга улай макка чыккан кижн эмей. Көргүзип берер грамоталары да көп, тагынып алар медальдары да бар.

А быыл та не болгон...

Өрөкөн бүгүн сары танда туруп, өзөк түшкөн. Онөтийин башлыкка жолугарга амадаган. Же келер болзо, конторада жаандар жок. Өлөн ижи башталган болзын... Ол жарт неме ине. Эм канайдар, кемге айдар? Конторанын база бир кыбына кирип келзе, чотобот Чодной чодын чотылдаткан нени де чотоп отурды. Маадай айдарга сананган немезин кемге де болзо, айдар деп сананган. Чотоботко до болзо айдып салза, жеңил болор ине. Маадай жакшы сураарда, Чодной та уккан, та кандый, кынгыс эдип унчукпады да, кылчас эдин көрбөди де. Иштеги кижиге өрөкөн чаптык этпеске, тууразына отуруп, иштин учын сакый берди.

Чодной өчөжип тургандый, чодын чот ло чот, чот ло чот; а карганак десе сакуп ла јат, сакуп ла јат. Чотоботтын чодынан айрыларын сакуп чөккөйлө, малчы улу тынып, мынаар базардын ла кажы јанында Чодной чодынын чотылдажын токтодып, Маадайга бурылып:

— Је тайгалу јерде не бар, таай?

— Тайгада кандый солун бар база... Јаңыс ла бир коштой јаткан айылдажым бар: күнүн ле эт-јуула, кан-јөргөмлө азырап анкам асты.

— Айла, бу слердин айылдажаар кемизи эди?

— Је ол бир «майчык» чы...

— Бу бнстин јерде андый аттузы кемизи эди?

— Атай-майты сени, тайгадагы айылдажымды айт турбай сеге, је ол бир эки бутту јеекти...

— Јеекти торбок кабыртып, ийт-татай! Оныла кожо канай иштей-тен. Айла, балдары јаш эмеен не? Аракызак бол, јалку бол, јеек бол. ненин чөйкөзи, ненин эди?..

— Мајаалай табарган, торбокторымнын экүзин чөйкөлөп салды дсерде, кандый јеегин куучындайт мынызы.

— Бу таайым каран бастыгып турган болдоор. Јартын не айтпас: майчык... јеек... бу не бу!

— А тай-майты, сенин чотылдап отурган немен не?.. Кандый мындый начальник, конторага ла киргени портпелдү, конторага ла киргени јамылу! Башкүн мајаалай бир торбогымды уујап салган. А кече база бирүзин аайлайла, колоского кептеп салтыр Байла, јыды-дып јиир деген болор.. Эне мајаалай ошкош, балкашта балдарынын истери майчыйыш калган јадыры... Торбок ол кой эмес, койды чуктап кабырарын, а бу көрмөстөрдн адан ла ји! Күн кызып ла келзе, куйруктарын булгай соголо, туш башка бурт ла... Тай-майттарды јыштын кажы јыраазына илинип, кажы колоскозына кептелип калганын табар. Эмди ол торбоктын эди үрелип јат. Эмди оны барып, кетежип көрөр десе... тен атпас та болзо, эмеш чочыдып салган кижн. Је јаңыскаи канай барар. Кожо барар эр киндиктү неме бу јерден табылбайтан эм-тир, — деп, Маадай үшкүреле, чыгарга турды.

— Эне айу болбайсын, балдарлу болгондо, адан јн, — деп. Чоднойдын көстөри суркуража берди...

Маадай Кара-Учукты эбирип, Кара-Таш деп өзөктү өрө көндүгүп ле жүрерде, кийининен тынастаган кер атту, карабин мылтык жүктөнгөн Чодной терлеген-бурлаган жедижиң келди.

— Ух, конторага канчазын отурар, чыдажып болбой, чотко түкүрүп ийеле, эзин-салкынга соктырар, арка-тууга чыгар деп мантадың ийдим. Анчы эмес те болзом, айула не ченешпес деп санандым.

— Ченешпей а, жееним, ченешпей. Бис экү онын суралтазын бербей. Карабин мылтыкту бол, таайлу-жеендү бол, неден коркыйтат. Адыш сенде болгой, сойыш менде болгой.

Акыр, күн жаан эмитир, а сек мынан ыраак жок. Эки-үч ле беристеде. Мендеш жок. Күндүде база келбес. Онын ордына эмеш токум согуп алалык. Бир эмеш карамтыгып та алза кем жок, айса болзо, түннө ле сакыырга келижер...

Маадай мынайда куучындап, адын байбак чибининг төзине армачылап, ээрин алып ийди. Котелокто чай удазын ба? Чүрчөдө ле кайнай берди. Олор чайлап-чаптап алала, бийик төгнүн үстине чыгала, канайда андаарын куучындажып баштадылар. Колосколу чичке жиктин бажында артылашка Маадай отурар болды. Жиктин оозында байбак мөштин жанында чирик жыгыннын төзінде айунын жемиди бар. Шак ол мөшкө Чодной чыгып кетеер болды.

Күн ажарга жууктай берерде, эки анчы алдындагы жөптөшкөн куучын аайынча, амадаган жерлерине отуруп алдылар.

Анча-мынча болбой, күн ажып, айландыра жер бүрүңкүйлене берди. Ай жаңы ла Сондон-Кожогордын ары жагынан таңдакталып келди. «Майчык бут шак ла бу киреде, ай чыккалакта келбей кайтсын» — деп. Маадай мык сананып отурды. Удабай ла ай араайын өксөп, жыш агаштын үстин бөмүк жаркыныла үрүстөп ийди.

Кенерте ажуда тырс эдип будак сынды ошкош. Маадай өгөөн табышты жазап угарга, бөрүгүн чупчып, кырлу мылтыгынын чогыткыжы кайра тартып алды. Онын кулагына айунын базыды да, тыныжы да угулуп турды ошкош. Болчок таштын кийининен онын болчок бажы содондойт. Кенетийин бу ла жагындагы жыраада та не де «мыш-ш» этире тынып ийди. «Э-ээ, бу менин түштө сайгактан табылбай калган торбокторум болбой кайдар» — деп, өгдөйүн ле келзе, ме сече ол, энч айу эки балазын ээчидип алган, чек ле алдында келип жатты. Маадайдын эди-каны курыла берген та кандый, жаңыс ла ээктери калтыражып турды. «Аң жобош, аң жобош!» — деп айткан ба, айса жүк ле ичинде сананган ба, бойы да ондобойт. Эки колы тырлажып, мылтыгын айулар жаар уулап ла жадарда, «күп» ле эдип калган. Кырлу мылтыктын ыжына та жастыра көргөн, та айулар чын жыгылган. Ого ончо неме сокпы текпи ле билдирет. Оноң ондоноп келзе, төмөн жемиттин жагында карабининин күпүлдеген табыжы угулат. Ай да өксөп калтыр. Байагы Чоднойдын карабиниле күпүлдеткен жери жаар базып брааткажып, мөштин төзінде кижининг обору элбеңдейт. Анан жазап ла ажарза, быча

гынын мизи жалтырт-жалтырт эдип неме сойып жатты. Маадай чыдашпай ыраагынан ла чала тыг жаактайт:

— Же жееним, энезин антардын ба айса балазын ба? «Јуузы мынай жаарзып» турганда, байла, жооны болбой.

Маадай Чоднойго јаба базып келеле, чала энчейип:

— Ка, мынын колы-будынан тудужып көрөйүн — деп, кабыра алганы, Чодной жеенинин кырып јаткан шалмарынын келтей буды болды.

Кармакай Ептеев

А Ч Ы Н А

Куучын

Энеминин куучынынан бодозо, Јаан Јаламанда чапты сөбктү Кукак байдын јаан уулы Тутпаш јаткан эмтир. Он беш айгыр малду, уйлу, эки муннан ажыра койлу болгон.

Мынан ыраак јокто Кызыл өгөөн деп јокту јаткан. Сееп салган ажын серипле кезеле, јойу јүктенип тажыыр, онон андап-куштаар.

Бир јыл күскиде он сегис күн тийингдеген. Эки јүс тийин адала, јанып келген. Айлына келерде, одын божоп калган эмтир. Айдарда малтазын курына кыстанала, одындап барган. Эмсени дезе уйына өлөн салып берерге базып отуарда, Мойло деп ийдн төмөн көрүп үре берген. Јеерен-чабдар атту кижн јортуп келерде, Тутпаштын үйн танып ийтир: «Бу Каралдын адазы туру не».

Тутпаш эжикти ачарда ла, эмеен, оттын јанында отурган кижн, тура јүгүргөн. Бан өрө өдүп, төжөнчикке отура берерде, эмеен кожо ло отурган. Кызыл өгөөннин үйн кангазын азып, кайына уулай јерге салып койордо, Тутпаш база кангазын күйдүрүп, јерге салала, эмееннин кангазын јердег көдүрүп тартты. Эмеен база анайда этти.

— Кызыл өгөөн јанып келген бе? — деп, учында Тутпаш сурады.

— Эйе, јанып келген.

— Канча тийин адып келди?

— Та, билбезим. Кодорып көрбөдим. Илгин капта ла јады. Бойы, одындап барган.

«Бу не коркушту сурулап туру. Блаап аларга турган болбозын, калак!» — деп, эмеен ичинде сапанат. Аскан чапын оттон чыгарып, јайыла албаданып јадып уруп алган жагыс куук сарјузын оодып, табакка салып јадарда, тышкары одын түжүргөн табыш угулды. Эмеен сагыжы жарый берген неме чилеп, аш-курсагын уруп, токунай берди.

Кызыл өгөөн айылга кирип келди. Эр јанында эдек тоны јайылган

Тутпаш байды көрөлө, богоно сөөгү борт этти. Алдыла онын өдөр жань жок, кийнле өдөр десе — база өдүп болбос. Эпши жаныла эбире базып, эр жанына барып отурды.

— Якшы якшы ба, блар, — Кызыл өгөөн жүк арайдаң үнденди.

— Якшы, сенде якшы ба? Же кайдан бери андап-куштап келдин?

— Мынаар Усти-Айрыда жүрдим.

— Онойуп жүрүп, канча тийинг аттын? — деп, Тутпаш сурап ла турды. — Кажы, бери кодорып ийзенг, көрөлик.

«Кече ле келеле, бир жүс кирезин башка сугуп салатан немени! Бу ачынаның келерин билбедим» — деп, ичинде кородоп турала, илгин тулупта тийингин терелерин тўжўре тартты. Тутпаш чала каран кат кырышып, тулуптын чыт этире тагып койгон тагузын чечеле, иргеде жаткан кежимнин үстине кактап ийди. Тизўде тийингин терелерин эки бирден суура тартып, ылгап турды.

— Мере кара-көк тийинг керек — деп, сары терелерди Кызыл өгөөнгө ойто табыштырып берди. Койнынан баштык чыгарып, алган терелерин чыт этире буулайла, сугуп алды.

Тутпаш туруп чыгарда, Кызыл өгөөннин үйи кайындап, кожо ло туруп чыкты. Айылдаң чыгып, адына минип алып, ары жортордын жорткончо, бут бажыда турды. Ыйламзырап, өбөгөннине сурайт:

— Ол алган терелер учун нени берерим дейт?

Кызыл өгөөн нени де айтпай, экелген одынын чук салып ачурканат: «Одын-неме тартып аларга ат берген болзо кайдат! Же кем жок, мен, байла, учы-тўбин көрөр болбойым».

Жаап удабаган, Тутпаш база келген. Койнынан эки бүктеп койгон кийис чыгарып, Кызыл өгөөнгө айтты:

— Сен кийистең уктын бажын эдип ал. Бооро арткан сары тийинг терелерин меге бер.

Жайа тудуп ийер болзо, эски уктын бажы эмтир.

— Сен мынан эмди ле ук кес. Мен өөнни жууп алайын — деп, Тутпаш айдат. — Бис кийистинг өөнни таштабайтаньс. Тўк сабаар тушта ого кожуп ийзе, тўгей ле кийис болор.

Тутпаш кийистинг өөнни жуу-маай тудала, чыгып жүрердин кажы ла жанында, неме «жыр» эдип, карачкы айылдын ичинде от «жалт» этти. Эмсең жүрегин тудунала, тизезине отура тўшти. Тутпаш, чыгып отурган кижин, кайкай берген кижин чилеп, араай эбире соголо, көңкөриле берди. Жерде чарчалып-октолып жадала, калганчы кўчиле кармактанып, жер башка чачылып калган кийистинг өөнни жууп, койнына сугарга албаданат. Кызыл өгөөн мылтыгын ирге-дөөн чачып ийеле: «Кайт-тым деер, кайттым деер!» — деп алгырып, чачын жулунуп, жаньс жерге ийиктеле берди. — «Ачына! Ачына! О көк-тенери, мени теп! Карга!»..

ЈАНҢЫ ЧҰМДЕЛГЕН ҰЛГЕРЛЕРДЕН

Былтыр март ай киреде жиит бичиичи Владимир Бабрашев «Алтайдын Чолмоны» газетке «Бир кыш» деген поэмазынын ўзўгин саларда, Туулу Алтайдын бичиичилеринин организациязынын каруулу качызы Э. М. Палкин кире сўзиинде ол керегинде мынайда бичиген: «Онын бичигенинде меге озо ло баштап жараганы — бўдўмчилўзи. Онын ончо айтканына кижиге бўдўп жат. Эйе, бу чын деп жүрек жўпсинет, айдарда, поэтинин бичигенинде жүрўм бар.

Эмди бастыра жанынан көп-көп иштенер керек. Жакшынак иш оны жакшынак жедимдерге жетирер.

...Акту кўўиниге эткен ижинге жангы жедимдер болзын, жиит бичиичи!»

Чын, онын кийининде Володя көп иштенген. Ол поэмазын учына жетирип салган. Издательство поэмазынын экинчи бөлўгин, бу жуунтын келер номеринде ончозын салар.

Же эн ачу неме, Володя Бабрашев өткөн кўскиде жаан жеткерден улам бистен ырап калды. Кандый да болгон болзо, Володя бойынын кыска жүрўминде биске кереес эдип, поэзиязына узак өйлөргө жүретен тын берип, бастыра жүрегинен сыйлаган.

Владимир Бабрашев

Б И Р К Ы Ш

Мөштў-Айры төрөлим эди,
Кайран жеримди жаман айтпагам.
Журташ улузы көрўнген тушта
Көрбөчиге болуп, кыйып баспагам.

Кунукчыл кышкы тўндерди кыскартып,
Соодогон аяс чийгеним эди.
Көргөним де болзо, же тонг өткүре
Каралап айткан сөзим жок эди,

Мени билетен кандый бир эр
Мени де јектеер аргалу болбайсын.
Тынду кижиде не јаман јок,
Је онызын айдары айтсын.

Бичилип турганын бичип ле тургам
Алды-кийнин кем сананды.
Кече энгирде энеме кычырзам,
Энем мени јаба арбады.
Энемнинг айткан сөзиле болзо,
Нени де иште — үзези түнгей.
Је чаазын чоокырлап, курсагын кабынган
Андый ла неме көрбөдим деген.
Этпес неменин аайы да башка
Акча эшкенин көрбөрим деген.
Је үлгер бичип акча иштейле,
Чамча да алып јардыма кийбегем.

Бала да тушта бу ла бойым
Улусты кайкадар сагышту јүрөтөм.
Је нени ле тутсам, ончозы тескери
Макка чыккан јок, чөпкө түжетөм.

Је курты кайнаарда — энчикпес ле неме
(артык сагыш сананбаган эдим).
Кизи макка јединет пе деп,
Бичиле берерде иштенген ле эдим.

Куучыным улуска јарагадый болзо,
Тееркеп баскадый көрбөгөй эдим.
Јарабады дешсе, ыйлап кайдайын,
Анча кирени көрбөгөн бедим.

БАШТАПКЫ КҮН

Мен јокко јерим кубулды дезем,
Азийгы јуртым ол ло бир бойы.
Корогон до јок, кожулган да јок —
Он болчок тура, он болчок айыл.

Көк-сүмер туузы ол ло бойы бүдүн,
Булуттын үстин ајыктап туру.
Айуга бу јер келижер эди —
Эбире ле јыш, эбире ле туу.

Бир солун-собур албаты келзе,
Бу јерди көрүп, карыгар болор.
Је чындап та тайгадан өскө
Ажарып мынан, је нени көрөр.

Толкузы болзо, толголып јадар
Табыжы сенбес талайы да јок.
Эбире базып, јаражын кайкаар
Эдилү-сүрлү јазалы да јок.

Улустың күйүнн тен кижн кайкаар
Бу ағаш-таштан та нени тапкан.
Каргандар мында јажына јаткан,
Је менднй ле эр бери не јанган?

Бичикчн болор. үренер ле деп,
Коркушту ла эр, Москвага јеткен.
Үренер тушта сыр маңда эдн,
Сагыжы јангы бу јуукта кирген.

Үренген јерим Москвада дезен,
Улустың көзн торт аяк ошкош.
Јаан јерде јүрүп үренген кижн
Коркушту ла деп бодогон ошкош.

Уч јылга улай Москвада јүргем.
Јок, менднй кижн чыдажар эмес.
Чымалы ошкош албаты болзын...
Бир де јыл болзо, амыраар эмеш.

Јеримнен Москва јүс катап јараш,
Је Мөштү-Айры Москвадан јакшы.
Эх, кайран јерим, — ыйлайын та јок? —
Кыштайын бого јүк бу бир кышты.

Албаты-јоны үзезн төрөн,
Төрөндү кижн алдырар бедн.
Кемнзн мени кыйыктайт эмеш.
Төрөндөр коомой болотон бедн.

Айылдаш эјем тен ачык-јарык
Кокурлап ийер, каткырып ийер.
Эјемдн көрүп, је кандый кижн
Айылга кирбей көндүре өдөр.

А Күзөн таайын — каткырба, најы, —
Сананып жүрзем, көгүстү ок эр.
Бичикчи кижги колына кирзин,
Беш ле сөс айтса, туйуктап келер.

Төгүне ле деп айдыжар болор,
Je бүтпес улус бойлоры келзин.
Билгирин ченеп, как шылаар болзо,
Булгалзанг ла чы, je эзен болзын.

Цезарь да турза, сөс блаажып албас,
Айла бу жуукта уйадап калтыр.
Пенсия алып, «Jo-o белим» ле дейт.
Бүдүжинг көрзбг, вроде бы кадык.

Кижининг сызын кемизи билер?
Jaан болзо, айса, тен тышты сүрлү.
Өзөгин барып кодоргон эмес,
Оорузы-сызы көрүнер туру.

Иженчи жедем унчугар эмес,
Уйларын ла саап иштенип жүрет.
Бир жүрүп-жүрүп айдынар болзо,
Эрмегин уксам, торт ыйым келет.

Jeдемнинг айткан сөзиндий сөсти
Генийдег өскө, je кемеер табар.
Шыралап жүрген көбркийди көрүп,
Уйалбай оны кем шоодып айдар.

Бир кезе-быча сөс айдып болбос
Jымжагын онынг — торт кижги эмес.
Эреендү болзо, эби жок дебей,
Барынча ары јарт айдып ийбес.

Бу Бачым јестем јаакташкан тушта
Модорлоп билер өрөкөн болгон.
Анчадан эјем коштолып ийзе,
Куучынын угуп, олордо хоть кон.

Қарагыс эјем аргалу болзо,
Јурттагы јангы собырар эди.
Јамыркап жүрген бир кезек уулдар
Јамызын блаадып баскылаар эди.

Кедендеп жүрген бригадир де бол
Эжемнинг жаңыс санына турбас.
Эжемдий билер кижини та не
Бу бистин улус жамыга тутпас?

Казанчы женем — кирерге кереес:
Баламды ла деер, өрө өт лө деер.
Бар-жогын үзе алдына чогул,
Чек ондоп-солдоп күндүлей берер.

Кирерге де торт эби жок болды,
Кирбейин дезенг эреендү неме.
Аргалу-күчтү төрөөндөр талдап,
Көндүрө базып жүрүн бе деер не.

Женеме кирзег, ол эмей база,
Отурбас кижн отуруп калар.
Јаш балам бар деп мендегей эди,
Онызы жокто, канайып чыгар?

Бир комдош сөөктү акам бар эди,
Кайракан эмди уйкуда болор.
Айылга кирбес... акыр ла уул деп,
Кекенип тижин тиштенген болор.

Эртен ок кирип, чайлагай база
Кудайдын күни жаңыс бу эмес.
Акамды дейле, кучактай алзам,
Ожпөзи өчпөй канайтты эмеш.

* * *

Тышкары чыгала тыныжым буулды,
Мындый база болуп ок јат.
Кар јытанат, соок јытанат,
Айы та канайда, канайда чалып јат.

Јалтырап јаткан апагаш кардын
Агы да бар, көги де бар.
Јамандыра да болзо, айдайын дезем,
Уйалбай оны канайып айдар.

Көпөгөш көлөткө, ак сүт ай
Оңи сан ла башка, сан башка кар.
Көргөн неменин чынынча айткандый,
Эрмекти кижн та качан табар?

ЭКИНЧИ КҮН

Je айтпай кайттым. Акама кирзем,
Торт жүзи-бажы жуурылып калган,
Чыгара сүрзе канайдар эдин?
Jeңеме баш бол — токтодып алган.
Акамнын жаңын кайдайын билбей:
Төгүне ле де кылынып ийер.
Je эди-каны изиген тушта
Төгүни-чыны билдире берер.

Jeеренек, көөркий, сүдинди бүтүн
Энен де көрзө, таныбас болор.
Сүдиннен эткен аш эмди сени
Амзадып ийзе, амтанду болор.
Je улус кем жок јаткылап ла јат.
Акамды... торт куу каткыда туры.
Карындаш дейле, кучактай алат.
Чугулы айса, кайылган туры.

Акамдый күүнзек, куучынчы киж
Jeримнен эмди табылбас болор.
Түжине кирбес киж де кел
Төрбөним дейле күндүлеер болор.
Куучынчы Jeңем көзин «тырс» јумган
Куучындап ла јат, куучындап ла јат.
Та кемге айдат, та нени айдат
Кезигин, байла, ондобой до јат.

А-а, јестем мында көрүнбей турган,
Айылда артып иштенген болор.
Казанды бойы азатан дешкен
Улустын сөзи, байла, чын болор.

Кудачы јестем ол ло не — иштү,
Бастыра жүзи та балкаш, та көө.
Эјемди байа эзирик дезем,
Айылга јеткен үйде тен коп-коо.

Курсагын урган, ажын салган,
Чөгөдөй түжүп, кожондоп турат.
Байагы мылју эјекей деер бе?
Бижелеп туруп, чөөчөйин салат.

Кудачы јестем тен олут та јок:
Турага кирет, тышкары чыгат.
Та жени анда иштенип турган
Баскындап ла јат, баскындап ла јат.

Байадаг сакып отурган болгом,
Санабай таайым бу јаны јетти.
Эжикти ачып та кирди, та јок
Кокуры белен — таштай берди.

— Јанган деп табыш угулган — деди,
— Көрүнбей кайда јүрединг — деди,
— Семирип калтыр бу мынынг — деди,
— Иштеген эмес, семирбей — деди.

Мойнымнанг келип тударда, «јо-јо»,
Мойнымды арай үспеди ошкош.
Төгүне айла карыдым ла деер
Аймаштаар болзо, торт айу ошкош.

Сыйным эшке јетире базар.
Сыйным јуукта кижиге барган.
Јаш улус эмди ол болбой база —
Кызарып турган, кемзинип турган.

Күйү уул, көөркий, кемзинген бойы
Кийинип алып, тышкары качты.
Айылдап баспай иштенген ошкош
Алары да јок — торт чагым чыкты.

Эки күнге чыгара айылдап,
Төрөөн-туганды түтестим ошкош.
Тышкары ла тынду неме көрүнбейт.
Улус иштег јанган јок ошкош.

Келиндер эмди уйларын саагылап,
Двордо шакпырап иштенген болор.
Айылга-јуртка токтобос болды деп,
Энем отурып, арбанган болор.

Јалбак-јалбак кар табылу јабызайт,
Јерге ле түжер күйүни, байла, јок.
Мынайда ла јааган кардаг кунукчыл
База, байла, не де јок.

Кейлежип алгадый келинек болзо,
Сагыжым эмеш жарыыр ок эди.
Je ак кышкыда Мөштү-Айрыда
Кыстар кайдан келетен эди.

Жүрек сүүнетен жай ок ине,
Көкип чыгары тен неме беди.
Айбылаган улуска өлгөн чабыжып,
Кобы сайын мантадар эдим.

Эх, өлгөн чабыш, өлгөн чабыш
Жайгы журтымнын жыргалду, ойынду ижи
Кырларга таңга уйку бербей,
Кейтиген биди бурыган кижн.

Чаап түшкен жолдын бажында
Кокур-каткылу чөбчөйчи туратан.
Ай сүрлү агаш аякка
Ай чайбалган ажын уратан.

Чалгылу улус кобыны төмөн
Көнү-көнү базып брааткылайт.
Чалынду өлгөндн эже тарткылап,
Туура чого таштап салгылайт.

Кайдан ондо чалгылар өтпөс,
Кайдан ондо чалгылар моко.
Жаный ла соксо, бүдүн бугул,
Эже ле тартса, бүткүл обоо.

Иштеген улус одуга ла жуулза,
Кыстарла кожо жаландап калатам.
Чамчама самыннын, сүттин жыды
Одүп калган өкпөбөрип жанатам.

Ол тужында Мөштү-Айрыда
Кыстар кандый көп болгон эди.
Крымга баратан путевка берип,
Сүрген де болзо, барбас эдим.

Бойыстын ла улус: мен, энем,
Кожончы эжем уулчагыла кожо
Нени эдер? Чайлап отурыс.
Уулчак мениле куучындажар эмес,

Энезининг ле оозын ајыктайт.
Эки келин бала-барка ла дежет,
Уй-мал ла дежет.
Уй улустынг куучыны,
Байла, качан да тўгенбес.
Солун киж и айылга кирзе,
Мендий киж и та нени эдер?
Эрмек таппай отураар болорым.
Је солун киж и бистинг јерге
Болгобой калала, азып та келбес...

Эдер неменинг аайын таппай,
Қыштаарым деп бодой ло алгам.
Қижининг тўнде тўжине де кирбес
Айылчы келерин билбей де калгам.

Куучынчы јенгем айылчы келген деп,
Келип энемди једине берген.
А мендий киж и уккан ла јерде
Озѳк-бууры калтырай берген.

Айылда канайып отура калатан?
Школдо кожо ўренген эдис,
Јаанаган сонгында тапта баскындап,
Энезине канча арбатпаган эдис.

Келишкен ле сѳсти айда салар
Коркушту ѳрѳкѳн болгон эди.
Канча катап Қымыска келеле,
Айылдан чыгара сўрдўрбеген эдим.

Мен ўренип јўрер тужында
Энези кѳчѳ берген деп уккам.
Қайда да ондо Ондойдо ло дешкен.
Қымысты кижиге барган деп уккам.

Катқыарга ла божобос болгон эди.
Эмди торт менен јажы јаан кижидий.
Сен ол ло бойын болтырын деген,
Сынын ла эмеш ѳзўптир деген.

Тышкары базып јўрелик деген,
Онон келип соок деп тапкан.
Киреек дееримде, болбой салган.

Je бистин айылга барак — деп айткам.
— Јаңыскан, байла, кунукчыл — деген,
— Иштў кижн кунугар ба — дегем.
Билбес эмес мактанып ийгем:
— Поэма бичип баштагам — дегем —
— Мындый ла история јетпей јат — дегем,
«Кандый?» — деерде, — любовь — дегем.
Каткырар дезем, каткырбай салды,
Јўк ле эмеш кўлўмзиренип салды.

— Кижн качан аларын? — деген.
Нени айдайын — билбезим — дегем.
— Кем де мени сўўбей јат — дегем.
— Таап берейин. — Тапсан — дегем.

— Четперт — деген. — Тургузарым —
дегем.
— Ичип јадын ошкош — деген.
— Амзап турбай база — дегем.

Јаш уулдар мыны кычырза,
Энчикпей, байла учын ла кўрўр.
Не де болбогон — јартын айдайын,
Бойлоры да бодогой, је не болор?

Тегин де болзо, эр ок эдим.
Кымыс јанар кўн бош ўрелген.
Огурып-огурып Кымысты ээчиде
Јўгўрип ле калар кўўним келген.
Мындый болорын билген болзом,
Бир аай ого торт туштабас эдим,
Јўре берерде карыкпас та эдим.

Бу менин кылыгым кижн аайлабас:
Кымысты кўргўни јаман болды не?
Је Кымыс келерде туштабаган болзо,
Отурып нени тапкай эди не?
Та кандый мындый Кымыс табылды.
Тўгўне акшыырга, байла, болор.
Кымыс ондо мени ле таппай,
Мени ондо сагыган болор.
Кымыс ла Кымыс, Кымыс ла Кымыс...
Уккан кижн не деп сананар.

МОНКУЛИК СОЛДАТТЫҢ СӨЗИ

Мен

Улу жууда олгон советский солдат.

Мен Туулу Алтайдын

арчын ытту сындарынан,

Мен Орто Азиянын

садтарынан, чолдоринен

Мен Украинанын

ак черетту хаталарынан

Мен Прибалтикадан,

Россиядан, Кавказтан,

Менин угым жузун-башка,

Алтайда мен алтай, орус, казах.

Ороонымда мен жус тумен тилду,

Je менин нациям бир —

Мен советский кижн.

Мен Улу жуу-согушта

Торолн, јерин

Тожиле бектеп,

Торол јерин

Јурегинин каныла сугарып

жыгылган

Советский солдат.

Менин памятниктерим

Софияда, Венада, Будапештте тургулары,

Болгарияда мени Алеша деп адайт.

Будапештте менин суримдин ады

Василий болор.

Берлинде мен бала кучактанган

Трептов-паркта турум.

Ол бала — мен аргадап алган

Кижиликтин салымы, келер ойн.

Мен слердин адагар ла агагар.

Кижн албаган ийнигер ле уулыгар,

Менин эди-сөггим торол ороонымнын

јеринде.

Италия ла Франциянын

партизандарынын сөөксалгыжында,

Манчжуриянын сындарында,

Карпаттарда, Альпаларда

Оштўни јенери

биске эн кўч иш болгон,
Төрөл јеристи, јайымды корыырда,
Қаным ла тыныма
Мен, советский солдат, килебегем.
Эмди менинг ўстимде
Јаш ағаштар јаскыда јайканат.
Јараш ўндў кушқаштар
Чур-чуманак жағарлажат.
Јаш балдар кызыл галстуктарлу
Городтордо, јурттарда
Меге чечек экелет.
Тын-сўнебис — мўнғкў от жаында
Тўни-тўжи каруулчыктар тургулайт.
Бистин ўстибисте,
Јуу-соғуштар јаланғдарында
Аштардын чачтарын
Јайым салкындар сыймап баргылайт.
Поездтер тирсилдеп ўтқўлейт,
Городтор ўскилейт,
Јурттар јуртапылайт.
Јакшы јўреер, јаны ўйе,
Јаны улус — бистин балдарыс,
Қоммунизм удузы, коммунисттер балдары,
Бис билерис —
Слер бис учун јўредеер,
Бистин керектерис бўдўредеер,
Бис база, балдарыс,

слер учун јўргенис.
Слер учун јўрўмис бергенис,
Слер бисти улалтарығарды
Бис качап да билгенис.
Айдарда, бис слерле кожо.
Слердин јаны кожондорығарда,
Јаны амадуларығарда, санаарда,
Керектеригерде, учуштарығарда,
керептеригерде

Бис слерле кожо,
Онын учун орооныс
Мындый улу.
Онын учун
Қижиялик слерге кару.
Қажы ла ак-чек кижии
Слерге быйанду ла кўўндў.

Жаңарын укпай не бардын?
Жараш Алтай нчинде
Жаш жүрүмүң не чачтын,
Жаш өлбөңнүң үстине
Жадып амырабай,
Сен кайттын.
Алтайдын ойгор уулы,
Одын өчүп, не бардын.
Агаш-таштын жаңызын
Тындабай, не жадын.
Амыргыдый үйүңдү
Суулатпай, не тутурдын...
Жок, нөкөрүм!
Сен өлбөгөн,
Сен өлбөзүң!
Сенин аткыр сөстөрүң
Жүрөгүмдү изидет.
Ойгордон ойгор үлгериң
Ойчо улусты сүүндирет.
Орус, туркмен, казах,

кыргыз —

Ончозы жылбиркеп кычырат.
Сенин чечен сөстөрүң —
Ол экинчи жүрүмүң.
Сенин жаңар кожоңуң —
Жагына жүрөп жүрүмүң.
Кару бистин нөкөрис
Качан да бисле сен кожо.
Сүүгөн бистин үлгөрчүс
Жүрүмүсүлө сен кожо.
Ачу, ачу санайдым,
Кеберинди көрөдүм.
Карузып сени санайдым,
Каткыңды сенин угадым.
Сенин айткан сөстөрүң
Ургүлжиге ундылбас.
Сенин эткен керепин
Жадын-чакка бузулбас.

ТАШ КЕЗЕР

Түби жок тенгери
 Та не тенкейген,
 Айдын жемтиги
 Та не келтейген.
 Күски салкындар
 Сыгырап келгилейт,
 Аттарын сугарып,
 Алтайлар атанат.
 Салкын тууларды
 Айланышканча,
 Түмен чактардан
 Астыкканча.
 Жаңыс ла таш кезер
 Кезилет салкынга,
 Кимирт жок көрөт
 Куулайган айга.
 Кечүлөр кечкен
 Керлер кайда?
 Суулар солооны
 Айса айда?
 Амаду дезе
 Жылдысча.
 Согоңдый салкын
 Сыылаганча,
 Жүрек дезе
 Жерисче,
 Ай эскизи
 Эскинче.

Таш кезер,
 Айдып бер меге —
 Неге жүткиген,
 Неге мендеген?!
 Алтын казык
 Бир айланганча,
 Аттар жерди
 Алты айланган.
 Айдып бер меге,
 Таш карындаш,
 Колдорун күнге
 Не тарбайган?
 Күн ол ок бойы
 Айланганча,
 Урустелгенче,
 Жылытканча.
 Таш карындаш,
 Сен чочыба
 Күзүртү ойимнен,
 Капатту жонымнан.
 Ракеттер учат
 Алыстарга,
 Ак айастагы
 Жажыттарга.
 Таш карындаш,
 Кайкадын ба
 Жүрүмди,
 Кезерлерди.

СЫМЫЛТЫДА КҮС

Сымылтыда күс.
 Күреелерди эбирген өткүн салкын,
 Күски салкын тееркеп жат.
 Кан-кызыл белелер энчилип,
 Жалбырактарын кактап жат.
 Чалылган сындар кубакай,
 Олөң куудан, жер куудан,
 Бүркүк тенгери кубакай.

Сымылтыда күс.
Сыгындар сындарды жаңылта,
Жаңырада амыргылап жат.
Чаалдарды јулдай сүзүп,
Мүүзин кайрап,
Јуу баскан өчөш көстөриле
Өчөмик айандарга карап жат.
Тартышка кемизи чыгар — бас бери!
Јалтанчак — жүр кедери,
Көкөнбе, бар, јолын ал ары!
Сымылтыда күс.
Тууларды кыйкай барып јаткан
Тумандар дезе куп-куу.
Ол тумандар эмес — куулар
Алтай күүдий сан башка куштар
Ун јогынан, жаңылга јогынан
Барып жат жаңыс кеминде.
Олордын алдында — эне-Алтай.
Устинде — бүркүк тегери.
Сымылтыда күс.
Узени сыгырайт,
суулык шыгырайт.
Јол тондолып жат,
түнүрөп жат.
Аттардын тыныжы кезе,
Орык јолдор олорго чичке.
Сымылтыда сан башка бй,
Калын тойлор күркүрейтен бй.

Бронтой Бедюров

УРЕНГЕНИМ ААЯЫНЧА

Балдарга товар садатан
Магазинге киргели,
Базынып ачу санангам,
Балдарым эске келгели.

Кичинек балдар өзүнтир —
Кинчектүзи бу эмтир:
Керек дезе мен эмди
Кемјү-сынын билбес те!

Көзине тийзе ойынчык.
Көрбөдөчи бол, капшай чык.
...Көбөркийлерди, жаштарды
Көрбөпөним жыл ашты!

ЭКИ ЭРЖИНЕМ

Эржинелү эки таш, —
Эки менин балам жаш
Эрик жоктон көксимди
Эгейт, ойкөйт бу эмди.
Эреп, жайнап ойдимди
Эретидет ойимди.

Эх, жүрүмди, жүрүмди:
Эрлү мен деп жүргемде,
Жүдегимди-күчимди!
Эржине де болзо — таш.
Эки менин балам — жаш..

ЭНЕЛУ-КЫСТУ

Энелү-кысту метродо.
Эптүзин кожо болордо.

Кызы болзо чөрчөктөйт,
Кыгылдап, ол борбондойт.
Энези дезе чөккөбөйт.
Эркелеп оны токтобойт.

Энелү-кысту болордо
Эптүзин озор экүни.
Же не де, не де озордо
Жеткил эмес көрүлди.

Кеберинде келиннин
Кем де сеспес жоктом бар.
Көстөринде кызынын
Оскүзектин өди бар.

Буларды көрүп, кайттым
деер —
Буурым-ичим өртөлдү!
Бу да, бу да кижиде
Бузулган журты жок бедү?!
Бузулган журты жок бедү?!

САКЫЛТА АЛКЫШ

Сүүжибистинг үрени,
Сүрекей кару балдарым,
Сүрнүгип слерге, күүнзейин
Сүрлү жүрүм адарын.
Бүгүн слерден узакта
Бүркүк таным тужында,
Бүдүп, слерге күүнзейин
Бүткүл жүрүм сүүнчизин.
...Сүмер кептү сүүрейип,
Сүттий эки жаш касты
Сүре сакыйын жанарын, —
Слерди, кайран балдарым!..

* * *

Жирме бир чакка, кайракан,
Жирме беш ле жыл калган!

Эки мун жылда уулыма,
Эмди меге чилеп ок,
Жирме жети жаш болор.
Эр болотон туш болор.

Ол тужында ондолып,
Омок-жимек сен болуп,
Адалу-уулду жолугып,
Аайлажарың ба, уулым,
Албатынын жоругын,
Алтайыңнын тын-угын?
Адагнын учурын
Алыңгайың не, уулым?

Борис Самыков

ЈАСКЫ КУН

Ар-бүткенге тын кийдирген
Улу јастың
Қырдан ажып јаткан Алтын
Күни.

Койчы уулдын
Кой јандырган койу ўни.

Көгөлтирим узун көлөткөлөриле
Бой-бойына жөлөништи
Кырлар, кырлардар,
Межеликтер, сойоктор.

Чанкыр ыжын бурладат
Койчынын туразы.
Кече-башкун ле айаскан
Ап-ару тенгери чанкыр.

Көккө тойынып токунаган
Чеденди эбреде. Туста койлор

Иштеерге де жакшы,
Амыраарга да жакшы,
Санаага да жегил;
Май айдын
Калганчы ла күндери.

К У У К

Јодра чечеги јайылып,
Аралдар сайын кажайт,
Олон-чөбн јайылып,
Јердин үсти јажарат.

Күүктин үни көндүккен,
Јүстен де ажыра
Тоолоп берер,
Јажынды суразан.

Катап ла кайаларда маралдар
кып ла кызыл,
Катап ла аркаларда
кандыктар
кып ла кызыл,

Катап ла
Јүрек деп неме тип ле тип,
тип ле тип,
Катап ла күүктин үнине
Јимирт ле јимирт,
Јимирт ле јимирт.

БАКАЛАР

Энирги саста бакалар —
Табыжына бажын айланар.
Кучыйактар эмес те болзо, озор
Je түней ле кожончылар.
Энирги јолдо эриккен кижиге
Түней ле соот, санаазы јенилет.

Энирги саста бапылдайт
Јаскыда бакалар.
Ол до табыш, түней ле кожондый,
Јүрекке де, санаага да томулат.

Јоргой Кыдысв

КОЙЧЫЛАР

Карагуйда карайлайт эрјине аттар.
Каткырып, кожондоп өдөт койчылар.
Тенери учы јок чанкырлык.
Тойдон јанган койчылар најылык.

Олордын нокөри той эткен,
Ончо јонды уул јыргаткан.
Эмди тойдо не болзын —
Энке-тонко јон јыргазын.

Койчылардын аттары су-јорго,
Такалары шыгырап сунгулайт.
Удаар беги јайгы таг —
Койчылар јайлуга мендейт.

Тибирт, тибирт... такалар шыгырайт.
Јаңылга, јаңылга... койчылар јаңарлайт.
Коологон кожонго суу јөмөжөт.
Чечектер ойгонып, селт тындайт.

ОРЫК ЈОЛЛО ТЫМЫКТА...

Орык јолло тымыкта
Ойножына уул мендеген.
Сүүштинг өчпөс јалбыжы
Јүрегин онын изиткен.

Туунын көлөткөзүн жабынган
Турлу артты кийинде.
Амаду болуп жарыган
Сүүгени сакыйт алдында.

Орык жолло эржине
Сыр жорголо браадат.
Койчы уулдын көксине
Кожон, ырыс урулат.

ЈААШ ЛА ЈААШ...

Јааш ла јааш.
Јаланда туман ла туман.
Јер чечек көпчиген,
Чечектер бажы бөкөйгөн.

Балкаш бач ла бач,
Буттарынды божотпос.
Торт бу јерден кач,
Је јүрегин божотпос.

Светлана Петешева

Кожондоп јүреек —
Серенбей, коркыбай.
Согулгай јүрек,
Сыстагай, ыйлагай!
Телекей кеен,
Телкем ле јараш
Јүрүмди сүүзен.
Не керек јаш?
Кунугып аларга
Карыза ой једер.
Уурларга удур
Каткырып бис билбей!

БЕЛЕК

Көпөгөш кару
 көк таңдар
Көксиме табарып,
 күреелей өткилейт.
Эңирде санаган
 эрикчил санаалар
Жылдыстардый бчүп
 jүре берет.
Ынаарга туттурган
 ыраак тууларда
Откөн жылдарым
 азып жылыйган.
Қара кабакту бир уулда
Жүстүгим мениг артып калган.

* * *

Калганчы тушташка
 бис та не
 jүткийдис?
Айдылбаган кандый
 сөстөр
 сакыйдыс.
«Қалганчы ла катап»
Қатап ла бойыска
Актанып, иженип,
 чөкөнип
 айдадыс.

* * *

Јодралар
 чечектейле,
түжүп
 калды,
Јолүкпадайс
 бис —
Јолдорыс
 ырады.

* * *

Санааркаган
 сары күс,

Салбыраган
куски бұр.
Кожондогон
коо салкын,
Комудаган
оок жанмыр.

* * *

Кызыл энгир.
Кыска сөстөр.
А кайда да
Шандар ойнойт...
Унчукпайлык.
Кандый тымык!
Бис бойыс та
билбезис
кандый ырысты
Сакып бедреп,
Айрылыш жадыс.

ДРАМАТУРГИЯ

Күүгөй Төлбөсө

JÖRGÖMÖШТИН УИАЗЫ

(төрт көргүзүлү комедиядан үзүк)

Баштапкы жүрүк

Контора Күн жаңыла ла чалып ийди. Стол, стул, телефон. Столдын үстинде чаазындар Председатель Мундусов көзүнөктүн алдында та нени де сананат. Оң галифе штанду, сопоку. Күзүнүннн шыгырадып ийди. Техничка түргөн кийдири жүгүрди.

Керек бу күндерде бдүп жат.

Мундусов. Меге тургуза ла Жалаа ла Жонжойды алдыр. Трактористтерди база. парткомды база. Тургуза ла жуулгылазын де. *(Техничка чыкты.)* Бу менин бажым чыккан болбой. Алдындагы тушта агын да, көгин де ылгабайтан ла эдим. А эмди ара да тартканын, агын суу да ошкочын ууртагамда... *(Бажын жайкап, кузарга оогып туру. Бу бйдо кижинин шылырада базып келгени ле тын какырганы угулат. Ол па пирозын күйдүреле, көзнок төмн кайа көрүп, кирип келген Жалааны билбеечи боло берди.)*

Жалаа. Жакшы ба, былар, жакшы кондоор бо?

Мундусов *(ары-бери базып турала, ондоно берген кижн болуп)*. А-а, Жалаа... Понимаешь, не алдырган деп? Же, бот, Жалаа!.. *(Мынайда айдып ла жүреле, столго тын жүдуруктап ийди.)*

Жалаа *(эди-каны чала жымырт эдип, чала туктурулуп)*. Б-б-бо бо... б-б-бодо-озоор, н-н-нөөк-өөр, М-Мундусов. М-мен j-жангыс кижн бо-бол жадым.

Мундусов *(билечиркеп)*. Бил турум. Жалаа, бил турум. Же слер жаңыскан эмезеер, а колхозтын члени. Колхоз жаан бол, план элбек бол, а башкаратан кижн жаңгыс бол, понимайт надо. Колхозтын планин бирме де процентке жылбаган.

Жалаа. Таай, былар...

Мундусов Мында кайкаар неме жок, Жалаа. Көрзөөр кандый по-нимайыштар эмеш.

Жалаа. Кудай ла де, кудай ла де!

Мундусов. Кудайы эжи жогынан ла эртен ле ол өлөнөөрди.

Жалаа. Эмди ол эдип алган өлөнгимди блаарга ба, былар?

Мундусов. А законло көрүп келгежин, эйе, айрыырга келижиң жат.

Жалаа. Же слер бойоор до баш киж инегер. Тонло закондожып алып, жангыс жердин улузы тен...

Мундусов. Мен слерди ондоп жадым, жадынаарды да көр жадым, же понимаешь... *(Эжик кы-ыйт эди, Жонжой тылырида кирип келди. Уни чек өскөртүп ийеле)*. Же бот, Жалаа, бу Жонжой колозко база бир де буул этпеен.

Жонжой *(жикпезин сыймай согуп)*. Же нөкөр Мундусов, тен киж и бойы да жүк арайдан, тен чек чучурап, бош ло...

Мундусов. А-а, жүк ле арайдан эки обоо гургузып алганаар ба? Өскө канайда да эмес, а жүк ле арайдан, а? Слер экүни колхозтын текши жуунында көрөр. Аймактан-эштең жаандар алдырып, аайы-төйүнө чыгар. Менин сөзүм сөс эмес болзо, а канайдар оны.

Жонжой. Же *(жайнагандый)* аймактын жаандарын кайдар, слер бойоор до жаан киж ине. Слерден өскө бисти кем ондоор эди база.

Мундусов. Жаан керекти жангыс киж и аайлабайтан. Жон билер, албаты. Закон көрүн.

Жалаа. Таай, нөкөр Мундусов, бис жаан болзо, жангыс уйыска өлөң эттис не. Же онөң башка не?

Мундусов. Колхозтон озо бойына өлөң эткени — ол база кату керек. Бреступлейне. *(Бир эмеш сананаачы болуп турала, бажын өрө көдүрүп.)* Же андый да болзо...

Жалаа. Же бот, бот.

Жонжой. Же карын, же карын.

Мундусов. Мен киж и ле сүүнгедий неме айтпадым ошкош.

Жалаа. «Же андый да болзо» деереерде.

Жонжой. Чын, чын анай айдараарда.

Мундусов. Же акыраар, акыраар! Озолодо сүүнгедий неме жок болгон эди. Керек та кандый болор, та кажы жаны жаар жайылар. Озолодо айдарга күч. Жангыс башчы бол, жаан журт бол, жаан керек бол... понимайт надо!

Жонжой. Озолодо бойоор шүүген болзоор...

Жалаа. Чындап та, эр эпчилиле, бойоор ло шүүген болзоор, а?

Мундусов. Же канайдар...

Жалаа. О, куда ла де, карын, карын!

Жонжой. Баш ла бол, быларды!

Мундусов. Же акыраар ла акыраар. Керек та кандый болор. Же канайдар, бойым озо шүүп көрөйүн.

Жонжой ло Жалаа скамейкадан тургулабай ла, бой-бойына

Жалаа. Чүрче ле чыксан, менин керегим бар.

Жонжой. Карын сен бойың озо чыксан, мен удабазым.

Жалаа. Бу канай турган киж и чыкпай! Эки ле сөс бар, эки ле.

Жонжой. Бу тен эмеш кемзинзег.

Жалаа. Бу мындый коркушту неми айдарга?

Жонгой. А не керегин бар?

Жалаа. Сан башка үй кижн турбай бу.

Жонгой. А бойн...

Жалаа. Ол кижн база ижине мендеп јат, је чыксаң!

Жонгой. Бу кандый мындый јажытту неме бу! Кижн кӱзине айтпас.

Жалаа. А сенин?

Жонгой. Мен сен чилеп неме-эш јажырап күүним јок.

Жалаа. И татай! Кандый ујалбас кижн эди.

Жонгой. Мынын јескине-јескине албаданып турган немези не, кайракан ла де! (Чыкты.)

Жалаа. Кижн бир кижнге сӱс айдарга јат, а ол дезе... чек ујандын јылытып бараткан албаты бу... Айла бистин айылга кирип чыксаар. Бу бир Жонгой та канайып, канайып турган... кижиде тен ујат-эш болор не.

Мундусов (байадан ла бери кӱзнӱк тӱбн кӱрӱп танкылап турган. Энди бурылып). Онызын айла-эш кӱргӱй. Улус-эш тарказын.

Жалаа. Је, је карын кир чыгаар. чай-чап, чеген-чугаан... (Эжик јаар базып чыгарга ла јадарда, Жонгой удур јуктегенче ле келди. Эки мандайларыла сӱзүжеле, Жалаазы отура тӱшти.) О-о, калак! Мынызын кандый јеек-јеткер сӱрӱп келди болбоой.

Жонгой (эжикти јаап. эјоксынып). Бу Жалаа ујат-эш билбес кижн туру ине. Тен јӱс те јок, айла... Бу мынайып ла собурылып јӱргенче, кайран јай да одо беретен эмтир. Кӱндӱлейтен кижизин де кижн кӱндӱлөп болбос... Слер карын, айла бистин айылга кирип. чай-чап ичип чыксаар.

Мундусов. Је онызын айла, айла,

Жонгой. Је, карын, кир чыгаар, былар.

Мундусов. Колхоз јаан бол...

Жонгой. Андый эмей а.

Мундусов. План элбек бол...

Жонгой. Чын эмей, а. Слер эмес болзо...

Мундусов. Баштайтан кижн јаныс бол. Понимайт надо!

Жонгой. Быларды ла слерди, кайран быларды! (Чыкты.)

Экинчи јурук

Жалаанын айлы. Жалаа мискадан четвѳртке аракы болип, та неми де бойында шыбыштанат. Анан атпас эдип, эжиктин бажындагы јуртыктан шыгалайт.

Жалаа (бойында ла). Кара јоргозы кара тобракты буркурады кел ле јат. Озо баштап ол бир шилдегизин, онон куутын-эш кондуккен кийнинде, ол бир ара тартканын. Онын кийнинде дезе... (Тышкартынан үн угулды.)

Мундусов. Жалаа, слер бүгүн база ла ишке чыкпанаар ба? Бу улус сан ла башка. *(Айылга кирди.)*

Жалаа. Же карын, киргенеер жакшы. Бир эмеш неме болгон. Бу ла жаныс уйга балага бол турбай база.

Мундусов. Алдырбас, эжебис. Кижн канайып ла жүрбей база. Понимайт надо. Чын ба, эжебис?

Жалаа. Андый нне, андый эмей, аа...

Мундусов. Мени мында жүргеп жадыры деп айдыжа бербезин. Коп деп немедег кижн жалуурап нне.

Жалаа. Андый эмей аа, андый эмей аа.

Мундусов. Аймакка тил-оос то Jede берердег аяабас.

Жалаа. Слердй кижнн тон ло тен... Слер түкү не кижн не.

Мундусов. Кем билер, эжебис. Капшай, тарый-мерий ураар ла. Иш андый, понимайт надо.

Жалаа. Андый эмей, аа.

Мундусов. Же ол бир өлгөн-чөп керегинде мен бойым билерим.

Жалаа. Онызын, слердег өскө база кем билетен эди. Бойыгар баш та, бойыгар ээзи де.

Мундусов. Улустын көзи көп, тил Jedип jat... Ат чакыда болзын, айландыра көс-кулак болзын, бодозоор.

Жалаа. Андый эмей аа, андый эмей аа.

Мундусов *(калат)*. Мен эмди чыгып, слерди ат үстинен арбаарым, адыларым, кезедерим.

Жалаа *(ондобой)*. А ненин учун?

Мундусов. Улус уксын деп.

Жалаа. Карын андый сости улус укпаза жакшы болбой.

Мундусов. Карын, улус укканы жакшы. Улус сананар: мен слерди адылып тургам деп. А адылбай ла jорто бердим не: мени аракы чкен деп сескилеп ийер, билдеер бе, эже?

Жалаа. Улус эмди көдүрөзи иште болбой.

Мундусов. А карган-тижен, бала-барка кайда деп?

Жалаа. Олорды кижн улустын тоозына кожотон бо? Оны тен...

Мундусов. Жок, жок, эжебис. Арбаар, адылар, жакарар керек. Кем билер, айса болзо, эмди ле бир бирүзи эжиктин jыргыгынан шыгалап турган.

Жалаа. Же не ле бол турбай база.

Мундусов *(тышкартынан үни угупат)*. Жок, жок, Жалаа, мен ол керекти тегин артырбазым! Колхозко бир де jол өлгөн чаппаан, а бойы десе туудый же ле деген эки qбоолу. Улус десе иште, а Жалаа десе түни-түжиле аракы-чеген азар, бойына өлгөн эдер. Жок туру! Жоннын мойны жоон! Ол көдүрүп те билер, ол антарып га билер. Текши жуунда көрөрис. Бот кандый понимаештер, а!

Жалаа. Бу тен чын эмеш пе? Бу тен эзирген болбой. Байа бер-бейтен немени. Кайткан деер, кайткан деер!

Учинчи јурук

Јонјойдың айлы Сценаның ары жанынан үн угулат.

Мундусов. Айылда кижі бар ба!

Јонјой (*айлынан желбер чачту чыга конуп*). А не!

Мундусов. Ишке качан чыгатын улус бу!

Јонјой. Је бу ла. Ол бу ла бол турала...

Мундусов. Бот слердин «ол ло, бу ла» боло берген туралар (*Араай шымыранып.*) Неме бар ба? (*Јонјой бар деп көзиле имдеп сокты. Бу ойдо үни катап тыгып чыкты.*) Бу кайткан калык, бу кайткан улус!

Јонјой (*бажыла айлы јаар кекиген аяс*). А эмди барбай базар.

Мундусов. Бот кандый! Айылдарына отурар керек! А качан иштейсиз?! (*Айылга кирди.*) Улустын көзи. ат чакыда... ондогор.

Јонјой. Чын, чын. Эреме андый да, канайдар.

Мундусов. Андый-андый, эјебис, эреме... Иш деп неме баштан ажыра, эјебис. Је ол бир өлгөн керегинде мен бойым билерим. Неме күндүлү болотон. эјебис. Күүнле. Мен оны бойым аайлаарым. Эреме, эреме! Понимайт надо!

Јонјой. Чын, чын! Јаан сөстө жажыт жок. Андый-андый, чын (*Алкыккын кийининен чөйгөн чыгарды*).

Мундусов. Меге көп урбаар, эјебис. Бир-эки ле чөбөчөй.

Јонјой. Эйт! Артканын мыны ийтке уратан ба?

Мундусов. Је бир шилге уруп берзеер, карманыма сугу алайын.

Јонјой (*чөйгөннүн какпагын сыймай согуп*). Мында бир чет-верттен ажыра. Тен, амтаны жакшы-ы неме.

Мундусов. Је айса тургай. Эңирде балдардын энези келзе, бу берзеер. Мендеп турум. Мындай узак слердин айылга нени этти дейтен? Улустын көзи көп, ат чакыда — бодогор.

Јонјой. Чын, чын! Андый-андый! Је андый да болзо, бир катан кижинин айлына киреле, мыны тен канайып турум дейтен?

Мундусов. Бодогор, эјебис, ол Јалаадын немелер кижини керекке де сугуп салардан айабас. Јаңы ла уккан да болороор. мендеп не айлуу керижип турган деер.

Јонјой. Је-е, ол үй кижинин кылыгын кем билбес деп. Байа ол конторада да көрдөөр не. Адаң жаан кижі канай турган деер. Чек ле јаш бала ине. Чүрче чык дезем, болбос. Эки ле сөс бар дезем — болбос. Бу кижі кижиге сөс айдарга јат, а ол дезе... И татай! Јескинчилүзин, јескинчилүзин!.. Айла слерле керижип турган ба? Эйт! Упат кайда, мандай кайда.

Мундусов. Улус кандый ла бол јат не, эјебис... Је ол байагы бир өлгөн келтегейинен мен бойым аайлаарым.

Јонјой. Је карын... Бу бир алдындагы начальниктер кижі кезеткилеп божогылабайтан эди. (*Бажын тыртытып ийеле, сананып.*)

Бу сенин эрмек-куучынын да, баскан базыдын да таныш ла неме ошкош. Акыр, бу не мындый деп сананып көрөр болзом, ол туку ада уктарыгнан тарткан турун не. Сенин адангын адалары ла менин таадаларым жуук төрөгөндөр деп угуп жүрөтөм. А бистин таадаларыс, адаларыс тегиндү ле улустар болбогон бала-барка да, мал да азыраган, албаты-жон до башкарып билетен, а керектү жерге сөс тө айдарга коркушту деп угуп жүрөтөм. Же эмди бойун да бодо: сен туку кайдан уктап-төстөп жүрген кижин эмежин. Же карын, же карын. Кудай ла болуш!

Мундусов. Акыр, чала сааттай бердим ошкош. Ат чакыда эмес болзо, коно до аражданан жатпай а, канайдар. Полигика, понимайт надо!

Жон жой. Төнгин алды жаар аракчылап салайын, кем көр ийет емеш.

Мундусов. Калак ла корон, кижиге ле андый чакпы салбаар. Ол тартып койгон аяга түнөй неме ине, эжебис.

Жон жой. Чын, чын! Андый да болуп айабас.

Мундусов. Байа мени Жалаа айтлап турарда, өскө улус укпа-ан деп пе? Кайда ла ончо кулак эмей база, эжебис.

Жон жой. Слер анда Жалааны арбап турараарда, чыкпадым. Айылдын жыргыгын ла шыгалагам. Эби жогун, кудай ла де! Тилинин ачузын, ачузын! Уят кайда, кайда? Оны өскө жердин улузы укса: бастыразы андый дешпей база.

Мундусов. Улус эмди де кер атты кетеже берген болор. Же капшайладып ийеер, эжебис.

Жон жой. Тен бир катап киреле...

Мундусов. Ой-ой, болор, болор! Бир тушта бис кой-сайдан сойып алып чөлөбөрүн отурбай, же эмди...

Жон жой. О-о, онызы кажы барзын.

Мундусов. Же эжебис, мен слерди эмди чыгала, коркушту ла тын арбаарым.

Жон жой. А не? А кудайдын ла балазы де! А бу не мындый!

Мундусов. А улус уксын деп. Тен кышкыр, кышкыр! Чылбыр-ымнын учун чачандадып туруп.

Жон жой. Айдатан неме болзо, бого ло, улус-эш жок жерге айтпай.

Мундусов. Улустын көзи көп. Слерди ал камык өлгөн бойына эдип алган деп эртен ле бирүзи жедер. Копты оны канайдар. Онын учун мен слерди ажындыра, улус уксын деп, эмдиле ле арбап салайын. Ол тужында коп то, куучын да болбос. Билдеер бе?

Жон жой. Тен эби ле жок неме ошкош.

Мундусов. Слерге эптүзи, эби жогы не керек? А керек контора-га жеткен соондо, жаан керек боло берерден айабас...

Жон жой. Же андый болзо (төмөн көрүп) канайдар...

Мундусов. Мен ол өлгөн жанынан бойым билерим. Ол слердийи

ле бол калатан неме нне. Је, андый да болзо, кандый бир ишке кире-чыга бар турзаар.

Јонјой. Олӧнгимди ле эдип алайын. Је эмди арбаар болзон арбап ла тур. Менин ол тен сагыжыма да кирбес. Хе, хе, хе! *(Тала бергедий каткырып турганча, тышкарыгы унди угала, чырайы соойт.)*

Мундусов Јок-јок, мен ол керекти тегиндү артырбазым! Правлениеде көрӧр! Кӧрзӧн кандый јаныс ла бойына. Чын иштеген улук бойына нени де этлеген, а олор десе эки-үч обоодон. Јо-ок туру! Јонды төгүндеп болбозын.

Јонјой *(эдер немезин таппай, та нени де шымыранат, шүүнөт)*. Керде-марда мени уятка салды не, мен оны десе... Акыр ла бол...

Тӧртинчи јурук

Јалаа маңзарып кирди. Аар-калап бол калган кижилер болуп.

Јалаа. Бу бир јамылу јытту немегер сени кезедип туру ба? Бу не аай-баш јок табыш-тал бол туру... Тен үйден де чыгып болбодым.

Јонјой. «Сектү јылда ийт тойу, тымалу јылда кам тойу» деп уккан бедин. Тирү ашла азыраган бӧтүк чилеп кертендеп, керјендеп ле туру. Эдерим ле дейт, өлӧнгинди блаарым ла дейт. Ачынала: алар болзон ал, тык, јут дедим.

Јалаа. Мен болзом, онын јүзи-чырайы аайлу јери-дӧни түкүрсө эдим. Баја мени база анай кезедип келерде чукурган эдим. Бот андый ийтке керек ол! Эт дедим, эт! Кӧрӧйин дедим!

Јонјой. А ол не дейт?

Јалаа. Јуунды сакып ал, колхозтог чыгарарым дейт.

Јонјой. А сен?

Јалаа. Чыгаар дедим, чыгаар. Кӧрӧйин дедим.

Јонјой *(чала эпјоксынын)*. Је мен де оны тегиндү божотпорм.

Јалаа. А нени эткен?

Јонјой. А мени кезеде, јикпем өрӧ кӧдүреле, тонкойып ийгем. Бот алган ажын ол! Сенин кижилер күүнин јок болзо, бот менин күүним бу дейле... Анайып тонкойып ла ийеримде, аттан гүже секиреп үйге кийдире сүрүжип келбесин бе. Кирсе чала мени согорго... Мен де не бол — отту турунды алала кой... кажы барзын... ийт, татай!

Јалаа. А мен јүк ле чукурук көргүзеримде, сүрүжип турганда, сенин төрттамандай бергенинди көрүп, сүрүжери де јолду.

Јонјой. Чалто-о!! Айла мен Мундусов, Мундусов деп јүрсө эмей!

Јалаа. Болгон ло немеге кижилер не базындыра берзин.

Jonjой. Андый эмей база.

Жалаа. Андый ла немелер кижини сандырадып жат не. (Чыкты.)

Бежинчи журук

Чуулаштын айлы Жаңыла ла чай ичерге жат. Бу бйдэ Жалаа кирип келди

Жалаа. Бу олббон кижини нени ле коротон эмтир не.

Чуулаш. А не?

Жалаа. Тен кижинге де айдарга эби жок неме.

Чуулаш. А бу кандый неме бу?

Жалаа. Тен бойымнын козимле корббон болюм, база да бутпес эдим. Же бу эки козим, байла, тогундебеем болбой. Кайракаан! Байа бу Jonjой Мундусовты не дебеди деер. Тен укканча укпаан болзом кайдат, база бир аай болор эди. Табыш эмес табыш чыгарда, кажы барайын — эжиктин журтыгынан шыгалазам, бу ине Jonjой чукуругун тобракка мынайда (коргузет) уймайла, Мундусовтын устине чуррап барбазын ба. Эйт! Уйадын, уйадын! Турган јерне арај ла кире конбодым. Јок, ол Jonjой бир болорго јурген кижини эмтир... Јамылу кижини бол, тобрактозынду чукурук југен бол, бодо. Корбий бируни эдиј алт, эдиј алт. (Кунуккан кижини болуп, ал-сагышка тује берди.)

Чуулаш. Бу мен канайып укпадым. А куда-ай, бу кижини укпайтан неме угатан туру ине.

Жалаа. Мундусов карын да јакшы кижини ине. Башчы кижини канайып айтпас. Бис бойлорыс та андыйсымак албаты инебис. Булгууштарысты ондоп кийип албай јуруп, улуска чукуругысты баркылап јургенисте. Ол керек туку јаан јерге — аймакка угулза. не болор? (Оро туруп јада.) Је менин сазим саз беји. Акыр, бозум кайда сала берди болбоой? (Чыкты.) (Тышкары Жалаанын уни угулды.) А бу сен, Jonjой, кажы брааткан? Мындыј кызыл энјирде мындыј мендешту?

Jonjой. Бу бир супускаларлу такаам јок. Ијди-кужы јип-тудуп салган болбозын. Эрте јаста јымырткалайтан такаам болгон.

Жалаа. Оны кажанын ториндеги чалкандардан корор керек.

Jonjой. Акыр, бу Чуулаш-эшке тагкы азып алала, јазап бедребеемче. (Кире конды.) Мында не јурет. Чуулаш?

Чуулаш. Јо-ок, слерде ле болбой?

Jonjой. А не бар деп. Бу ла нек-сак неме эдиј ле...

Чуулаш. А мен эртен ишке чыгајын деп. Бугун кир-киртим јупгам, айлымда ла отурдым.

Jonjой. Айдарда сен байагы тал-табышты укпаан турун не?

Чуулаш. Јо-ок, неме ле укпадым, а не болгон?

Jonjой. Бу жаңыла ла мынан чыккан Жалаа нени бедреп базым јурген деп? Эп јоксынып не, эп јоксынып.

Чуулаш. А неден?

Жонжой. Байа Мундусовло чуугушканын көргөн болзоор. Жикпезин өрө көдүрүп, кийин жаныла чокунганын көргөн болзоор. Уй кижиге тоң ло андый болор бо?

Чуулаш. Бу тен чын эмеш пе?.. Жикпезин өрө көдүреле, чокунган дейзеер бе? Бу тен төгүн болбой, Жонжой.

Жонжой. Түк, төгүндөп алып акча алатан турум. Бу эки көзү байла, төгүндебеген... Мен бу Жалааны кем жок келин деп жүрөтөм. Же байа көрөлө, чөкөндим. Бала-барканы баштап, мал-ашты собурун жүрген кижини анайда берерде... та не ле болбой-та не ле болбой. Айла бу жуукта түжүм де коомой болгон: ылгый ла өлгөн улус көр тургам. Жалаа алдында жакшы ла келин болгон: чынык-чыйрак, кийген кеби де, айткан сөзи де эптү болгон эди. Ол эмди де карыбаган ла. Керек дезе бала да таап ийер аргалу болбозун, а. Сен бодозгон, таап ийер аргазы бар ба?

Чуулаш. Мен доктыр эмезим, кайдан көрөйүн.

Жонжой. Же ол таакырап калган амтак бажын, кийип алган булгуужын көдүрүп албай жүрген кижиге дөөн кем көрөтөн эди. Өскө жердинг улузы көрзө, не деп сананар?.. Акыр, супушкаларлу такаам жок, оны көргөн айас бери баскам... Же калак, ол керегинде сен ары-бери кижиге айтпа. (Чыкты.)

Чуулаш. Тоой, ол керегинде, андый эрмек Мундусовтын үйүнө угулза не болгой не? (Чуулаш отурат, отурат. Ойто тура жүгүрүп, каттап отурат. Тонын төжөйлө, жадат. Сценада от бөчөмиктелип барды. Эки көлөткө: бирузи Мундусовтын, биризи Жонжойдын. Жонжой ого чокунат. Онон Жалаа чукуругун тобракка уймайла, нени де арбанып, Мундусовко уулайт. Чуулаш каран бастыктыр. Мундусов өлдүзүн чупча тартала, Жонжойды чабардын кажы жанында, от жалт эгти.)

Алтынчы журук

Чуулаш (туруп албай, колы сан өрө карбандан). А-а! Токтоо-оо! Тура жүгүрүп келеле көрзө, Мундусовтын үйи алдында турды.)

Мундусовтын үйи. Чуулаш. Чуулаш! Бу канай жадырын? Улаарып турган ба?

Чуулаш. Ой, бу не?! А-а, куда-ай! (Өңдөйүп келип жадала, ойто жыгыли берди.)

Мундусовтын үйи. Чуулаш, бу ойгонзон! Бу не!

Чуулаш. Бу чын ла слер бе?

Мундусовтын үйи. А кем эмтир?

Чуулаш. Ох, каран бастыккамды... Бу бир Жонжой ло Жалаа деген кадыттардын эткен кылыгын көрбөдөн болзом. Ийт-татай! Айла кижининг көзине көрүнөтен туру не.

Мундусовтын үйи. А не болгон?

Чуулаш. О-оо, калак! Түште кулакка амыр жок, түнде уйкузы жок. Бу не шыра, бу не жарамас, бу не кыйын!

Мундусовтын үйи. Не болгонуң жартын айтсан?

Чуулаш. Андый уятту немени бу жажыма көрдүм эмеш пе? Кече бу Жонжой ло Жалаа бу слердин балдардын адазын канайып айгыпады деер, нелериле ашкаргылабады деер. Балдардын адазындый жакшы, керсү кижини...

Мундусовтын үйи. Тен бу чын эмеш пе, Чуулаш?

Чуулаш. А кудай, бу слерди мен төгүндөп алып... Мен тен бир дөзик немелер чилеп коп-сап кичебейтем. Копчы улусты көрөр дө күүним жок. Бүдүп калган бүдүмүмди кайда эдейин, көргөнимди айт турбай, былар, балдардын энеси. А балдардын адазын бу бир быжар үй улустар не ле дежерде, канай чыдайын... Көргөнчө көрбөбү болзом кайдат. Э, чаалто-о!

Мундусовтын үйи. Акыр, ол эки кадытка мен тургуза ла жедерим. А сен, Чуулаш, мениле кожо бас. Керде-марда не-не болзо, сен ончозын жартап бер. Бас.

Чуулаш. Күнүң ле чайлап-тустаган айылдаш улустарды канайып.

Мундусовтын үйи. Ы-ы, сен айдала, ойто күүжүреерге бе? *(Колына кандый да чытпаал алала, чала айдаган кепту.)* Бас дейдим, бас. Мен слерди ончогорды көстөштирбезем, көрүп алыгар.

Чуулаш *(туура көрүп)*. Түк, байа айтпайтан немени. База бир так, база бир жарамас. Кайткан, кайткан неме деер!

Жетинчи журук

Жонжойдун айлы Алдындагы ла бойы

Мундусовтын үйи *(кирген ле бойынча)*. Уйалбас кадыт! Чукурардан озо андый эрди эрленип көрөр керек. Айла жикпезин шыманып алала, тонкойор... Кайда меге тонкой, көрбөбү.

Жонжой. А-а, жарт, жарт. *(Алкыннын кийнинен ак бидонды чыгарып.)* Балдардын адазы айткан болбой кайдар. Меер, бу сумкага сугуар. Улустын көзи көп. *(Чала күйүмзиренген айас туда берди.)*

Мундусовтын үйи. Бу жыду кадыт неме дейт! *(Бидонды антара теер.)* Кайда, жикпенди шыманып көрзөн?!

Жонжой *(бидонды ойто тургузып, оозун сыймай соголо)*. Кечеги сөслө болбой кайдар. Чала ара тарткан неме эди. Амтаны жакшы.

Мундусовтын үйи. Мен слерге чын амтанын көргүзөрим.

Жонжой. Калак ла кокый, мен жикпе-эш шыманбадым. Оны бу бир Жалаа деп тенеке кадыт эткен ине. Мен оны кече көрбөбү болуп ийгем. Уй кизи, айла, таңкайып. Кизи уйалар. Ол Жалаа жүүлүп бараткан кизи ине.

Жалаа. Кем мениң адымды адайт мында? Бу Жонжой немесин айдат?

Мундусовтын үйи. А-а жикпе түрөөчи кадыт сен бедин?

Жалаа. Бу неме дейсез?

Жонжой. Же кечеги неме керегинде.

Жалаа. Кандый?

Жонжой. Бир сен балдардын адазына тонкойып турарында чы. Ол ончозы угулып калган ине.

Жалаа. Бу неме дейт. Карын бойы чукуруктап... чукуругын күлгө, тобракка уймап ал туруп, жүгүрүп турбай кайтты. И-татай, айла ол балдардын адазын айткылап... Сен, Жонжой, бирүни эдип алган. А эмди эп жоксынып, нени ле айтпай база. Мен бу Жонжойды бу мындыйын эмдиге жетире сеспей жүргөм. Таай, уят кайда, кайда, кайда?

Мундусовтын үйи. Слер меге бой-бойыгар дөөн жарбышык лабагар. Слер экүнинг эткен кылыгарды көргөн кижини де бар.

Чуулаш кирип келди.

Чуулаш. Таай, кайтыгар, эжелер, кайтыгар. Ол журт башкарып жаткан кижинин, ол балдардын адазын. Бу ла көзимле көрбөөн болжом, база да бүтпес эдим. Ба-таа! Кайран эжелер, кайран айылдаштар!

Жонжой. А сен нени көргөн чилеп, уккан чылап кайыла бергенди турун.

Чуулаш. Таай, эжебис, эдип-эдип алала, эмди өскө кижини боло беререрде, онызын көрөргө күч.

Жалаа. Немези күч боло берди? Чынын, чикезин айт.

Мундусовтын үйи. Слер, эки кадыт, ол кижинин көргөнүн жажыарга үндерерди бийиктедип тураар ба? Жок туру! *(Чуулаш тоон бурылып.)* Айт ла, немезин кемзинип турун? Айт, айт.

Чуулаш. Таай, уйатузын, уйатузын! *(Жонжойго бурылып.)* Слер ол балдардын адазын чукурып... күлгө, тобракка уймап алып...

Жонжой. Неме-неме дейт мынызы? Катап айтсан. Чуулаш?

Жалаа *(чала ол экүге жара киришип)*. Айдып бер, Чуулаш, немезин кемзин турун.

Чуулаш. А слер, Жалаа, ол Жонжойдон до коомой неме эткенер. Тонкойып алып, ол балдардын адазына чокынараарда...

Жалаа. Неме дейдин?

Бу дөдө Мундусов айылга кирип келеде, эжиктин жанына шык тура берди.

Мундусовтын үйи. Жалаа ла Жонжой, же эмди көрдөөр бб, эмди уктаар ба, бу Чуулаш не деди?

Жалаа *(Жонжойго бурылып)*. Бу Чуулаш не деп айткан?

Jonjой. Сени балдардын адазына тонкойгон деп айткан. А мени бу Чуулаш не деп айткан?

Жалаа. Балдардын адазын чукурган деп айткан.

Эки эмеген Чуулаштын үсти орто баргылады.

Jonjой. Сен менин чукурганымды кайдан көрдүн?

Жалаа. А сен менин тонкойгономды кайдан көрдүн?

Чуулаш. Слер экү бойлороор ло айткан эдигер. Бирүзи келеле. Жалаа, мынайып ийт деген, а база бирүзи келеле. Jonjой, мынайып ийт деген.

Мундусовтын үйи. Сен, Чуулаш, бойымнын акту көзимле көрдим дееринде база төгүн туру не.

Чуулаш. Же бу эжелердин сөзине канай бүтпес.

Jonjой. Мен бу Жалаа келерде, тегине ле кокурлаган айас. Мундусовты чукургам деп, каткы ла болзын деп айткам.

Жалаа. А мен Jonjой келерде, тегине ле каткы ла болзын деп, Мундусовко тонкойгом деп айткам.

Jonjой. Э-эх. Чуулаш, Чуулаш... Жап-жаш тужында...

Жалаа (*Мундусовтын үйине колын уулап*). Чуулаш бу балдардын энезине ле жакшы көрүнөргө айткан неме ине. Адаанын алаачы кижин болуп, жүк ле жакшы көрүнөргө...

Jonjой. Ол «жакшы көрүнөргө» турганын акчага көчүрүп ийзе...

Жалаа. Беш те акчага турбас ине.

Мундусовтын үйи. Уктын ба, Чуулаш, сенин айткан эрмегин беш те акчага турбайтан эмтир.

Мундусов (*байадан ла бери бажын тудунып алала, угуп турган. Учунда ла эмеендерге колын жанып, жанып ийди*). Э-эх, жөргөмөштөрдү ле слерди! Чарыштап алган кобыгар кол до жангырга жетпес не, жетпес. Понимаешьтер. (*Чыкты.*)

Көжөгө

Михаил Бедушев

ЛАЛАҢДАРДЫҢ КЫЗЫ

(Сценка)

Токна (*аш-курсак белетеп, мунди амзап, печкенин жанында шакпырайт*). Аш-курсак белен. Балам не удады? (*Көзүңкөтөн карайт*)

Иш-тош дезде чек ле бөлине берер. Тенек немени көкидиң алгандар,
Согонодый сок жаңыс балам мазу-соляркага уймалаган туру. Жок!
Жок! Токтоп калзың!

Эжик калырап, Жинжи кирди. Мендебезинен фуфайказын, сологын чупчайт Тум-
чугынын бажы карара уймалып калган.

Токна. Чырай-бүдүжинди көрзөң. (Күлүмзиренет.)

Жинжи. Же болор, эне. Канчазын айдар неме. (Јунулат.)

Токна (столго аш-курсак тургузып, кимириктенет). Эр кижинин
ижин иштеерге ойын эмес. Килеп айдар болзон. кулагынын кырыла
да укапас.

Токна (колјунгушка суу урат). Јылу суула јунунып ал.

Жинжи. Баш билинип баскан кижі жок.

Токна. Ол Күндөлейдин кызын көрзөң, чек ле наадай.

Жинжи. Јалку Јыңалайды ла мактагар. Айры колго иш тутпаң
кижи агаш үрейтен курт-конуска түңей. (Коларткышты ийнин ажына
салып алган экинчи кып-тоң кирди. Јарым үңденип кожондойт.)

Токна. Арып-чылайла, кожондогон атазы. Темирле уружатаң
јыргал туру не. Жок, башка бүткен бала. (Кызы ару халатту, тара-
нып-јазанып алган чыгып келди.)

Жинжи. (күлүмзиренип). Эне, эмди кандый?

Токна (өткөнип). Кандый? Кандый? Кыс кижі јараш кийим-
нен кийеле, көкип-јыргап јүрер керек. А сен не?

Жинжи (ажанып). Мазутка уймалган кижі — кижі эмес не?

Токна. Солярка јытанганы јакшы туру.

Жинжи (күлүмзиренип, калбагында "курсакын төкти). Жок бу энем
мени интеллигент эдер күүндү.

Токна. Сен меге унчукпа. (Жинжи унчукпазынан ажанат.) Улус-
тын балдары балдардый ла балдар. Бу ла кижинин балазы сан
тескери бүткен!

Жинжи. Бу энем арбанар ла арбанар. Тракторист — кижі эмес пе?

Токна. Сен мее тың билеркебе. Оны билбей турган кижі жок.

Жинжи. Кирленип-уймалып та јүрейин. Оскө кандый да ишке
барбазым. (Айак-калбак јунат.)

Токна (носок түйп). Тиди коронду немелердин куучынын угар-
га јүрегим јарылар болор.

Жинжи. Айдышкай, керек беги.

Токна. Меге угарга күч. Айдышканыла Акчабайдын кызы
неге де јарабаган, тракторист те болзо јакшы дежер. Сен кижинин
айтканын база укпайдын. Онын коронына канайып чыдайын?

Жинжи. Олорго болуп мен бойыма јараган ижимди таштабазым.

Токна (тура коңоло). Жок, мен сени теен-теен!..

Жинжи (столды арчып). Же болор, эне, болор дедим. Тили узун
немелер айдышкылагай, ого јүк слер анайтпагар.

Токна. Кижі сок жаңыс кызына килеп, сагыш алынзын деп ай-
дып турбай. Сенин кыйналганыңды көрөр күүним жок. Онын орды-

на айылда отур. Акча, аш-курсак, өдүк-тон жок эмес. Эненг клатащык, адан механик...

Жинји. Эмди же ле деген кыс айры колдо иш жок отуратан ба? *(Газет кычырат.)*

Токна. Коп куучын болбозын, мен сенни аайыңа эртен ле чыгарым. Он классты тегин божоткон бо? Кёкип-жыргап жүрерге концерт-бригадага не барбас?

Жинји *(өрө тура жүгүрүп)*. Онызын бойум билерим. Мен тон ло кызычак эмеzim! Трактордын рычагын кайдöөн лө бурызан, олоноор бурыыр. же кижн трактор эмес ине

Токна. Ачу-корон соокто кыс кижн темирле канай уружатан? Бир жерге барала, сынып калза, тракторды кем жазажар? Оны жазаар дейле, соокко чарчап каларын. Жараттан, кајудан ажа берзен, эр-жажына кенек артсан — сени көрүп, кижн канай чыдажатан? Жеткер болзо, бажын да таппай каларын. Сен онызын сананзаң. *(Чугулданганына көзөктөдөн бурылып отурды.)*

Жинји. Айудан коркыйла, аркага барбайтан ба?

Токна. Сен меге тың модорлобо.

Жинји. Ончо ло улус коркынчак, жалтанчак болзо, јетен градус соокту Арктиканы, Антарктиданы, сковородадый кызыган Сахаранын ээн чöлин кем бактырар?

Токна. Кижн килеп, јолду неме айдар болзо, билеркеер...

Жинји. Је, эне, тегин жерге ачынбагар. Райком комсомолдон кижн келген. Мени конторага эмди ле келзин дешкендер. *(Экинчи кыпка кирди.)*

Токна *(квашия булгап)*. Арып-чылаарын билбес кандый бала бу. Иштен јанза — амыраар ордына, то јуун, то концерт белетеер деер. Бүгүн база не деп таппа-ай. Бу эмдиги јашөскүрим ач-амыр билбес немелер...

Жинји *(јарана кийинип алган чыгып келди. Энези будынан ала бажына јетире ајыктайт)*. Кыс кижн јаантайын анайда жүрер керек. Кижиге көрöргө дө эпту, сананарга да јенил. *(Жинји күскүге көрүнө-ле, чыкты. Токна ишке барарга кийинип, пладын тартынат. Тышкары кыйгыс угулат.)* Кладашык кайда! Эки машина аш экелдис. Капшай, Токна, капшай! Комбайндар тур јат. Идиргенде аш урар јер жок *(Токна чыкты.)*

Сцена бир канча ойгө тым. Сенекте күлүрөп, Жинјиниң адазы кирди. Пиджанын чупчийла, колын јунат. Диванга отура түжеле, газеттер көрөт. «Алтайдын Чолмонын» көрүп турала, сүүне берди. *(Жинји баламнын журугу туру не.)* Күлүм-жиренип кычырат.

Токна *(тынастап кирди)*. Ал-камык ашла амыр да жок болды. Ажын јуунадып турза божобос кайтты?

Жыргалчы. Карын да јакшы эмес пе?

Токна. Онызын бойум билерим.

Жыргалчы *(газетти үйине берип)*. Кызынды көрдин бе?

Токна. Газет-журнал меге көрөргө бош жок. Пактуралар булга-
лып калган. Онын аайына чыгып болбойдым.

Жыргалчы (диваннан туруп, кызынын журугын көргүзүп, кычы-
рат). Темдекова Јинји «Тан Чолмон» колхозто баштапкы ла тракто-
рист кыс. Быыл ол журттагы арткан механизаторлорло жакшы кыра
ижин бийик агротехнический кеминде өткүрүп, байлык түжүмдү аш
өскүрүп алган. Бу күндөрдө жалаңдарда комбайндар ла тракторлор
түни-түжи күркүрөп, кажы ла гектардан јирме центнерден аш жууна-
дып туру. Андый түжүм өскүрүп аларына Темдекова Јинји анчадала
тыгыда турушкан.

Токна. Адалу-кысту слер меге тыг мактанбагар. (Столго ачы-
курсак тургузат.)

Жыргалчы (ажанып). Сок јангыс кызынды бастыра областкы
мактаганы коомой бо?

Токна (чаазындарын ачып, чот салат). Аш көн учун көкиди
турбай. Онон ары ын шыг артып калар. Кыс кишиге кыштын корон-
соогында темирле уружатаны јенил туру.

Жыргалчы. Техникала иштейтени кыйын эмес.

Токна (өбөгөнине аякка чай урала, катап ла чотонот). Бала-
ны тракторго отургуспа деп канча катап айткам. Кайда ла барла,
отургузып алатан. Јеткенин ол, балаң трактордон чек айрылар куу-
ни жок.

Жыргалчы. Онызы меге јарап јат.

Токна (арбанып). Темир-терсле уружатан болзон. бойын бе-
риш. Јинјини городко ийерим. Божогоны ла ол. База куучын болбо-
зын. (Өрө туруп, чаазындарын ла чотты туура салып, аяк-казан
јуунадат.)

Жыргалчы (барирга пиджагын кишип). Кызыннын санаашы
билбей тура, тегине ле не куучындаар. Јинји комсомолдордын јуу-
нында стогометтор, комбайндарга копнительдер келиштире јазаар су-
рак көдүргөн эмтир. Комсомолдор ол суракты түргөндөгөн деп амыр
бербейт. Бүгүн правленииде оны шүүжерис. Мен ого барадырым.
(Чыкты.)

Токна. Иш-тош, жуундаш дезе, чек буттары јерге тийбей барар.
Күүндерине тийбес канайткан. Баш ла болзын ологорго. (Чыгарга бе-
летенет.)

Јинји (сүйүнгенче кирди). Эне, эне!.. (Тынастап)

Токна. Не болды?

Јинји. Путевка!.. Путевка!..

Токна (чыдашпай). Кандый путевка? Јартын айтсан.

Јинји (суудан ичеле, токнап). Москвада выставкага барар пу-
тевка бердилер. Кыра ижи божозо, атанарын дегендер.

Токна (колын чөйүп). Ка бер, көрөйин. (Путевканы кычырып
божойло). Јакшы эмтир.

Јинји (путевканы күйсүйниг кийинине салып). База нени де айдарым...

Токна (Сакыйт). Айт ла...

Јинји. Эзенде журтхозяйственный институтка ийерге болужарыс деп айттылар.

Токна. Андый ла болзын, балам. Андый ла болзын. (Сананып.) Ырыс сакыбаган жанынан келетен туру не...

Јинји. Айса болзо, арт-учында инженер болорым. Эмди меге ачынбас болбойоор?

Токна. Айдый да болгой ло... (Эжик жаар басты.)

Јинји. Эне, мен трактордын форсунказын солайла, эмди те ишке барарым. (Энези чыгарда, кызы экинчи кыпка кирди.)

К ъ ж ъ г ъ

ОЧЕРКТЕР

Борис Укачин

ЖАЛАКАЙ КЕРЕКТЕР ЭДЕРГЕ МЕНДЕГЕР

Ой, кандый җндү чечектер жок дейзин, — кызыл, сары, ак, оошкы, чаңкыр, ак-чаңкыр, көк-чаңкыр, көгөлтирим, күрөң, кыскалым; нгоон... Мындай кайкал кижинин жаңыс ла түш жеринде, ыраак амадузында көрүнөр аргалу. Чечек, чечек — кайдаар ла көрзөн, көрүп көзүн тайкылар! Ончозы тирү, ончозы кайкаганду ла сонуркак. А бу ла жанында, сенин буттарыңнын алдында, төрөл Алтайдын жебрен күскүзү болгон Алтын-Көлдин толкулары жымжак шылырап, көс жетпес чаңкырдын алдында шуулап ла жымырап жадар Кезик аразында мен ол толкуларга көргөмдө, ак жалаңдарга чыгып, жылу, күннинг чогынын алдына андангылап ла ойногылап, бой-бойлорыла тытпакташкан ирбистер ошкош.

Күн айас. А мындай күнде алтай тегеринин бийигин, арузын ла каанын не дейзин, — анда бир де кара көлөткө жок. Айса болзо, бу жердин жаап жүзине ле сенин жүзине серүүн көлөткөзиле чийе тартып, бир элеске күннинг көзүн бөктөй алып, элбек канаттары экчелген кандый бир муркүт — көк айастын ээзи элбес эдип калар.

Ыраакта көк ынаарга тартылган туулар. Олор бистин бу жеристегер-жагына энчүзүн коругылап турган баатырлардый. Күс. Тымк. Жок, бу туулар — туулар эмес. Олор Алтай-Бучайдын, Алып-Манаштын, Маадай-Каранын ла өскөлөринин де өлбөс лө мөңкүлик кеберлери! Олор үделикке үзүлбөс үргүлүннинг каруулында. Каруулдап жат кайра ижеристен жаражын, тымыкты ла энчүни.

Эмди ле колыңды суна салып ий, сенин сабарларыңнын бажы кандый бир жаражай чечекке барып тийгенин бойың да билбей каларын. Ол чечектердин кажызы ла кижинин жылу алаканынын алдына өзүп, эбире турган ак-жарыкты кайкап, бойынын тилиле чөрчөктөр куучындап тургандый. Иштеңкей кижинин колы тийгенинен улам, жер тынданып, кенетийин ойгоно чарчап келген Жаңыс ла жер эмес, онын таштары, жезсектери, керек десе, чирирге жеде берген төңөштөри де жалакай кижинин эркеген колы тийген жерде тирилип ле чечектеп жат. Олор эмди кижинин жалакайы ла куулгазын ийдези керегинде сак башка чөрчөктөр куучындагылайт.

Лилия Юрьевна Жебровскаянын садына келип, кеендиктин бийик күүзине аптадып ийгенинди бойың да сеспей каларын. Онын сады

Алтын-Көл жаар тумчугыла сүзүп түшкен ташту ла козыр булугнын үстинде чечектейт.

Бу көс кайкадар садты өскүргөн кижиле кожо мен жайгы веранда-да отурм. Бу веранда журукчынын ла жарашты сүүген кижинин колы тийгенинин шылтузында, Алтын-Көлдин сыраңай ла үстине энчейген бийик кайанын килег жүзине илинип калгандый турат. Оны эмди жажы јеткенинен улам Совет черүден амыралтага ҫыгып калган генерал Михаил Дмитриевич Холод туткан. Генералдын бери келгени бир канча жыл боло берди. Ар-буткенинин мөңкүлик энчүзине эзлеткен бу жараш ла тымык толукта ол јуртап ла тыштанып јат. Алтын-Көлгө јоруктап келеримде, онын үйде јок болгону меге сүрекей ачу. Ол Крымын курортторынын бирүзине тыштанарга ла эмденерге јүре берген болуптыр. А менде генералдын ат-нерелү јүрүми де тартыжузы керегинде очерк бичиир бир туйка амаду ла санаа болгон эди. Оныла мен КПСС-тин обкомынын төзөгөн агитпоезди ле јоруктап, бир катап Турачак аймакта танышкан болгом.

Айыл ээзи эр кижі үйде јок то болзо, је онын салтары эбире јткен-туткан кажы ла немедег иле билдирет. Онын билгир ле ус колдорынын изи сенин көзиннен кыйбас.

— Бу жайгы веранданы ол јазаган — деп, Лилия Юрьевна айдат — Сок јангысқан бу жооп тоормошторды, јосторды ла болчокторды тажыган. Ончозын бойы кадап, бойы туткан...

Генерал турган агашты одынга болуп јыгарын сүүбези керегинде онын эмегени куучындайт. Талайдын толкуларыла кожо јүзүп келген агаштарды шүүндеп тудала, бу ла јаратка кургадып, оныла одын эдип туратан кижі болуптыр.

Михаил Дмитриевич ле Лилия Юрьевнанын јадын-јүрүми ле ижи сыраңай да јенил ле тегиндү эмес. Олордын јүрүми кижинин көксинин бийик күүн-табыла, жарашты сүүгеннин јакшынак кыйузыла јууктажат. Мында јаныс ла јер эмес, анайда ок таштар да чечектеп ле кожондоп турганы керегинде мен баја тегиндү айткан эмезим. Чындап та, таштар да кожонду. Тындап уксагар, слер базып баратканыгарда, буттарыгардын алдында бу ынгырада кожондошкон көк таштардын табыжы кандый эмеш. Экче ле јалбак көгөлтирим таштарды садтын јүзүн-башка агаштарынын ла чечектердин ортозыла чөйлип барган јолычактарга текпиштер эдип жараштыра салып койгон. Бу канча тонн болгодый таштарды Михаил Дмитриевич тажыган. Онон олорды жараштыра, кееркедим эдип, садтын өзөгиндеги јолдорго салган. Кезиктерин јерге кадап ла јөлөп, база сүрлү этире тургузып койгон. Онон улам тегин де кесип садтын кеберн там жараш ла кееркедим боло берген. Темдектесе, бого јүзүндеш садтар Японияда бар деп мен көп катап уккам ла кычыргам. Олор бойынын шак мындый садтарыла сүрекей тынзынгылап јат дежет. Онызы андый да болбой кайтсын...

Таштар жаңыс ла мында, Жайлуда эмес, озор анайда ок бу кӧлдин база бир учында Чирн деп јерде, мынан артык ла табышту кожондо-жот. Анда бежен јылга јуук ӧйднн туркунына Николай Павлович ле Дор Захаровна Смирновтордын кайкамчылу сады чечектеп ле јӱзӱн-башка тату аламалар берип јат. Озор кӧп тонн таштарды јарым ортолуктын јалакынан кӧлдин кажадына тажып, клаттай салган. А кӧлдинг экче ле јалбак таштарын чыгарып, кӱнет каяуга јӱзӱн-башка јиллектер ӧскӱрер тепсең эдер тушта, оны тӱзедерге, тобрак саң тӧмӧн эжилбезин деп, кажаттай салган. Смирновтордын кесн сады... Је ол керегинде куучын башка... Ол керегинде кийинде ле ӧскӧ айаа-гада. Менде бу садтарла колбой бир мындый амаду бар, бу кӧк таштардын ла чечектердин, бу садтардын кожондорын менин јерим-ниг алтай улузы, тон калды ол Чолушман ӧзӧктӧ јаткан эл-јон угуп, бойлоры шак мындый сад ӧскӱретен болзо кайдат. Садтар ла таштар кижинин колдорынын јаражы, онын ижинин ийдезиле ӧнжигени керегинде айдыжат...

Бис Лилия Юрьевна Жебровскаяла куучындажып отурыбыс. Бу бойынын јӱрӱминде кӧпти кӧргӧн лӧ билген кижн. Онын јажы јаанай берген. Лилия Юрьевнаны угарга јилбӱлӱ. Онын мандайы ачык, кӧстӧринде кууҗучал јажынып калган. Сӧзи санаалу, тирӱ ле чындык. База бир сескеним — онын кӧстӧри сӧстӧринен кӧпти айдып, је бу ӧн ӧйдӧ база та нени де јажырып тургандый. Терен кӧстӧр, ойгор ло со цуркак.

Лилия Юрьевнанын садында бир тӧс сӱрекей солун чечек кӧргӧм. Онын, јок, озордын деп айтса, чындык болор, озордын ӱрендерин јыгылып калган агаштын чирик тӧнӧжинин ӧзӧгине отургускан эмтир. Айдарда, кандый да куулгазынду агаштын ӧзӧгинен јӱзӱн бир чечектер кӧрӱнп келгендий Озор бӱгӱн ле, бу сур чалынду эртеп турада чанкыр телекейди, кӱннин тамырланып чыкканын уткыргы ойгонып келгендер. Онон јаан удабай ойто ло јоголо берер. А эртезинде, кӱн алдында, кижини ле бу телекейди кайкап, ак-јарыктын алдына јилбиркек кӧстӧрин ойто ло ачкылаар.

— Бу Јибет јеринин лилиязы — деп, Лилия Юрьевна меге јар-тайт, — оныла коштой «Анютканын кӧстӧри» дейтен чечектер. Мында ок ромашка...

Ончозы тирӱ, кыймыкту, керек дезе, тилдӱ ле сӧстӱ немедн билдирет. Бӱрӱнкий-кӧк, чанкыр, ак, оошкы-килин. Озор араай јайканыжып, бойынын ээзи јууктап келгенине сӱӱнгилеп тургандый шымыражат. Шак ла бу тушта мен Лилия Юрьевнанын кӧстӧри ол «Анютканын кӧстӧри» дейтен чечекке јӱзӱндеш деп кӧрӱп калдым. Эрке ле јалакай. Ол шак мынызыла јилбӱлӱ ле узакка ундылбас.

Лилия Юрьевна — кесн-јарашты јайап билер кижн. Онын баскан изин онон ары шингдейликтер. Байла, јолоп биске јилбӱлӱ учуралдар ас эмес туштаар болор.

— Бис јарашты темдекке албай, јаныла өдүп болбос улус — деп, ол јобош эрмектенген. Онын үйининг теминде кандый да максыныш, кижиге келишпегедий тынзыныш билдирбеген. Ол јаштаң ала јарашты јайап ла ого акту јүрегинен беринип, темигип калганы билдирет.

Оноң олордын бойынын јөөгөн хозяйствозында тужум беретен ағаштаң ла чечектерден өскө бир де неме јок болгонын мен јастыра албадым.

— Бисте үч байлык бар — деп, Лилия Юрьевна эрмектенди, — чечектер, тужүмдү ағаштар, оноң бичиктер.

Олордын библиотеказы чындап та јаан болуптыр. Анда анчадала садка колбулу бичиктер көп. Черүле, јуучыл наукала колбулу бичиктер, ксеркедим литература ас эмес.

— Чечектер сүүри, оноң садка ајару эдери меге энемнин темиккени ле үредүзи ажыра келген — деп, Жебровская јартайт. — бис јуудан озо туку Белокуриха деп јуртта јатканыс. Айлыстың јанына чечектер өскүрин туратаныс...

Таадазы ла энези јанынан Лилия Юрьевна латыш укту кижі деп јарталды. Азтайга туку озодо, революциянын алдында, келген улус эмтир. Онын таадазы Федор Эрнестович бастыра јүрүминде темир согор ус болуп иштеген. Бойынын керегин јакшы билери учун эл-јон ортодо јаан тоомјылу кижі болгон. Кожо иштеген улус ла айылдаштары оны та неминг де учун Федор Эрнестович эмес, а Горнастаевич дежетен. Ол узак јаш јажап, көп иш бүдүрип, таныш улустың сагыжында ол ло бойынча Федор Горнастаевич болуп артып калган.

Лилия Юрьевнаның энези — Мильда Федоровна эмди де эзен-амыр. Ол кызынын айлында јайлуда јуртап јат. Мен оны, јажы јаанай берген карган эмегенди, бойымнын бу јоругымда канча ла катап коргым. Ол тоозы јок көп ағаштардын ла чечектердинг ортозыла араайынан базып, кезикте кандый да өзүмнин сабалагын кезип эмезе помидорды алдынан өрө тиркиштеген ағашты түзедип, база та кандый да керектү иштерди бүдүрин јүрет. Байла, эки колыла иш этпей, тегин отурып болбойтон ошкош. Темигип калганы ол туру. Бу јараш чечектерден ле ағаштардан оны бачым айрып, байла, болбозын.

— Кижининг бийик күүининг шылтузында бүткен ле јайалган јараш неме чек јок болуп кайылып калар аргазы јок — деп, Мильда Федоровна чокумдаган, — кижі јайаган кендик кижининг колынан өлбөс учурлу. Карган эмегенин шак бу сөстөрин, мен эмди саяпанзам, ол ло Јайлудагы садтын салымыла колбоор арга база бар. Мен бодозом, Мильда Федоровна бу сөстөрдн Јайлуда үрелип јаткан сэд керегинде айткан болгодын.

Мен Лилия Юрьевнала кожо онын садынын ортозыла барып јадым. Ол меге бойы керегинде ле кажы ла чечек, ағаш керегинде куучындайт. Төртүннчи јылдар башталып турарда, Лилия Омск город-

тогы журт хозяйствонун институтуна үренерге кирген. Ойно оны божодоло, садоводтордын Горно-Алтайстагы школына иштеерге келген. Ол өйлөрдө андый школ эмдиги бистин зооветтехникумнын башкартузында болгон эмтир. Онон ол школды Барнаул жаар көчүрерде, Горно-Алтайстагы интеллекту сад өскүрер станцияда жаңы тужум тарырынынан селекционер болуп, М. А. Лисавенколо кожо иштеерге келишкен.

— Кыскарта айтса, менин бастыра жүрүмим садла, чечек өскүрериле колбулу өткөн — деп, Лилия Юрьевна эмегин божодорго санайла, бир кезек сйгө унчукпай туруп, ойто мынайда куучындап баштады. — Мында, бу Жайлуда, анчадала көп жылдарга улай өзөтөн чечектер жакшы турнугат. Темдектезе, бу ла «ирис» деген чечектер, липиндер... Олорды жазап көрзөгөр дө — деп, Лилия Юрьевна колдорун эки башка жайа салып, ырысту күлүмзиренип турганына бери жанында кижиге база сүүнчилү.

Эбире жүзүн өң чечектер. Ончозы мен жаар эрке көргилейт, — кызыл, чанкыр, ак ла оошкы. Көрөргө дө жилбүлү, мындагы кейлестинарга да жеңил ле сүүнчилү. Бу өйдө анчадала Лилия Юрьевнага көрөргө солун. Ол бир канча жашка жиндикеркей берген туру! Ол бойынын ижине сүүнп, ырысту ла кандый да жаркынду күлүмжи жайат. Шак бу тушта онын жүзиндеги карыкчалдыг көлөткөзи ле арыганы кайдаар да жоголо берген. Сенин алдында, бу кеен чечектердин ортозында, ойто ло жинт ле жараш келин! Ол бойынын ижине ле жүрүмге сүүнет!

Күс. Бу бистин Алтайда кандый кайкамчылу өй! Ол анчадала жүзүн өң чечектерле быркырып салгандый кеен садта сүрекей жараш ла сүрлү. Кайдаар ла көрзөг, чечектер. Ончозы жараш, омок ло серүүн...

— Жок, олордын кажызында ла бойынын «кылыгы» бар эмей — деп, Лилия Юрьевна жымжак үнденди. — Темдек эдип, бу турган гераньды да алзагар. Оны эл-жон ортодо «ишмекчилердин жака жеринин чечеги» дежетен эди. Анчадала онын «Метеор» дейтен бүдүүзи солун. Оны изүге жуук суула сугарар керек. А чечектежи кандый дейзеер! Кезикте онын бир ле сабалагы айрыланып, 20—30 чыгара жүзүн өң чечек берип жат.

Чечектер керегинде онын мындай «лекциясын» угарга жилбүлү. Онын жүрүмунин ченемелин жаан, көргөн-билгени көл кижини. «Ишмекчилердин жака жеринин чечеги» — герань керегинде куучындап турала, Лилия Юрьевна Жебровская сад өскүрери, мыныла колбой өскө дө кеен-жарашты корырынын ла кичееринин тузалузын чокум темдектер ажыра керелейт. Жараш, эрке неменин жанында жүрген кижинин күүни де ару ла бийик болор. Ар-бүткен, онын кажы ла агажы ла чечеги кижини табынча токунадып, бойына темиктирип ле тартып жат. Олордын жанына иштеп темиккен кийинде кижини олор жогынан энчигип болбой барар.

Сад өскүрери жанынан Барнаулдагы ченемел көргүзөр станцияда

иштеп турар туужында, Лилия Юрьевна бойының бош бйлөринде мындагы заводтордын ишмекчилерин сад саларына ла оны канайда кичеерине үредип туратан. Башка-башка тўжўм берип турган ағаштарды колыштырып, оның өскө. же бийик культуралу јилектер ле аламалар алар эп-аргаларды ол ишмекчилерге айдып берип туратан. Садка качан кандый удобрение төгөри, кандый ағашты канайда кезип јазаарын ол айдып, үредип ле башкарып турганча, канча кире бйдин өткөнин билбей де калатан эди. Оның сөзиле болзо јулукту ағаштар өскүрери анчадала јаан промышленный заводтын ишмекчилерине тузалу ла болушту. Бир кезек бйгө ол Барнаулдагы «Трансмаш» заводтын ишмекчилерине сад өскүрерине болушкан. Ишмекчи улус табынча сад өскүрер керекке «тармыдадып», ого темиккенин бойы ол тушта көргөн.

— Чыдап та — деп, Лилия Юрьевна айдат, — көп ишмекчилер эбире өдүп јаткан јүрүмге өскө көслө көрүп баштаган эмей. Олор јарашты сезип ле ого тартылып турар болгон. Сад өскүреринин јилбүзине алдыргандардын көп сабазы аракыла «уружарын» чек токтоткон. Андый да болбой кайтсын — деп, Лилия Юрьевна оның ары чокумдайт. — уур иштин кийининде, улус ару кейлү ар-бүткенге чыгып, чымыкка ла өскө ишке аптадып ийет. Анда јер казар керек, кажы ла чечекти, ағашты сугарар керек... Кайдаг, чөсчөй јаар караары табынча ундыла да бербей кайтсын...

Бир кичинектен, база бир эмештен бу төп лө јалакай кижинин јүрүмин угуп, меге көпти билип аларга келишкен.

Бистин текши јүрүм ле бу өдүп јаткан күндер, байла, шак мындай улустын көп болгоныла јилбүлү ле солун туру деп, мен шак ол тушта санапгам. Олордын «бууры јымжак», күүни эрке, кижинин түбегин де, сүүнчизин де керекке албай, јаныла өткүре баспас.

— Бистин Јайлуда көп улус чечек отургузарын сүүп јат — деп, ол меге араайын айткан. Је оның бу үшинде кандый ла јажытту оморкоду ла акту јүрегинин јаратканынын теми билдирген. — Чечектү садтар бисте көп эмей. Слер, темдектезе, ол Айылчы ла Аксинья Түймешевтердин чечектерин барып көрбөн болзогор.

Мен Түймешевтерге келезем, блардын айлы-туразын эбире јүзүн бн чечектер тыгылган турды. Кайдаар ла көр, — кызыл-чоокыр ине. Бу чечектердин ле јажарган, ағаштардын ортозында алтан јаштан ажа берген Айылчы өбөгөн бойы отурды. Јелбер кара эрин сагалду, күп-күрең чырайлу. Мен чечектер керегинде эрмектензем, ол јараш этире, кандый да тегерийте күлүмзиренип ийди. Бу ок бйгө бистин јаныска оның эмегени Аксинья Николаевна басып келди. Алын тиштери астап калган учун, оның эриндери эмеш копшык ла јукачак немедий көрүнди.

— Чечектер керегинде сурайт — деп, Айылчы ол ло күлүмзиренген бойы эмегенине јартады.

— А оны отургузарына бисти мынаар Лилия Юрьевна үрөтпей — деп, эмегеи айдарда, оной сондобоско турган чылап, Айылчы обогон байагы ла жараш күлүмжизин очүрбей жайылтып, — чыи, Лилия Юрьевна үрөткен эмей — кожуп ийеле, күлүмжизин оной артык тегерийтип ийди.

— Ол чечектердин выставказын база өткүрип жат, уккан бедер — деп, Аксиныя Николаевна оной ары эрмегин улалтты.

— Эмдиги улус не ле болор ине — деп, Айылчы бойынын карсагалын сыймай тутты, — керек десе, чечектерди де маргыштырып жат.

— Акыр, Айылчы, мен ок жартазам кайтпагай — деп, Аксиныя Николаевна обогонин токтодот. — Выставка былтыр Ыйагашта болгон Андагы школдо. Бистин балдар бойлорынын чечектериле баштапкы жерге чыктыс дежип, сүүнгилеп жанган эди. Уятка калбаган. Ол Лилия Юрьевнага ла быйан болгой...

— Ол Турачактагы орто үредүлү школды чечектердин тазылдарыла, үрендериле жеткилдеп жат — деп, Лайлудагы почтого киреримде, онын ишчилери айдышкан, — үрендерди ол балдарга жал жогынагегин үлөп жат. А бис онын сыйын база жал акча төлөтпөй, почтологегин аткарып жадыс, — шак бу сөстөр лө мындагы улустын балдарга жетирип турган болужы — оlorдын жарашты сүүгенин ле жажына оги бактырганын керелейт. Оlorдын ончозында сок жангыс амаду — жүрүмди жылбүлү, жараш ла солун эдер. Жаш-үйенин күүни жарашка темиксин, жалакай ла бийик болзын.

Лилия Юрьевна Жебровскаянын чечектери Лайлудагы метеостанциянын башкараачызы Валентин Васильевич Селегейдин, пенсионер Зоя Владимировна Гладкованын ла өскөлөринин де айылдарынаг жанында өскилейт.

Кижинин колынын жылүзы жеткен жерди көрөргө кандый жараш!

Онын бу кесен садында дуб агаштар база өзүп жат. Дубты, мен бойым бодозом, алтайлап эргеш агаи дегедий. Мында эки «ук» эргеш өзүп жат. Бирүзи — жайгы эргеш, экинчизи — жалбырактары жайынтыр Монгол жеринин эргизи. Оlor бу байдастанып, байбайышкан тургулары. Алтын-Көлдүн үстинде көгөргөн тегеринин алдында туруп алып, араайынаг шуулажып ла жайкапыжып, узун чөрчөктөр айдыжат. Оной ары базалык. Бу — таш сүүйтөн кыскалтым аснак, мынбзы — Манчжурия жеринин кузугу, Амурдын килин будүмдү килтиркей агажы — ончозы кижинин көзин эркелетип, күүнин жымжадат.

— Шак бу жаражайга ажару салыгар — деп, Лилия Юрьевна бойынын садындагы сок жангыс чагкыр чибичектин жапына тура түшпөт. Жок, бу чындап та солун чибилер. Бу жердин чибилеринен сырагай да башка. Чап-чагкыр. — Мен мыны он торт жыл мынаг озо Барнаулдагы питомниктен экелгем. Кремльдин жапындагы чагкыр чибилер мынын эжелери — деп, сад өскүрөөчи меге куучындайт. — Алтын-Көлдүн таштуу жарадын өскөлдөбөй, жайканып, кесен-жараш өзүп ле калды. Сок жангыс

кан неме јангыс ла. Акыр, оны куукупказын деп, јанына база бирүзүн экелип отургузуп салатан неме Чындап та — деп, Лилия Юрьевна кенетигин нени де сананып, сертес этти, — мен ондоп јадым, јүрүм бдүп јат, мендеер керек.

Неге, кайдаар мендейтен?.. Бу ла өйдө, кенетийин менин санаа-ма кайдан да Совет калыктын бир талдама деген поэдинин үлгери кире конуп келди. Александр Яшин бүгүн эдип койгодый немени эртенге артырбазы, ончозынын учы-түбине бүгүн чыгары керегинде үлгерлеринин бирүзине бичиген эди. Онын бу үлгери јангыс ла ол керегинде эмес. Оңдо көп немелер керегинде, јүрүмнүн ууры ла учы түби јок чарыпталганы керегинде айдылган. Је андый да болзо, андый да болзо, . Санаагарга кирет пе, поэт көп немеге амадаган, көпти бүдүрер болуп сөзин берген... курчуга алдырган Ленинградта бир карганды өлүмнүн де аргадап алар эди, је сок јангыс күнге сондоп калган, эмди ол сок јангыс күнди бүткүл чак та бурып болбос... мендегер јалакай керектер эдерге»...

Алтын-Көллө јоруктап, бу ээн тайганын ортозында јурт төзөгөн, от камыскап көп тоолу јакшынак улуска јолугарга ла куучындажарга келишкен. Олордын јайалталу колдоры тийгенинен улам, мындагы јердин де кижинин бойынын кебери чек өскөрин, кубулган. Шак андый јүрүмге тын кийдирген улустын бирүзи — сөс јогынан Лилия Юрьевна Жебровская болгоны јарт...

Мендегер, улустар, јалакай керектер эдерге!..

Александр Демченко,

КАЛБАН ӨБӨГӨННІНГ ЈҮРҮМИНЕН

Јирменчи јылдар башталарда, керектер Чынатов Калбанды Ондопдогы совдепке эжелген. Совдеп ол тушта јурт јерде телекейлик учурлу сурактардын аайына чыгып турган штаб болгон дезе, бир де јастыра болбос. Чындап та айтса, күчтүзи күч јогын базынатан-кулданатан ээжинин төзөлгөзин деремие јердин тегин де улуды база кайда, качан тазылыла. кодорып тургулаган эди? Јагынын чыгартулу улустары албатыны јайым, карындаштык, амыр-энчү, ырыс учун бирик-килегер деп кайда, качы өйлөрдө кычыргылаган эди?

Ол телекейлик учурлу деген сурактар јаантайын ла ачык тартышта јарталган эмес. Јагы јүрүмге кирип турган кижиге озогызынын каршулу-јаман арткан-калгандарынан апырларга болужар керек болгон. Эскизи бут алдына оролыжып, ичкери барарга чаптык эткен.

— Сагыжыма мындай бир учурал кирип келди — деп, Қалбан Чынатович куучындаган. — Ол учурал Караколдо болгон. Қандай ла јагы керекти јуртта комсомолдор баштайтан Партийный да органи-

зацияга солун иш-тошто жакшы болужатандар: жаңы ла ачылган клубта, ликпунктта иштегилеер. Кандый ла керекке жалтаныш жогынан, ачкы жүрөктү баргылаар. Эңирлер сайын блааш-тартыштар жиркирейт. Жашоокурим жаан культпоходко көндүккөн туш болгон.

Бир катап бистинг айылда от жок болуп калган. Серенке деген неме ол тушта алтынга түнөй неме ине, онын учун от айагында жаантайып туруп буруксып жадатан. Бистинг айылда отурган карган өрөкөн отты көрбөй каларда, туруп өчө бертир. Айылдажыма келзем, ээзи үйдө жок, уулы ла отурды.

Бистинг активистердин бирүзи. Айлыма апарарга от сураарым да, уул манзаара берген. Кайдан да карган энези кирип келбейин бе.

— Сен не, Калбан, алтай ээжи-жаңды чек ундып койгон бо? — деп, ол бурулаган кептү айтты.

— Кандый ээжи-жаңды? — деп, мен кайкап сурайла. ол ло тарынын эске алындым: отты айылдан чыгарып апарарга жарабас. Адан сен ил!

Мен каткырала, уул жаар көрүп салдым.

— Айылдан отло кожо ырыс жүрө берер дейтени — ол кей-кеби-зин, жастыра шүүлте эмей — деп, мен уулга имдеп турдым, ол база каткырала, меге жөмөжөр деп бодогом. А уул десе чек манзаарала, сөс то айдардан жалтанып отурган.

— От бербезим, Калбан. Ээжи-жаңды быжарзытпазым — деп, карган эмеген жана түшпөй айтты.

От алып болбой салала, анайда ла жүрө берген, бистинг активист десе меге болу жарга кыймык та этпеген. Мынызы онын кереги эмес болгондой. Жакшы уул болгон, жаңызына бек бүдүмжи ондо ол тушта жок болгон. Айла андый бүдүмжи чүрчө ле кайдан табылзын. Опызына ой, көп ой керек болгон.

Область төзөлгөн жылда Ондойго чекисттердин Долгих Иван Ивановичке баштаткан отряды келген. Иван Иванович оборо жаан кижи болгон. Жарды таларкак. Чырайы кату-соок, бий кижининг чырайынды. Эрмеги жакарудый кезем. Улдүзин сол жалмажына жаба тудуп, совдепке кирип барала, эжиктин бозогозы жанында токтой түжүп:

— Слердин мында кемеер Чынатов? — деп сураган.

Чала чочып калган Калбан столдын ары жанынан басып келген.

— Чынатов мен — деп, ол айткан.

Оскөлбө база бут бажына туруп келип, солун кижини аяктаган.

— Нени эдил туруп, Чынатов?

— А ол өйдө десе совдепке журтсоветтердин качылары келгилеген болгон. Олорды отчетный документтерле, протоколдорло баштапкы ла катап таныштырып, андый чаазындарды бичнирге үрөткендер. Калбан өрөкөн шак ол семинар керегинде куучындап берген...

— Тыштаныш — деп, Долгих жакарды. — Нөкөрлөр, барып бир

час кире танкылап алаар, бис десе мында слердин жааныгарла эрмектежип ийерис. — Калбанга айтты: — Отур, керек бар

Калбан столго отуруп алды

Иван Иванович Калбанды козиле ширтейле, аңылу темдектеп айтты.

— Јеткерлү керек. Болужын десе јаныс ла јербойынын кижизи јетирер аргалу.

— Күчим једер болзо... — деп, Калбан баштады, је онын эрмегин Долгих үзүп ийди.

— Акыр, угуп ал — деди.

* * *

...Орой түнде Алтыгы-Талдуны өдө коноло. Калбан туу дөөн бурыган. Кайда да боочынын ары јанында Божуланнын өзөктөри чөй-илип барган. Анда таныш күдүчилер бар. Калбаннын арчымактарында — чөйкөлөгөн эттер. Эки шынта кире тус. Оны Долгихтин отрядында бергендер «Туткулаза — бек тудун. Тусла садыжып, этке толып јадым де. Ондойдо — ачана. Јиир неме јок... Эт јокко кандый курсак?» — деп, оны Долгихтин штабында чекисттер үреткен.

Барынкый, тым кобы-јиктерде агаш шуулаган. Кайда да кара суу шоркыраган. Каа-јаада көрүк сыйтылдаган. Калбан күдүчилердин орык јолдорун карануйда да јазым јогынан таап, јалтанбай ла олорго бурып турган. Айылдан айылга, турлудан турлуга ајыктандырган. Сөстөр улалып барган. «Кайгородовтын отряды кайдаар барарын көри-ср. Малыгарды јажырыгар!» Кайгородовтын бандазы керегинде јетирүлер үзүк јогынан келген. Тайганы өдө кондылар. Уч јүс үлдүге јуук. Кайынчынын мөңкүлерине бура соктылар. Күдүчилердин он кире тор-бокторун ла бир канча койун сойып алгандар.

Турлуларда айалга чочыдулу болгон. Түндөр десе, азыйда чылап ок, тып-тым туратан.

...Таң адарда Ондойдо горнист «ончозын јуулзын» деп билдирте ойногон. Ол ок тарыйын бастыра јурт кыймыража берген Совдептин кириестезинде туруп, Калбан көп түндерге улай амыр уйуктабаганынан кызарып калган көстөриле ЧОН-нын отрядын үйдешкен. Бажы айланып турган. Эки кулагында эмдиге ле туунын салкыны шыңыраган. Калбан чакыга базып, чылбырын чечеле, адып једингенче басты. Онын көзи алдында Долгих турган. Бат мында ол бу јангы ла коноводтын колынан бойынын јуучыл адын алган. Болушчызыла та не де керегинде узак блаажып, анайда ла јөпсинбеген болгодый. Онон Иван Иванович бир ле темденген бойынча адын мине соккон.

— Кайгородов капчалдарды өдүп болбос! Кайра бурыр. Онын учун оны Божуларда тозуп алза торт! — деп, Долгих чугулду кезем үниле айткан.

Олордын блаажы онызында ла божогон. Отряд тууларды кос.

төл, мактада берген. Эгирде десе совдепке Күпчегеннег кижн чап келген.

— Кайгородов Теректүннн сындарына жүре берген! — деди.

— Айдарда, көлчин мөңкүлөрдн ашкан туру.

..Таң бозорып келерде, Калбан ойто ло таныш орук жолдордн көстөп атаган. Жаман солунды өктөм, күркөт Долгихке жетирер кижн активисттердин ортозында табылбай турарда, ончолоры мынайып жөн-төшкөн.

— Калбан ла барзын. Ол оны жакшы билер, өскө кижиге б.т.пос-тен де маат жок.

Долгих Калбан экелген солунды унчукпай угуп алган. Камчызы. сопогынын кончына согунала, ончо жерлер жаар улузын ийген.

— Акыр ла болзын, ак тагма! — деп, ол туулар жаар кекенеле-отрядты жуузын деп жакарды.

* * *

Ол кату да, жылбүлү де жылдар болгон. Элден ле озо нени, канайып эдетенин, жаңы жүрүмдн неден баштайтанын аймакта бир де кижн жакшы билбеген. Ончолорына бир ле неме јарт болгон, төс јерден келген улустын сөзин угар керек. Је олоры да кезикте текши сурактар керегинде айдып, чокум сурактан туура жүре беретен.

Јуундар, митингтер күнүн ле өткөн десе, јастыра болбос. Олорго улус күүнзеп жуулатан. Кандый да болзо, ол жуундарда текши шүүлтө сомдолып келетен. «Көчкүн жадынды токтодор!» деген јаан политический задача там ла јарт болуп брааткан. Айла бу задача јеңил эмес деп ончолоры ондогон. Ол улустын салымыла, эртенги күннле колбулу болгон.

Шак ол тушта јниттердин көзи ачылган. Уулдар ла кыстар комсомолдын баштаачыларынын айтканыла јурт клубтарга келип, културага тартынып тура берген. Бу јаскы тош аккандый ой болгон. Каспа ла Апшыйакту деп эки јурт торт јангыс өйдө өзүп келген.

Ол кидим күндерде Чыпатов Калбанды. Шебалнискнн аймак-исполкомнын ишчизин, партиянын райкомына алдыргандар. Анда партийный активтег улус ту качан жуулыжып калган эмтир.

— Кооперативный саду төзбөрис, пөкөрлөр, — деп, качы айткан. — Јурттар сайын барыгар, жуундар өткүригер, албатыга кооперация тузала керек деп јартагар. Ол ажыра промышленный товарлар көптөп, город ло јурт ортодо колбулар тыгыыр.

Шак бу өйдө жаңы сөс табылган — пай. Кооперативный садунн пайларга төзөлгөлөннп өскүрер керек болгон. Бу пайлар баштапкы тарый буудак боло берген.

Ол өйлөрдө јурттар сайын оок-тобыр немелер садып жүрген жүзүн-базын улус сүре ле туштап туратан. Аймактардын төс јерлеринде ла-палар да бар болгон. Город керегинде айдарга да келишпей јат. Јаш-

Турада бойлоры магазиндерлү, эт ле колбаса садар лакпаларлу саду-чылар тангынан тудунар-кабынар јепселдерле садыжын тургандар.

Тангынанг иштеген садучыга пай керек јок.

Калбан, Апшыйактуга атанардан озо, Мыйтудагы таныш үредү-чини олорто тартышканы керегинде эптү плакат журап берзин деп су-раган. Онызы јаан төжининг үстине салып койгон колы-буды кыскачак семис кижичектинг белине «спекулянт» деп, маскага десе «кооперация» деп бичилген. Плакат «частникти өмөлик пайла јыга соголы!» — деп жарлап турган.

А Каспада десе Кергилов Владимир болушты. Тен, от-калап кижн, «Јаңы јурт» колхозтын төзбөчилерининг бирүзи, онынг актив — Мун-дусовтор, Иркивотор...

Јаңыс Каспанынгу улузы кооперацияны бойлорында тудар күүндү.

— Слерде база магазин болор. Апшыйактуга не-иемени јетирерге јуук ине. Анда склад та бар — деп, Калбан ологорго јартаарга ченешет. Слер неин де јылыйтпазаар. Јаңыс правление керек. Председатель база бир болор учурлу. Контораны эки башка этсегер, чыдажып бол-бозоор. Артык чыгымдарды незин эдер?

Онызы чын болгон.

Бот, баштапкы төзөмөл јуун. Шак ол тушта каспалар Калбан Чы-натовтын жүрүмин кубулткан јопти эптештирип ийгендер.

Сүмелү күлүмјизин азу сагалына јажырып, сөсти Владимир Са-ланкинович Кергилов алды. Кергиловтын сүмелүзин айтпа!..

Ол баштап тарый жаңы кооперативный общественнынг члендерин ут-кыган, ойнодо уполномоченныйга быйанын јетирди.

— Ол јакшы керек эткен, нөкөрлөр, — деп, Кергилов куучын-дайт. — Бис оны кооперациябыстынг членине тутпас аргабыс јок.

— Чын, чын! — деп, үндер угулды. Калбан мойножорго ченешкен. — Мен бу јердинг кижизин эмес не, нөкөрлөр... Ого үзеери Шебалин-деги кооперациянын пайшиги болуп јадым.

— Кем јок, бисте база бир пайлу болгону коомой бо? — деп, Кергилов куучынды келиштирген. — Мен онызын карын макалу деп бодойдым!

— Је, канайдар база — деп, Калбан јөпсинди. Бу менин баштапкы пайым. Бистинг пайщиктердинг жууны керегинде темдек болуп арткай — деп айдала, үч салковой чыгарды. Је Кергилов куучынын түгескелек болгодый. Онон ары уалатат: «Мен мынайда бодоп турум, нөкөрлөр: правленийнинг председатели садуны билер, бичикчи, бойынын керегине чындык кижн болор учурлу. Калбан Чынатович аймактын јакылтазын бүдүрип тура, бисти јөпкө кийдирерге, канча кирези күчин јылыткан. Калбан бу керекти јакшы билер, айдарда, ол бойы ла председатель болзын. Чын айдадым ба, нөкөрлөр, айса јастырып турум ба?!

— Шак анайып башталган — деп, Калбан Чынатович каткырып айткан эди. — Ончолоры кол көдүрин, протоколдо аймактын органи-

зацияларын мени Апшыйактудагы кооперациянын председатели эди божотсын деп сурагандар.

Калбан та сүүнетенин, та кородойтоны билбей турган. Улус ого жаан бүдүмжи эткен, ого сүүнер керек. Же бастыра жүрүмине качан да садышпаган, жүк ле теп-тегин садып алаачы болгон кижин канайы садыжатын.

Аймакисполкомнын председателине керектиг аайы кандый болгонун куучындап береле, протоколды көргүзөрдө, акту жүрөктөн каткырган эди: «Сапып ал, райкомнун качызына барып келейин».

Жүрө ле берерде, элчи кыс жетти:

— Слерди райкомго алдыртып жат!

— Канайдар база, — деп, качы каткырат. — Калык-жонды тоор керек. Онызы да чын: малчы-койчылар бичикчи кижини эм тургута кайдагы табар. Барарга келижер, нөкөр Чыпатов.

Калбан терең санаага түшти. Жаан журттан кичинегине көчөри не ме беги, же жүс салковойло садуны канайып баштаар?

— Областька атап — деп, аймакисполкомдо жөптөдилер. — Айс болзо, ссуда бергилеер.

Чындап та, Совет жаг улуска болужарга болуп, пени де кыскапбай турган.

— Документтерди белетегер, ссуданы берерис — деп, областьта айдышкан. — Жагыс ончозы закон аайынча болзын. Бухгалтер бар ба? А печать?

Бастыразын жагыдан баштаарга келишкен. Печатьтын бүдүмүн журап бергендер. Атка отурган ла, Бийсктеги граверный мастерскойго жазадып алган, же бухгалтерди кайдан алар? Чотоботты да болзо? Областьта экүнүн бирүзүн де таап болбозын, чол райондорго барар керек.

Бүткүл ай бедреге — деп, Калбан куучындаган. — Эмди сананын көрзөгөр, бистинг ой ол өйдөг канайып башкаланып жат! Эмди албаты хозяйствонунг качы ла бөлүгүндө бийик үредүлү алтай улус толо Каспада керек десе писательдердин Союзунунг члендери бар. Совет жагнын жылдарынын туркунына бот канча кирези өскөнбис.

Куучынды онон ары улалтарга, Калбан өбөгөннө — Чотоботтыг аайы-тобун кандый болды? — деп сураганыс.

— Жүк арайдан тапкам... Билереер бе кайдан? Каменьнинг жаынан... Ол тушта иштинг биржалары бар болгон. Мен письмолор аткаргам. Каменьде германский жуудан кенек жапкан кижин табылды. Оны биске жетирерге, төрт тардай аткарганыс. Оныла кожо ссуда алала, товарлар садып алып, амбарыска жетиргенис. Амбарда көзнөктөр ойын, прилавок эткенис. А кем садыжар? Садуны бедреерге келишкен.

База ла бедрениш. Пайшиктер десе туура божоткылабай жат. «Бойун садыш, Калбан. Ойди удатпа» — дежедилер.

— Председатель бар, чотобот бар, садыжар керек!

— Садучы табыларга јетире бойым эки јара садыштым Апшый. актуда ла Каспада

— Изү ой болгон. Је саду јакшы өткөн — деп, Калбан эске алынган. — Јурттарда удабай ончолоры пайщиктер боло берген. А ол тожилу ле маскалу плакатты узак ундыбай, каткырыжып туратандар

Бис Калбан Чынатовичле кожо јаан крестовой туранын кеен кыбында отурганыс. Сегизен јашту буурыл өрөкөн ол тушта омок-сеген болгон. Олөн ижи алдында ол фермага јирмеге жуук тырмууштар ла айрууштар јазап берген Јаман күндерде дезе катап собои туней ле ыстажып турган

— Јурт канайып јаранып браатканын көрүп отурым Бир солунды база өскөзи солыйт Андый кубулталар керегинде бис озогыда сананбаганыс та, је ол до јылдар мындый јакшы корболор бергенде, куч, кату да болзо, байла, коомой эмес болгон

Калбан бир эмеш сананып отурган Онон онын соок кеберин тартынган чырайы ойто жарып, көстөри сүмелү боло берген

— Долгихле јолукканым керегинде айтканым санаарга кирет пе? База бир туштажу болгон. Калганчызы

Бу учурал биске сүрекеј јарамыкту болгоны керегинде незин айдар Ненин учун дезе Калбан өбөгөнлө өткөн куучын тугенип барадарда очеркти канайда учайтаны јарт эмес болгон

— Долгих отрядыла кожо Кайгородовты тудуп аларга сананган — деп, бис Калбанды эске алындырдыс.

— Эйе, ол трактла Ийин јаар ичкерлеген Јажынбазынан, јалтамыш јоктон баргандар. Јолдо Кайгородовтын улузы бар болгон болзо, озор онызын көрөр аргалу болгон Јаан Јаламаннын суузынын јанында чоновецтер кенейте он јанын-дөби, јурт јаар, бурыгандар Кайгородов Катадуда Долгихти Түнгүр јанынанг сакыйла, јастырган Јаан Јаламаннын Иван Долгих бир түрбек јакшынак терелү элчи аткарды.

— Терелү?

— Эйе, јакшынак терелү Алтайлап былгайры деп адалып јат Мени таап алала, јакару берген үч күннин бажында отко-сууга алдырышпас өдүктер Јаан Јаламанда болзын. Сенин энен сүрекеј јакшы көктөп јат деп угулган. Бот бу сего кемјү үч күннин бажында Уктын ба, Калбан. «Мында незин ондобос Терени ле кемјүни энеме јетирдим Ол айылдаш үй улусты болушка кычырала, ишти баштап ийди Тага көктөгилеген, эртезинде ол өдүктерин менин алдыма тургускандар «Јетир, Калбан, Долгих оны узак кийип јүрзин!»

Долгихке экинчи катап шак анайда јолуккан эдим Јаан Јаламаннын ол мөнгүлердин бойыла ажып, Катадуга једеле, Кайгородовтын токтогон берген. Кайда да бир он беш күн кирези өткөндө, отряд ойто бурылган. Долгих энемди ундыбаган. Онын айлына кирип јүргөн, быйанын айткан. Мен ол күндерде үйде јок — Кайынчыда ис-

полкомныг уполномоченный болуп жүргем. Энем куучындап туратаң, Иван Иванович оныла кожо чай ичеле, кокурлаган деп:

— Эне, сениң өдүктөргөң жөнү аларына болужын жетирген. Айдарда, сен бойың да бу керекте турушкан айасту. Онызы учун алкыш-бийаным болзын.

Борис Канарин

АЖУДАГЫ КУУЧЫН

Капчалды төмөн шунуп түшкөн Көдүргөн деп суунын табыжы жараттай турган кайа таштарга томулып жатты. Жергелей турган койу чибичектерде сыйтылдашкан ла чөйбө сыгырышкан кушкаштардын жүзүн-жараш үндөрү угулат. Эртең тура араайынан көдүрүлүп, ойноп чыккан теп-тегерик күн бойынын изү чогуң жажыл будактардын бүрлөрү өткүрө мызылдаган чалынду көк өлөңгө жайа чачып ийерде, жүзүн-жараш чечектер баштарын көдүргөнүн уткыгылайт. Шак ла ол өйдө учу көрүнбөс чанкыр туулар жаар чөйүлүп барган тыйрык-мырык орук жолло бир үйр койлор браатты. Койлордын маарашкан үнү эртең турагы аруу көй өткүрө, ыраакта түнзүйишкен таскылдарга ас-бос угулуп турды.

Койчы Казакпаев Селемер Таркатунын тайгазы жаар жум одорлу турлузына өккөрлөрүнүн кийининен барып жатты.

Койчынын жедер жери эмди жарым күндүк.

— Койлордын бажын бурып ий, одорлоп барзын. Биске мендеер неме жок, — деп, адазы уулын имдейт.

Урпен адынын жалмажына чичкечек талычакла «шыйт» эңире сугуп ийеле, меес жаар чыгара мантатты. Онын артынып алган жүктүгү ажыра желмер кара бажы содоңдойт. Козыр таштарлу бийик кайанын үстүндө отурган кара мүркүт жууктай жортуп клееткен койчыны көрүп ийеле, күчтү канаттарын жайып, көк тегери жаар көдүрүлө берди. Онын канадынын күркүрегөн табыжынан үүрдү баштап брааткан тегерик мүүстү кунан кой үрkip туура калыырда, арткандары жана болдылар. Урпен эки-үч оос сыгырып ийеле, адынын оозын бура тартып, адазы жаар бурылды.

Адалу-уулдунын жардын күнүнүн чогу изидет. Олордын минип алган аттары буланаттын бажын керте чайнагылап, араайынан кепшенгилеп браатты.

Казакпаев Селемер бу орук жолдорлу Көдүргөнүн капчалыла канча жортпогон деер. Ол Таркатунын тайгазына көп жай, тоозы жок күстөр өткүргөн эмей. Керек десе, жылкылар кабырып турарда, ажузы жок тайгалар да ашкан тужы бар. Ого кажы ла болчок таш, оңкок-

чиікектер ле јаламалар буулалган јаан боочылар — ончозы таныш. Казакпаев Селемердин иштеги жүрүминде сүйүнчи де көп болгон ине. Ол өткөн өйлөрдү эмди де эске алынып брааткан болор. Анчадала тайганын уругу жаагы, тырс эткен соокторлу кыштар ла јаш кураандар телчиген јастар койчынын санаазынаг бир де чыкпас. Је андый да болзо, уур-күчтерден малчылар бар эп-аргаларды тузаланып, бой-бойлорына болужып, жылдан чыга бередилен. Кеен јайды кажы ла малчы сакыйт. Олордын алдында јангы амаду, јангы иш ле ижемји.

Тайга јаар одорлоп бараткан койлорды ыраактан көргөндө, кеер-кедүлү кебистин үстине јайа чачып салган ак јинјилердий көрүнөт. Койчы оны көрүп, јыл чыгарып алган малына сүйүнп брааткан болор.

Тайганын орук јолдорыла атту јортуп баратканда, онын шуулашкан көк-јажыл мөштөри, јайа түшкен кеен таскылдары койчыга јуук ла таныш. Онын жүрегине сүйүнчи толо бергендий билдирет.

Јаан тайганын ажузына чыгып келерде, ээин-салкын олордын сынын сергидет. Шуулажып турган байбак мөштөрдөн таныш чагананын кычкыл јыды јытанат.

— Ада, бу мөш јаар көрзөгөр дө. Оны не керек анайда чүмдеп салган, а, — деп, Урпен адынын тискишин тартты.

— Ол озогыдан бери бистин каргандарыстын кереези болор. Јаан тайга ажып, јаан суулар кечкен кижин кыйра буулайтан. Ол эме-зе минип жүрген адынын јалынан тоолу кыл үзүп буулаар јангу — деп, Селемер Тадаевич тагкызын күйдүрди.

— А, оны ненин учун анайда эдип турган, ада? — деп, уулы со-нуркап сураарда:

— Тайганын ээин калјуурбазын. Кижинин јолына кызалан бол-бозын деп айдыжатан, — деп, адазы күлүмзиренип, уулынын сурагы-на каруузын јандырды.

— Эмди бис тайганын ээин кородотпоско база кыйра буулаарыс па? — деп, Урпен адазы јаар јууктай-јортуп келеле сураарда, Селе-мер өбөгөн каткырып айтты: — Јок, Урпен, туулардын ээин эмди — бис!

Сен Сазон Саймович Суразаковтыг «Туулардыг ээин» деп үлге-рин кычрган бедин? Анда мынайда айдылган јок по:

Бийик тууныг бажыла чыктым.

Бастыра Алтай мынан көрүнөт

Ба-та-а! Алтайымын јаражын!

Сүйүнн кыйгырап күүним келет.

Э-э-эй! Эмди туулардын ээин — бис!

Урпенин адазынын өткүн үнине олјондо турган койу кара мөш-төрдүн јанылгазы чөйиле берди. Селемер солонгынын будактарындый чечектерлү таскыл јаар колын уулайт.

— Эбире көрзөг, уулым, жүзүн-јараш чечектерге бүркеткен арчын

жыту Алтайыстын жаражын. Ол чакпындалып агып жаткан аржан суу-
нын жарадында турган жаан байбак мөш бистинг одубыс.

Адалу-уулду эки койчы койлорун буруп ийеле, одузы жаар уулан-
дылар...

Кур өлөңдү таскылда койлор одорлой берди. Койчынын одузынан
чөйиллип чыккан ыш жаан ажуны өрө көдүрилип, чанкыр тегериде ару
кейле колыжат.

Койчы Казакпаев Селемер Тадаевич уулчагыла жажыл мөштөрдинг
ортозындагы одуда чайлагылап отургылайт. Жаан ажудагы таныш кый-
ралар элбиреп, жаңы турлузына көчүп келген койчыларды уткыйт.

Койчы кејимниг үстинде жаткан курутты сындырып, уулына куу-
чындап, чайлап отурды.

— Тайгада жут-жулакайга да туштаарын, жылу жакшы күндер де
болор. Кезикте кара булут кайнап, бир алтам неме көрүнбес куу ту-
ман да тура берер, онын учун койчы кижини ар-бүткеннинг айалгазын
билип, азыраган малынан көс албай кичееп турар керек. Изүү күн
болгодый болзо, койлорды эртеде одорго чыгарар. Күн изий берзе,
амыраңгылап жада берер ине.

Жут-жулакай күндерде койу мөштөр кууы ыжыктап кабырар керек.
Өлөңдү жерлерди өткүрө тепсетпей, башка-башка жерлерге кабырзан,
одор такталбас. Онын учун бис тоолу күннег өскө турлуга көчөрис.
Койчы кижинин артынчагы жеңил, туткан-капкан немези эптү болор
учурлу. Нениг учун десе одор солып, ары-бери көчөргө эптү. Койчы
кижининг ижи-тожы андый болотон жаңду — деп адазы уулын үредип
айдат. Ол айагын туура салып койоло, карманынан танкы чыгарып,
куучынын оюн ары уулалтты:

— Күс келзе, бу жажыл өлөңгө көмүлип одорлоп жүрген койлорыс-
ты семиртип, боочыбысты ойто ажып, өзөккө түжерис. А тайгабыска
келер жайга жетире жакшы болзын деерис. Андый жайлар алдыбыста
эмди де көп ине — деп, Селемер бөрүгүн уштып, мандайындагы терин
арулайт. Урпен бойун адазынды жажан койчы деп бодонуп, жабыланып
алып чайлап отурды.

Кем билер, чындап та, жаан ажуны ажып, байбак мөштинг төзин-
де адазыла экү куучындажып отурган уулчак онын жолыла барып
койчы болор. Ол Таркату деп тайганын боочызын жаңыс эмес, көп-көп
катап ажар. Онын жүрүминде андый ажулар жаңыс катап туштабазы
жарт.

Койчынын одузынан чыккан түдүн ыш чанкыр тегериде ару кей-
ле колыжат. Оттын жанында адалу-уулду эки койчы койу чайды ички-
леп, куучындажып отургылайт.

ӨСКӨ ТИЛДЕРДЕН КӨЧҮРИЛГЕН ҮЛГЕРЛЕР, БАСНЯЛАР ЛА КУУЧЫН

Ангола Албаты Республиканын Президенти Антонио Агостињо Нето јангыс ла колонизаторлорго удур алатынын бастыратекши јуу-јепселдү тартыжузын баштаган бастыра Африкада јарлу революционер эмес, је ол Африканын јаан талантту поэттеринин бирүзи. Откалату јууларда Агостињо Нето јангыс ла партиянын ижин ле јуучыл операцияларды башкарган эмес, бош өйлөрдө ол үлгерлер бичип, от-јалбышту сөзиле алатыны күүн-кайрал јок тартыжуга көдүргөн.

БИС

Бис — јүстер катап саткан ла электеген
Улу Африканын эдинен бүткенис.

Бис алаңгыштардын ортозында
асканыс,
Бис жүрүмнүн агынына удур јүскенис,
Ол агын туулардагы суудый, түргөн
болгон.

Эмди дезе,
Маримба деп түнгүр-барабандардын
Тунгак ла марш ошкош кееп үндериле
кожо

Бастыра кижиликтин ченеп көргөн
көстөринин алдына

Бис базадис —
Улу Африканын
миллион жүректери, ижемјилери ле
түймеендери.

Бис эмдиге јетире
Базынчыктын јеткеринин алдында,
Бастыра бойыс канду шыркалу
Ачу-коронго,

чөкөнишке ле шырага
кыйнаткан,

Јөбрен андазын салдала сүргөн
јерле бис барадыс

Кижинин каны шинеген јерле.

Мында эр кижинин,

баланын, эненин де арказы

База кандалган.

Олор кандалган да болзо, је
 јендирбеген.
 Бис —
 улу ла элбек Африканын
 Эди-канынан, тын-өзөгинен бүткенис.
 Кара,
 Је најылыктын эртен туразынды
 жарык Африкадан,
 Јайымга суузаган,
 Јайымнын базыдынды эрчимдү
 Африкадан.
 Бистин кыйгыларыс —
 Тамтам түнгүрлер, бистин күүндеристин
 жарчылары.
 Бүгүн башка-башка үндерде —
 Келер нациялардын бирлик
 симфониязы.
 Бистин кыйгыларыс — сүүштин
 гимндери,
 Олор жүрүм берген күннинг чокторынан
 Јердин алдындагы үрөннөн өзүм
 өскөндий
 Озүп корбологон...
 Африканын кыйгылары...
 Азийгы тангардын кыйгылары.
 Эски өйлөрдүн кыйгылары,
 Качан теңис кыңылаткан
 Өлгөн негрлерле толуп калган болгон,
 Шыркаларга шылылган, је бажын
 энибеген!
 Бот бу,
 Бистин колдорыс,
 Телекейдин текши најылыгына,
 Бүткүл јердин келер өпине
 Ууланган бистин колдорыс.
 Чындык жүрүм, најылык амыр-энчү
 учун
 Бистин колдорыс бириктирилген.
 Бистин жарык алакандарыстан
 розалар көдүрилет.
 Олордо кечүлер турбаган суулар
 јымырты,
 Мөңкүлик джунгли тайгалар оморкогы.
 Бистин тын-өзөгисте

Африканы сүүгенис ле
Телекейди сүүгенис
Там ла там бскөн лө тынгыган.
Бистин көстөрис, каныбыс ла жүрүмис
Оноор ууланган.
Кайда кижиликти сүүгени
Закон-ээжи болуп калган.
Кайда келер ой көрүлет,
Кайда бастыра Африканын,
Улу ийдезине аланзу жок иженген
Бис —

жүрүм жүреринде жангаксу жок

тургандар,

Карындаштыктын агару колбуларын
бекештиредис.

Сүүштин ле нажылыктын төзгөлөрине

Бис — канду шыркалу, је жоголтор

салымы жоктор!

Бистин көстөрис

келер өйгө ууланган,

Бис амыр учун унис бергенис.

Бис амыр учун колдорыс көдүргенис,

Бис — Африка,

сүүштин учун

бастыразы биригип калган.

Шота Руставели

**«БАР ТЕРЕЗИН ЖАМЫНГАН БААТЫР»
ДЕП ТУУЛЫДАН УЗУК**

Дравиянын бу каанын-кудай бою жайаган,
Жуучыл жүрек кондуруп, чындык салым сыйлаган.
Жон-черүзин башкарып, улу ойгор Ростеван
Чечен тилдү, мерген колду каан болуп макталган.

Каан бойынын жүрүмү ар-бүткеннен ырысту.
Уул балазы жок то болзо, кара жангыс эрке кысту.
Алыптар бажын айландырган эрке кызы чолмон көстү,
Онын сүрин мактаарга ойгорлор керек күр-көгүстү.

Мун жарчылар кыймырап, эбире жаткан эл-жонго
Ростеваннын мындый сөзүн түргөн-түкей экелген:

«Каанга тудулган Тинатин ай-алмастый жаркындалгай,
Каан кысты алкаарга келетен улус келгилегей!»

Амадап адазы айтканы — ойгор кеберлү жакулта.
Жилбиркеп кызы укканы — жүрүмине некелтс.
Ак-жарыкты торгулта жаан ыргал эдилди.
Жаалактанып, жинт кыска күн күйүнди. Э, чаалта!

Кыс жакарат: «Жөөжөлөрдү алып чыгаар ак-жарыкка,
Аргымактарды уйгендеп, мин жүригер жалаң-акка!»
Жуучылдар өргөбөгө киргилеп, кыс-төөн көрөт жалакай.
Же жөөжө кармап турганын көрбөргө уят. И-татай.

Эркелеп өскүргөн аттарды жалынан тудуп талдагылайт.
Жуулап кирген ороонды тоногондой, айдагылайт.
Сыргалжынын сый эткенин улус көчкөгө түндегилейт.
Акчаны кем ле керексиген — таарын жара тыккылайт.

* * *

Торко жалы күн чогына суркураган кара ат.
Ол жоргонун жанында жинттин сому карарат.
Төжине кийген куйагы күмүш чүмдү агарат.
Оны көргөн арабтар сонуркажып отурат.

Бар деп аннын терезин алып-баатыр жамынган,
Сүрлү жараш бычкагынан чүмдү бөрүк эдинген.
Эки кулаш камчызын сол колында тудунган:
Кородошту ыйынан эбире өлгөн кырутыган!

«Кандый жерден келген?» — деп, арабтар кааны Ростеван
Баатыр уулла таныжарга элчи-кулын ого ийген.
Жаба жортуп келеле, сөстөрүн элчи ундыган:
Жадаташты сур жаштар баатыр көзинен төгүлген.

Кул келерин Ростеван узак-узакка сакаган.
Кулы жедип келерде, мындый сөсти ол уккан:
«Кородогон ол баатыр сөзимди керекке албаган —
Кул бойымды бурулабаган — тегин ле ой жылыйган!»

Каан алаң кайкайла, кулдарына казырланды,
«Он эки жуучыл тургуза ок-саадагын алзын!» — деди. —
Таныш эмес бойдон уул бойын неге бодонды?!
Сөстөн туура чыккажын, олжолоп-согуп экелгер» —
деди.

Курына илген кылыжын баатыр түргөн түзетти,
Ок-саадагын жүктенип, ээрге чебер отурды.
Кулдар айткан сөстөрүн укпазын деп кезедип.
Араайынан ыраар болды: эпке-жөпкө кирбеди.

Жуучылдар кылыжын чөйгнлеп, тозорго оны умзанат.
Калак-кокий! Көрзөгөр дө: баатыр нени кылынат?!
Оштүгө де мындый түбекти кижн канай кычырат! —
Алып-баатыр жуучылдарды, бүр согуп, кышкырат.

Жүзи айдый жалтырап, туманда баатыр айланган.
Афтандил ла Ростеваннын жууктаганын сес салган.
Канатту Мерани-аргымактый адын камчыла ол чапкан.
Тенгериде де, жерде де сурузы жокко жылыйган...

Канча улус бедреп, баатырдын изин таппады.
«Желбистер кааннын журтына түбек ийген» — деп жартады.
Шыркаларын улус жунуп, өлгөндөрүн сөөктөди.
«Ырызас бистин үзүлди! — деп, Ростеван кородоы.

Геннадий Володин

* * *

Эзен бе, ойто ло, агаш-ташту
менин жерим,
Мен сеге, чорчөктөги чилеп, бүгүн
једип келдм.

Быжыл мында јас
кандый сүүнчилү!

А сууны!
Сууны көрзөгөр! —
Аш бүдер түжүмдү.

Ак-јарыкта ыжын
тудамнаг жылытып
Мен јогынаг поездтер
сеге јүре беретен.

Оройтып каларынаг коркып,
Бу јаскы јарык байрамга
ыраак-ыраактан

Сүрекеј бачымдап, сүүнип келетем
Мен оройтыбадым. Куштар мени
кожонло уткыйт.

Кайыгдар да күүнзеп
 жалбырактарла жаңыйт.
Мында таныш беле
 чеденек жанында
Нени де меге айдарга күүнзейт.
 Же айдынып болбойт.
А чечектерди!
 Чечектерди көрзөгөр!
 Күнкажы, чомыр —
Бастыра кажу, жаландарды
 чечектерле яс кееркеткен.
...Якшы ба, катап ла, агаш-ташту
 менинг јерим!
Јакшы ба, учы-кыйузы јок
 менинг чөрчөгим!

БАБЫРҒАН КЕРЕГИНДЕ ЛЕГЕНДА

Джунгарлардын окјааларынын учузы.
Адарулар чылап, ыраакта тымыган.
Сары таңла баатырдын сөөк-тайагы
Ады жок кырдын эдегинде табылган.

Оштү үлдүзинен куйагы аргадап болбогон,
Бухарада эткен темир бөрүк ого болушпаган.
Бажы түштүк жаар ууланып жыгылган,
Лыдазы дезе будынын жанында жаткан.

Баатырды ийиндеринс чебер көдүрүп,
Корумдап жуурга жуучылдар апарган.
Ол кырды жажын-чакка кереес эдип,
Жуучылдын адыла Бабырган деп адаган.

..Бабырган. Онын бирик бажында
Буурыл жегестен туман, булут чыгып, жылыжат.
Бойы керегинде чорчокти ол мында
Кандый да историктен јарт билип турат.

Теректерди, саадактын окторын чылап, тудат.
Тондок сууны, кёстинг жажын чылап, агызат.
Канча жүс жылдарга үн чыгарбайт, —
Жуучылдын сёёгин кереестеп каруулдайт.

ГРАФИН ЛЕ КУВШИН

(Басня)

Канча кырлу Графин
Каарып айтты Кувшинди:
«Кара сууга татадың
Кандый жаман бүдүжинг...
Кайран жаражымды, көрзөн дө,

Кабак толо ичимде.
Лыргал-тойлу өйлөрдө
Жылтырап турум столдо.»
Мактанып турала,
Мындый сөстү оңдобойт:
Жаражын жараш ла,
Жанын кандый болбогой...

УСТЫН АЙТКАН СӨЗИ

(Басня)

Полго Стене мынайда мактанган:
— Быйан айт, турганым учун.
Мен эмес болзом, туку качан
Жааш-сууга чирип каларың.
— Акыр, акыр! — деп, Көзүңк айтты; —
Анаар ла, Стене, не мактанар,
Рам жок болзо не болор?
Урелип ончозы жайрап калар.
— Өткүрө слер тынзынбаар —
Өрөртөң Жабынчы сөскө киришти: —
Мен эмес болзом, бастыраар
Женестип, чыктып калараар.
— А жылу бербезем не болороор —
Атыланып чыкты Печке.
— Эй, — Эжик кыйгырды, — сананаар,
Мен жокко күч слерге!
Угуп, угуп турала,
— Унчукпаар! — ологорго ус айтты: —
Ончогор бирлик болзогор.
Оодылып, жайрап калбазаар.

ТОГЖАН

(«Абай» деп романның үзүк)

Жас келгели Абайды санаалар ээледі. Ол ого жуук улустын сандыртын да, табыш-талын да, сүүмжі-кунугын да, нени де, нени де керектебей, бойынын ла алдында, бойынын ла санааларыла жаңысканырап калган базып жүрді. Ол бастыра боы — санааларыла да, сезиміле де — жаңыс ла ого, Абайга, торт солун ла жаңы телекейге аптадып, оның чөрчөк жерииндедий кеен жерине жүре берген...

Колына домбра, ак чаазын алгандар, тыңыскып, күйбүрөп жаткан көгүстин терең түбинен кожондор, үлгерлер сызылып, туулып чыгарга бойлоры ла суранып тургандый.. Же эмди де айдылбаган сөстөр, эмди де кожондолбогон кожондор көп. Лиит жүректің жажыды эмди де жетире айдылбаган. Айдылганы болзо — калай, тайыс.. О, эмди ле эмди, бу түймөп, жалбырап турган жүректің жажыдын ачарга, оның изү типилтин, оның үнин тындап угарга күүнзеген нөкөр табылатан болзо кайдар! Ол ончозын-ончозын, оның көгүске бадышпай турган ару эрикчелин, сөслө чыгара айдып болбос жажытты ол нөкөргө кожонбыла-комутбыла айдып берер эди!

— Кайттым, кайттым?! Сөстөр жокту, тилде арга жок — деп, ол кезикте чөккөндү онтойтон.

Оның чүмдеген, бичиген кожондору оның бойынан ыраак барбаган, учурлаган кижиге болзо — жетпеген. Ижемжі? Ижемжі база жок болгон...

Кезикте кайда да ыраакта-ыраакта таналардын мөңүн шыңырты жуулатан... Шыңырт бирде жууктап, бирде ырап турар... Бу шыңырта билер-билбес ижемжі жалт эдип чагылала, ойто өчүп, көгүсти уур санаалар базырып туратан... Амаду? Оның эрке ле жылу чокторы анда, кайда да ыраакта, көс жетпесте суркурап туратан... Анда тандак болгон, анда эртен тура болгон...

Жер жаңы ла жаңы жылула тынып, көк жаңы ла жаңы быжырайып, күүктің үни жаңы ла жаңы арка-тууга томула берерде, Абай айлында чыдажып отурып болбоды адын ээртейле, көс лө көргөн жер жаар тенип жүре берер болды. Андый теништин шылтагы да табылды — аңдаш.

Же ол кайдан аңдайтан эди — аулдан анча-мынча ырайла, аңчы ийдин жедегинен божодып ийетен — ийт койонды бойы бедрезин ары... Учында Абай ийди барын торт ундып салатан. Кезикте ийди узакка жылыып калатан. Кенетийин ийди санаазына киргенде, оның адын адап, бастыра чөлгө жаңыландыра кыйгырып туратан. Бирде ийди

жыраанын ортозынан койонды үркүдип ийеле, онын кийнинен ары аткан октый сундуртып баратканда, Абай олорды эш-немеге бодобой, чылазынду көрүп туратан.

Мындай да учурал болуп туратан анчы ийди койонды сүрүжип жаба једижеле, бараксанды јерге жаба базаып, јенү алганына оморкоп, куйругын булагдадып, ээзин чыданыкпай сагып отурганда, Абай оны ајарбай јаныла токуналу јортуп јүре беретен Ийт ээзинин кийиннен кайкаганду көрүп салала, ачурканганына јангы јерге октолып-ийиктелип, санг өрө канкайала, бөрү чилеп улып-улып үрүп туратан. Је ээзи кыгыс та этпес, кайа да көрбөс. Айдарда ийт кырер-бадар јерин таппай кыгызып, ыркыранып, та ээзине, та койонго секирер, оноң неме болбосто, койонды јара тартып, тастайганча ажанала, Абайдын кийнинен ары оозы-мырды кандалып калган, чотпон-чотпон јелип барадар. Јангыс ла ол тушта кайкамчылу анчы бойынын јастырганын сезип калатан.

Је онын санаалары бого ло үзүлип калбайтан. Ол јүрөк јайнадар узун-узун кожонгын кожондоп баштайтан.

Качан удур серүүн ээин соккондо, Абай јелмер бөркин бажынан суурып, адынын тискинин кайра тартып, үзениге бүт бажына туруп келеле, ээинди ачаптып тынып туратан. Айса болзо, ого Чынгыстан, Төөлөр өркөжинен, Караулан соккон ээин төрөл јылу тынышты экелип турган деп бодолотон? Эйе, андый деп, Абай бүткен. Чын неме ле јүк ле санаалар, јүрүм ле амаду бир бүдүн болуп, кеен болуп колынып, онын јүрегин айдып болбос өкпөөришле толтырып турды.

Бир катап сагыбаган јанынан Абайга таң атту кижі јортуп келген. Ол аалга чөлдө јердин алдынан чыгып келгедий билдирген. Абай селт этти — куулгазын түжи үзүле берди.

Олор алаң-ачык јерде турдылар, ичкери дезе ээн өзөк јайылган јатты. Абай таң атту кижі јаар соок көрүп салала, ары бурылды. Је онызы јакшы таныжы чылап ого сүүнчилү күлүмзиренип, чүм-чам јоктон бүдүмјилу јортуп келетти. Абайдын адын адап, јакшы сурады. Абай оны танып, сүүнип, эби јоксынганына бастыра бойы кызара берди.

Онын алдында Эрбол турган. Абай бу јиптле былтыр Сүйүндик-эштең јанып келеделе, јолдо танышкан. Абай, Эрбол онын јажыдын билип ийген болор деп, чочый берди.

Је Эрбол нени де сеспей калды ошкош.

— Андап-куштап јүрүң бе? — деп, ол сурады. — А бу сенинг анчы ийдин кайда көрүнбейт?

— Кайда да мында, жыраалардын ортозында болор керек — деп, Абай ары-бери ајыктанды.

Калтар ийт жыраалардын ортозынан чыга конды. Эрбол оны көрүп, карыла-карыла каткыра берди.

— Көрзөөр, уулдар, бу анчынын бүдүжин! Бу јангы ла јырта

ажанып алган ийт туру ине! Калак ла де, бу ийт мындый коркушту нени жиди не? — Эрбол ийтти бастыра жанынан аяктай берди.

— Сен, керек десе билбейин де, ол жерлик куш туткан турбай! Бодозон, ол бойыннын тапканын бойы ла жип алган!

Абай куучынды бокорттор аргазын бедреди. Нокорин бойынан божодор кууни онын келбей турган: оло кожо жорттылар, оной Абай оны айылга кычырды. Эрбол бош болгон, онын учун оны жайнаарга келишпеди.

Нокори Абай эште беш конгон. Оло бой-бойлорына жибулу учуралдар куучындап, энгирлер сайын соот эди кожондожып, суунгилеп тургандар. Абай ого бойы да чумдеген кожондорды кожондогон. Бу бир канча кунге Эрбол онын эн жуук нокори боло берди. Абай нокори жанар алдында ого бойыннын журегинин жажыдын ачкан.

— Бу кожондорды ончозын токпой-чачпай, Тогжанга жетир — ден, ол сураган.

Эрбол Абайдын бар-жок кожондорун ончозын эске уренип ала-ла, олоорды ончозын Тогжанга Абайдан эзен эди жетирер болуп созин береле, жана берди. Эрбол берген созине турган: Абайга учы-кыузы жок деп билдирген уч куннин бажында ол Жидебайга ойто келип, нокорин эчидип алып, Чынтыс жаар, кондуре ле Тоблор оккожи уулу апарган.

Уккажын, Эрбол озо баштап Асылбектин уйине — Карачачка тузуп, ого ончозын куучындап берген кизи болуптыр. Ол Карачачка Абайдын суугенине эзен эди ийген ончо кожондорун айдып берген. Карачач Тогжанла суурекей эту-жоту жуergen. Ол баштап тарын суушкеендерге жолугузарга болужарынан жаза мойноп ийген, же Абайдын кожондоры онын да озок-буурин одо берген, оной Эрбол тили чечен, бойы одурм кулул болгон. Оло экулеп Тогжанга Абайдын кожондорун айдып бергендер. Тогжан жинтле туштажар болуп жопсинген.

Оло Тоблор оккожине жедип келгенин Абай сеспей де калды Бурунгийлей берерде, жинттер Эрболдын кырларга курчаткан аулына жедип келгендер.

Кичинек жокту кыштуда Эрболдын айлынан окко, айыл жок болгон Сууйиндиктин кыштузы суу ол жанында жараткан анча-мынча ыраакта болгон, мынан жакшы корунип турган. Анда не-неме жеткил болгону мынан да иле-жарт корунип жатты. Айылдардын тунуктеринен койу кара ыш коройлоп, тойу ийттер жалку уруп турдылар. Аул айдары жок бай болгон.

Же Абайдын анаар барар учуры жок. Ол Кунанбайдын уулы, а аул десе адазыла оштожип, корушпей турган. Анда онын келген амадузын билгилеп ийзе, жакшы сураба. Адылбек ле Асылбек — калжу ла оштонгой жинттер. Онын учун эки нокор тун кирерин сакып, ол жаратка кечпей турдылар.

Айландыра аттың кулагы көрүнбөс карануйлай берерде, оло аттарынан түжүп, бойлоры тошло ол жаратка жойу кечтилер. Сүйүн-диктин аулы терең уйкуда болгон. Ийттерде үн де жок.

Эрбол уй-малдын кажанын араай ачып, Абайды төөлөрдүн сарайына кийдирип койоло, бойы чыгып, кайдаар да жүре берди. Абай карануйда жаңыска артып калала, тынарынан да коркып, жүрегинин күчүлдеде согулганын угуп турды.

Эрбол жаан удабай ойто келди. Ол нөкөринин колынан ала койып, шымыранды:

Кудайга баш, бүгүн Асылбек айлында жок эптир. Баралы!

Качан Абай бай айылдын бозогозын алтап кирерде, Карачач орыннын жанында турды. Тогжан десе полдо жайып койгон жуурканның үстинде отурды. Пол бозогодон ала төргө жетире кебисле төжөлгөн болды, стенелер чоокыр кийисе, торко бөсө жабылган эптир. Ак-торко көжөгө кееркедиң койгон бийик орынды жарымдай бөктөйт. Абай жакшылашты. Карачач ого басып келеле, онын бөркин уштып, курын чечти.

Тогжан тың кемзинип отурганы танылу болды. Ол Абайла угулар-угулбас эзендежиң, качарлары кызара берди.

— Же, мен барар ошкожым. Ол жаратта болорым, аттарды каруулдаарым — деп, Эрбол сүйүшкендерге чаптык этпесе, чыгып жүре берди. Карачач чай азатам деп чыкты, ойто келбеди...

Абай сүйгөңиле экүден экү артып калала, озо баштап торт ман-заара берди. Тогжан да жаш бала чылап, уялып отурды. Абай Тогжанга жуук энчейип, оңоң көзин айрып болбой, узак көрүп турды.

— Тогжан... Сен менин эзенимди уктың ба? — деп, учында ол сурады. — Онын сөстөрүн мен сен керегинде сапанып, кунугып жүреле чүмдегем.

Тогжан бастыра бойы мынайда айдып тургандый болды: «Айдарда, мен бери не келгем? Мени сеге сенин үнүң экелген». Ол жобош күлүмзиренип, каруузын берди:

— Уккам, Абай! Слердин кожондороор меге сүрекей жараган.

— Мен акын эмезим... Же сениле баштап тушташканымнан бери, эмдиге жетире ондонып болбой жүрүм. Онон ло бери мен сени бир де ундыбагам.

— Айдарда, бери не келбегенер?

— Бу мен канайып келетем? Мында эмди не болуп жатканын сен билбес эмезин. Бис жаңыс ла санааларыста жолугу жар аргалу болгоныс!

— Чын айдадаар — Тогжан төмөн көрди. — А мен слерди бир катап көргөм... Көчүп барадарарда көргөм... Слер мени ол тушта көргөнбөр бб, жок по — билбесим.

— О, Тогжан, бу сенин айткан сөстөрүң кандый кеен! Мен ол тушта: «Тур, бир де эмеш болзо, тур!» — деп кыйгырарга жастагам,

је јүк ле арайдан тудунгам. Бодогом, сен мени керекке албаган деп. А көргөн болзон, быйанду артарга... Же сени кизи ундыйын да деген ундып болор бо, Тогжан? — Абай онын эрке, ак колдорынан тутты.

Тогжан селт эдип, онын колын туура этти.

Узун эгир эки жиит жүректи бек колбула колбогон. Олор бой-бойлорынан нени де некебегендер: жаньс ла ойто көрүжетен болзо... Бу олордын баштапкы туштажы болгон. Куучып туузылбай турды — олор сөстөрлө суузынын кандырып тургандый болдылар.

Карачач жаньс ла тан алдында келген. Качан ол ойто чыга берерде, Абай Тогжанга энчейип, онын көзинен окшоп ийди. Тогжан ойто ло бастыра бойы кызарып, бойынын эрке алакыныла суугенинин жаагын сыймап, оны ойто бойынан туура этти.

— Козимейдин чогы сен, көксимейдин оды сен! — деп, Абай Тогжанды кучактай алды.

Карачач айылга солусактаганча кирди.

— О калак. Абай көөркий, суунын тожы киймыктанды. Адын кайда?

Же онын чочып айткан сөстөри Абайга жетпей турды. Тогжан манзаарып, чындап та коркый берди.

— Бу сен нени айдадың, Карачач? Слер эмди сууны канайып кечетенесер, Абай? Слердин бу жанында артар учураар жок!

Абай жаньс ла оңдонды ошкош. Ат суунын ол жанында, айдарда — жол туйук. База ла бир эмеш — оны мында көргүлөп ийгилеер. Оны эмди де туткулап албаза, эртен тура сууны кечип жатса, түнөй ле көргүлөп ийер, а ол жаратта ого болужар кизи бачым чыкпас. Же элден озо, Тогжанды ла Карачачты бу керекке кошпой, мынан ары жылгыр барар керек.

Ол түргөн-түкөй кийип, Тогжаннын колынан бек тудуп, оны токунадып айтты:

— Коркыба, Тогжан, мени кечип албас тон ло кайткан деп! Мен керегинде Эрболдон суру-чап сагы!

Тогжан ак сабарларын Абайдын төжине тийгизип, ого жапшынып шымыранды.

— Жакшы болзын! Мени ундыба!

Жалакай ла буурзак Карачач Абайды айылдын күрентизине жетире үйдежи кийди.

— Же, көөркийек, сеге бисле кожо узак болорго келишпеди — деп, ол айтты. — Мында сениле жаньс тынышла тынып турган нөкөрлорин барын ундыба! Сууны ажарынып кеч! Жакшы болзын!

Абай Карачачтын колдорынан ала койды.

— Качан да ундыбазым! Слердин меге эткен жакшыгарды өлөрдиг өлгөнчө ундыбазым — деп, ол каруузын жандырып, мендебей ары болды.

Тоштор «курс» эдип оодылып турганы угулуп та турза, Абай оны

укпай тургандый болды. Онын санаалары, ол бойы эмдиге јетире јангы ла айрылышкан кайкамчылу улусла кожо болгон. Ол Карачачтын киленкейин, Тогжанын кеенин эске алып, олордын јаражын ла јаркынын кайкап, јартап болбос ырыстан тыныжы буулып, будынын алдында јерди сеспей баратты....

Нина Киндикова

ЈИИТ КРИТИКТЕРДИҢ III-чи БАСТЫРАРОССИЙСКИЙ СЕМИНАРЫ

КПСС-тин Тӧс Комитетинин 1976 јылда јарлалган «Творческий јашӧскүримле иштеери» керегинде јӧбинде јиит бичиичилерге ајару эдип семинар совещаниелер ӧткүрилзин деп уламјы бар. Бу јӧп јүрүмде чын ла бӧдӧп јат. Быјыл ноябрь айда јиит критиктердин III-чи Бастыраоссийский семинары ӧтті. Ол Москвадан ыраак јок А. С. Се-
рафимовичтин адыла адалган Малеевка деп чӧмдемеечилердин тура-
зында 4 ноябрьдан ала 16 ноябрьга јетире болгон. Семинарга башка-
башка укту улус јуулган. Темдектезе, јангыс кӧресде Уфадан башкир,
Казаннан татар, Элистадан калмык, Сыктывкардан коми, Кызылдан
тува, Чебоксарыдан чуваш ла онон до ӧскӧ улус болгон.

Баштапкы кӧн семинарга јуулгандарла изӧ туштажу ӧткӧн. Анда
критика ла литературоведение аайынча Российский советтин предсе-
датели, РСФСР-дин бичиичилер Союзынын правлениезининг качызы
В. В. Деменьтев куучын айткан. Ол 1972 ле 1976 јылдарда јараткан
јӧптӧр јүрүмде канайда бӧдӧп турганы, эмдиги ӧйдӧ критиканын
једимдери, онын алдында турган задачалары керегинде кыскарта
куучындады. Онын кийининде куучын айткандар эмдиги критиканын
таскап ӧскӧни, онын аңылузы ла једими, једикпези керегинде куу-
чындап, бар критический иштер керегинде јетирӧлер эттилер. Учында
олор биске једимдӧ иштер, јилбӧлӧ ле тузалу туштажулар кӧӧнзедилер.

Арткан кӧндерде бис бойыс таңынан иштеп, семинардын башкараа-
чыларыла кажы ла кӧн туштажу-куучындар ӧткӧрдис. Биске кы-
чыртулу поэттер, прозаиктер, ченемели јаан критиктер, темдектезе,
В. О. Перцов, И. Л. Гринберг, А. М. Абрамов, Ю. Б. Боров, Е. Ю. Си-
доров ло онон до ӧскӧлӧри бойларынын ижи, творческий пландары
керегинде куучындагандар.

Јилбӧлӧ туштажуны јажы јаанай берген буурыл башту киж
В. О. Перцов баштаган. Ол В. Маяковскийдин јүрүмине ле чӧмдеме-
лине ӧч том бичик учурлаган. Бойынын куучынында критик јангыс ла
литературанын кайучызы эмес, је ол јангы бичип баштагандарга
тебӧ берип, олордын ӧзүмине јаан болуш јетирет деп темдектеди.

«Критикага алдында бир јанынан јенгил болгон, ненин учун дезе,

ол өйлөрдө классовой тартыжу өткөн. А эмди тартыжу жок, же совет литература, социалистический реализм жүрүмдө бийик ле карулу сурактар тургузат — деп, критик А. М. Абрамов жартайт. — Критик — ол ученый, ол чүмдемесчи, ол психолог, ол политик, ол философ. Жайалтау критик болорго, ончо ло жанынан терен ондоп турар керек».

Эстетик Ю. Боровтик айтканынча, критиканын ижи күч. Алдында ол бойынын ла көрүм-шүүлтезиле, билер аргазыла бичиген болзо, эмдиги өйдө көп кычырат, билер керек, ол бар методологический бичиктерди тузаланза эрчимдү иштеер аргалу.

База бир жылбүлү түштөжү Сибирдин жарлу критиги Н. Н. Яновскийле өтти. Эмдиги өйдө ол Новосибирскте иштеп жат. 14 монографиянын авторы болгону бисти кайкатты. Ол тоодо В. Шишковтын, В. Ивановтын, С. Залыгинин, В. Астафьевтин, Л. Сейфуллинанын ла оноп до көп бичинчилердин творчествозына учурлаган иштер.

Жагы сүрекей жаан да эмес, же мындый көп бичикти кажы ортозында бичип турганаар деп жылбиркееристе, ол карууны мынайда берген: «Ишти мен эртең тура 4 часта баштайдым. Бичинчинин алдында жаан амаду турза, иш сүрекей жарамыкту болор».

Бистин эн ле жинт башкараачыбыстын Е. Ю. Сидоровтын шүүлтезиле критик чике ле курч сурактар көдүрер керек. Ол сурактар чын ла кезем болгондо, кычыраачы жылбиркеп, сөс то айдарга блажа берер.

Семинарда жагыс ла литература келтегенин куучын өткөн эмес, же политика жанынан Е. А. Коршунов, Л. Б. Березин, В. Р. Ситников деп писательдер-международниктер туруштылар.

Кажы ла башкараачы 15 жинт критикке ченемелин жетирерге кичеенген. Олор бистин ижисти көрүп, таскамал-ууламжы берген. Менин башкараачым Н. Н. Яновский болды. Калганчы күнде бистин кажыбыстын ла ижис керегинде текши түп-куучын өткүрилген.

Жинт критиктердин III чи Бастыроссийский семинарында турушканым менин жүрүмдө качан да ундылбас. Мен бойымды сүрекей ырысту деп бодон турум. Партиянын Төс Комитединин «Творческий жашөскүримле иштеери» керегинде 1976 жылда чыккан жөбиле колбой, жашөскүриминин творческий ижине жаан ажару эдип турганы учун ВЛКСМ-нин обкомына, бичинчилердин организациязына быйанымды айдадым.

АЙЫЛ-ЈУРТКА, БИЛЕГЕ

Мындай бажалыктыг алдында бис бүгүңги номерден ала бала-барканы үредип-тазыктырарында школ до билениң учуры керегинде жаңы бөлүк ачып жадыс. Уредүңилер ле ада-энелер бу жаан учурлу сурактыг тууразында артпай, бойлорының шүүлтезин бичиир болор ден ажындыра иженип турус.

Редколлегия.

Улужай Садыков

ТИСКИН БОЖОДЫЛГАНЫНЫҢ ШЫЛТАГЫ

Бу чын болгон керек. Је керек оның кайда, кемле болгониңда эмес, оның болгон шылтагында. Оның учун улустың ады-жолын, јаткан јерин чокумдабай, өскө ат адап, болгон керек аайынча шүүлте алынып көрөктөр.

Јылкычы өбөгөн жаңы ла келген газеттерди кычырып, та кандый да шүүлте алынала, терен санаана берди. Оның бүгүн санаа алынганы эртеп јурттыг јашөскүриминиң алдына бойының јүрүм керегинде куучын айдатаны болгон. Бу жуукта јуун болуп, анда јашөскүриминиң ортодо иш өткүрери јанынан элбек куучын болгон.

Јылкычы Чынаровичтиң јашөскүримге айдатап эрмек-куучыны көп. Ол Ада-Төрөлис учун Улу јууның от-калабын өдүп, элел-амыр јанып келеле, амыр-энчү иште турумкай иштеген улустың бирүзи. Бойының јүрүминде көпти көргөн до, көпти бүдүрген де. Оның учун эртеңги куучынды недег баштаарын, не керегинде адарын шүүп, санаа алынганы ол.

Мынайып отургажын оның эг кичишек уулы жууктай басып келеле, чырайы соок, көстөри тегиндегидий омок эмес, көжөгү ооруга алдыргандый, кызарала, өчөмиктелип калган отура түшти.

Адазы уулчагын лаптап көрзө, чырайы да жукарып калгандый

билдирди. Калганчы өйлөрдө иш-тош көп болуп, ого уулчагыла да токупалу отуруп, куучындажар ой болбогон. Виктор курсак ribsес болды деп кече энеси комудаган. Жылкычы Чынарович ого до аяру этпеген. Е бзгүн уулчагын лаптап көрөлө, жүреги чочый берди.

— Не болгон, балам?

Виктор терең тынып, онын үстине кем де соок суу уруп ийгендн, кенетинин түргөн, жаньс ла тынышла айтты: «Мени комсомолдон чыгарып койгон».

Адазы уулынын антканын жетире аайлап болбогон чылап, көстөри багырайала, такып сурады:

— Бу нени айдат?

— Мени комсомолдон чыгарып койгон дейдим! — деп, уулчагы баштапкы антканын адазы ондобогоньна жарбынган кенту тың айдала, көстөри жашкапактып, эриндери тырлажа берди.

Бу тушта Жылкычы Чынаровичтин санаазьна баштап ла эбелген неме — короноп, эриндери тырлажып отурган уулчагыннн жаагын јара тажып, арка-сыртын кайыш курла сыйра согорь болгон. Ол уулчагын кнжи эднп аларга не аайлу турушкан. Чачка буурылдыг ла, јүүске чырыштыг да көп сабазьн ол кошкон. Школдо ада-энеслерднн јууны, педсовет ле деп сөс угулза. Жылкычы Чынаровичтин жүреги көксине бадышпай барар. Јууп ла болзо, үредүчилер уулчагар урок-торго келбей, үредүчилерднн айтканын укпай туру дежер. Баштакта-ныш, согуш та керегинде куучын болгон. Кезикте керектин учы-түбин јартабай јадып, уулынын адаанын да алып туратан. Уулынын адаанын апчадала энези алатан. Онын шүүлтезиле болзо, Виктордо бир де буру јок, ончо керектерде өскө улус бурулу. Эмди адакь учында, школды божодор ло алдында, уулчагы комсомолдон чыгарткан.

Адазы уулынын эткен керектерин эске алып, айдар оокьлу эрмек те таппай отуарда, уулчагы такып үнденди:

— Ада, уксагар да, мен буру этпегем.

Адазында үн де јок.

— Чындап та, мен бир де буру этпегем — деп, Виктор онон ары актандь. — Согуш болгон. Је мен ондо турушпагам. Јамап кнжи качан да јамап болор, ончо керектин шьлтагын меге жарбыгандар.

— База ла мекеленип туруп ба? — деп, адазы кату айтты. — Керектин чынын айдар куўннн јок. Сен анай актанып ла келетек, и-п, татакай тагманы, сен учун кнжи качан да јакшы айтырбас, жаньс ла ујатка түжер.

Актанып турган уулчагы јымжап, көстөрнннн јажь табырай берди. Адазы уулчагыннн токунаарын сакып, артык эрмек айтпады. Онын кийинкиде керектин јартын угар болзо, мындый болуптыр.

Школдо вечер болгон. Јууныннн кийинкиде балдар танцевать эткендер. Виктор дезе танецте турушпай, најьларыла кожо залдын толугьна јуулып алала, олордын јаныла танцевать эднп бдүп турган кызы-

чактарды тегелеп, чачтарынан тартып, шоодып, каткырыжып тургандар. Тогузынчы класста үренип турган Миша деп уулчак толукта тургандардыг шоодылганын угуп, чыдашпай айткан: «Эмеш кемзин-зеер, уулдар, слердин эрмегерди кыстардан болгой, уул да кижиге угарга уйатту».

— Мыныг жыдып турган немези не, уулдар, — деп, Виктор көстөри чагылып, тиштерин каырадып айткан.

— Же ого мында бериште — деп, коштой турган наязы Викторды токтотты. — Андыйларла мындый улузы көн јерде куучындашпайтан.

— Акыр ла болзын — деп, Виктор калганчы катап кими ректенеле, назыларыла кожо залдан чыга конгон. Бир нөкөри ойто келеле, Мишаны тышкары куучындажатап керек бар деп апарган.

Назылар Мишаны туура јерге апарала, туш-тууразынан арадап келгендер.

— Сениг биске укааркап турган немен не? — деп, эрмекти Виктор баштады.

Миша оозын ачып, эрмек те айдарга јеткелекте, кийинде турган уул оны јыга јудуруктап ийдн. Јерде јаткан уулчакты эки уул арадап, не де аайы јок согуп салгандар. Бу согушта Виктор турушпаган. Мишаны соккылаганын ол эки нөкөриле кожо тууразынан көрүп турган. Өрө түрүп албас эдип согуп койгон Мишага турарга да болушпай, канайтсаг онойт деп таштап ийеле, јана бергендер.

Комсомольский јуун суд кеберлү өткөн. Комсомолдор элден ле озо согушкандарды эмес, согуш баштаарга јөмөлтө эткендерди бурулагандар.

— Согушты баштаган, бастыра керекти эткен кижн сен — деп, элден озо Викторды бурулагандар.

— Мен оны соктырарга санабагам — деп, Виктор актанган.

— Андый болзо, Мишаны соккылап турарда, нени эткен, оны не аргадап албаган? — деп, бир канча комсомолдор үн алыжып кыйгырышкандар.

Виктор арга јокто айткан:

— Мен јалтангам...

— А, а, согуш баштаарын билер, соктырганга болужарынан јалтанар! — деп кезеткендер.

— Слер не болушпаганар? — деп, Виктордын согушта турушпаган нөкөрлөрине сурак болгон.

— Бис неден улам согуш болгонун ондобогоныс — деп, олардын бирүзи актанган.

Јуун Викторды согушкандарла кожо бурулайла, комсомолдон чыгарып, арткан эки нөкөринне кату кезедү эткен.

Виктор бир канча күндерге ада-энезине нени де айтпаган. Ол јуунда мындый тыг буруладарым деп бодобогон. Эмди кайда барар, адазына агын-чегин антпаганча болбос.

Адазы бир канча өйдүн түркүмүнө учукпай отурала, учында кату айтты:

— Мени анай соккылап турза, база нөкөрлөрүңгө кожо айландыра курчай турала, болушпазың ба?

— А слерди не соготон? — деп, Виктор алатын берди.

— Мишаны ненин үчүн соккон, ол буру эткен бе? Слердий танмалар өскө улустан болгой, ада-энезин де соккылап жатса, тууразынан көрүп турар ине. Слерде ол экүгө жеткедий күч жок болгон бо? Бу колдорунды көрзөн, мындый жудурукла анзырап, акту жерге кижил соккылап жаткан уулчактардан болгой, кунан буканы да жыга согуп ийбей. Уч же ле деген уулдар эки баштактан коркып. Слердий ле кискедий кинчектү, койондой коркынчак немелер андый керек эдерге жөмөлтө эдип жат!

Токуналу башталган куучын кыйгыга жеде берерде, коштой кыптан Виктордын энези чыкты.

— Бу не болгон? Канай тал-табыжаар жаанап туру?

— Койон жүректү, коркынчак уулыңды көр. Жаман керек эдерге жөмөжил, комсомолдон чыгарткан.

— Бу нени эдип ийген? — деп, энези чочый берди.

— Кижидий күйү жок, куш жүректү учун.

Энези уулчагынын эрмегин угала, айтты: «Сеге быыл институтка кирип үренер керек. Комсомолдон чыгарып койгон кижини кандый институт алат. Кажыга да кирип албазын. Комсомолдордун жууунын жөбине канай жөпсинип отурат. Олор балдар ине. Нени жакшы ондоп турган деп. Кижинин жүрүмүн, баратан жолун ажаруга албаган. Сенин үредүгө баратан жолун буудакташып калганын билип туруң ба? Бала жастырбай, же жастырганы учун мынайып кату бурулайтан жан бар ба? Он жыл үреткен, учында келип, бат бу — комсомолдон чыгарып койгон. Жок туру, мен бу керекти сыранай тегин таштабазым. Ончо жаандарга айдарым. Олор мени ондоор. Мен, энези кижин, баламды менен артык кем де билбес. Мени ол жуунга не алдырбаган, ого турушкан болзом, ончозына жартап берер эдим.»

— Ондо мен бурулу — деп, Виктор айтты. — Жуунун алдында слерди алдырткан, мен дезе айтпагам.

— Ончо буруны жангыс кижиге жайатан жан кайдан келген, жастыра-лу кижил жаантайын буруладар эмес — деп, энези уулунын айтканын кулагынын кырыла да укадаы. — Менин балам канай ончозынан коомой боло берген? Мынан баштак балдар үренгилеп туру ине, олорды не бурулабай турган? Жангыс ла керек учун комсомолдон чыгаргылап койгон.

— Жангыс эмес — деп, адазы куучунга киришти. — Ол мынын алдында база кату кезедү алды ине. Жангыс жылда болгон керекти канай ундып койдың?

— Ол болгон неме болгон ло, өткөн неме өдүп ле калган. Оны не

эске алынар. Јаман кижі јаантайын јабарладар ба, јакшы эдереге турган болзо, үредетей.

Эжик калт эдип ачылган јерде, Виктордын эјези көрүнди. Керектин аайын кыскарта јартап берерде, ол айтты:

— Уулчактар согушпай јат па, кажы ла кўн согушкылап јат. Бўгўн согушар, эртен көрзөй, ортозынан суу да акпас антыгарлу на-
јылар болуп калар.

Јылкычы Чынарович бу куучынды нени де айтпай угуп отурды. Онын санаазында бу керек онын айлында эмес, кандый да өскө јерде, баштарында мее, көгүстериинде жүрек јок улустын ортозында өдүп тургандый. Ол жүрүмнүн кату јолын өдүп, кызаланду айалгаларга көп туштаган. Ого өскө улус болушпаган, јөмөшпөгөн болзо, та эзен артар, та јок. Онын учун уулынын эткеп керегин сананып, бойынын өткөн жүрүмнүн эске алынып, учында чат чыдажып болбой, кезем айтты:

— Бу нени айдыжадар, Викторды неге үредип туругар? Ол жаңыс катап јастырган, болгонбой бүдүрилген эмес, онын оорузы удап, јаанап калган. Оны јазап эмдебегенче неме болбос. Оны кажыбыс ла ондоор, билер учурлу. Керек онын институтка киреринде, кирбегинде эмес, јастыразын ондоп, бурузын алынып, оны түзеделе, чындык кижі болор аргазы бар ба айса јок по, оны билип алары. Бу керекте жаңыс ла слер эмес, мен де бурулу.

Чын, бу керекте Јылкычы Чынаровичтин де бурузы көп. Иш-тош ло деп божобой, уулына ајару этпей, кезикте балам јаш, тенек деп јажыдып, көп немелерди көрбөй, таскадунын тискининн божодып ийген. Ол учун учында алган бурузы бу.

— Је канайдар — деп, адазы учында улу тынып айтты. — Кижинин ады-јолы чылбартыза, ойто орныктыратаны күч неме. Је андый да болзо, болгон керектин учурын јакшы ондоп, оны түзедерине, та-кып этпеске чырмайза, жүрүмде болуп албайтан неме јок. Мен бодовом, Виктор оны јакшы ондогон, теренжиде билген болзо, јакшы туру. Керек жаңыс ла онон эмес, бистен база камаанду, мында өскө кем де бурулу эмес.

Баја бойынча кизиреп өткөн куучын тымып, туранын ичи ын-шын болуп калды. Андый да болоры јолду. Мында отургандардын болгон керекле колбой санаа алынатан неме ас эмес.

БАЖАЛЫКТАР

Э. Палкин. Эң жаан сурак . . . 3

Jүрүмнин бийик ажузында

В. Чичинов. Jол баштаачы . . .	8
Э. Палкин. Најылык оdy жарык күйср . . .	11
К. Козлов. Менин городым. Јерим, улuzым. Б. Кортин көчүргөн . . .	15
От јанында кожон. А. Адаров көчүргөн . . .	16

Куучымдар

Ј. Каннин. Балдарым, балдарым . . .	19
И. Дедин. Тадыра куучын . . .	31
Т. Шинжин. Тынду јалангдар . . .	37
С. Санашев. Мајалай андаганы . . .	40
К. Ептеев. Ачына . . .	43

Јаңы чүмделген үлгерлерден

В. Бабрашев. Бир кыш . . .	45
П. Самык. Мөңкүлик солдаттыг сөзи . . .	55
П. Чалчык. Нөкөриме . . .	57
Э. Тоюшев. Таш кезер. Сымылты да күс . . .	59
Б. Бедюров. Уүрлик үлгерлер . . .	60
Б. Самыков. Јаскы күн. Куук. Бакалар . . .	62
Ј. Кыдыев. Койчылар. Орык јолло тымыкта . . .	64
С. Петешева. Кожондоп јүреек. Белек . . .	65

Драматургия

К. Толосов. Јөргөмөштин уя-зы . . .	68
М. Бедушев. Јалангдардын кызы . . .	80

Очерктер

Б. Укачин. Јалакай керсктер эдерге меңдегер . . .	84
А. Демченко. Калбаи оббөгөнниг јүрүминег. Б. Кортин көчүргөн . . .	91
Б. Канарин. Ажудагы куучын . . .	98

Оскө тилдерден көчүрилген үлгерлер, куучын ла баснялар

Агостиньо Нето. Бис. П. Самык көчүргөн . . .	101
Шота Руставели. «Бартерезин јабынган баатыр» деген тууыдан алган үзүктер. К. Кошев көчүргөн . . .	103
Г. Володин. Эзен бе. Бабырган керегинде легенда. Т. Шинжин көчүргөн . . .	105
Э. Шуликовский. Баснялар. А. Ередеев. көчүргөн . . .	107
Мухтар Ауэзов. «Абай» деп романнаг алган үзүк. Т. Торбоков көчүргөн . . .	108
Н. Киндикова. Јинт критиктердин учинчи Бастыросскийский семинары . . .	113

Айыл-јуртка, билеге

У. Садыков. Тискин божодылганын шылтагы . . .	115
---	-----

АЛТЫН-КЕЛЬ

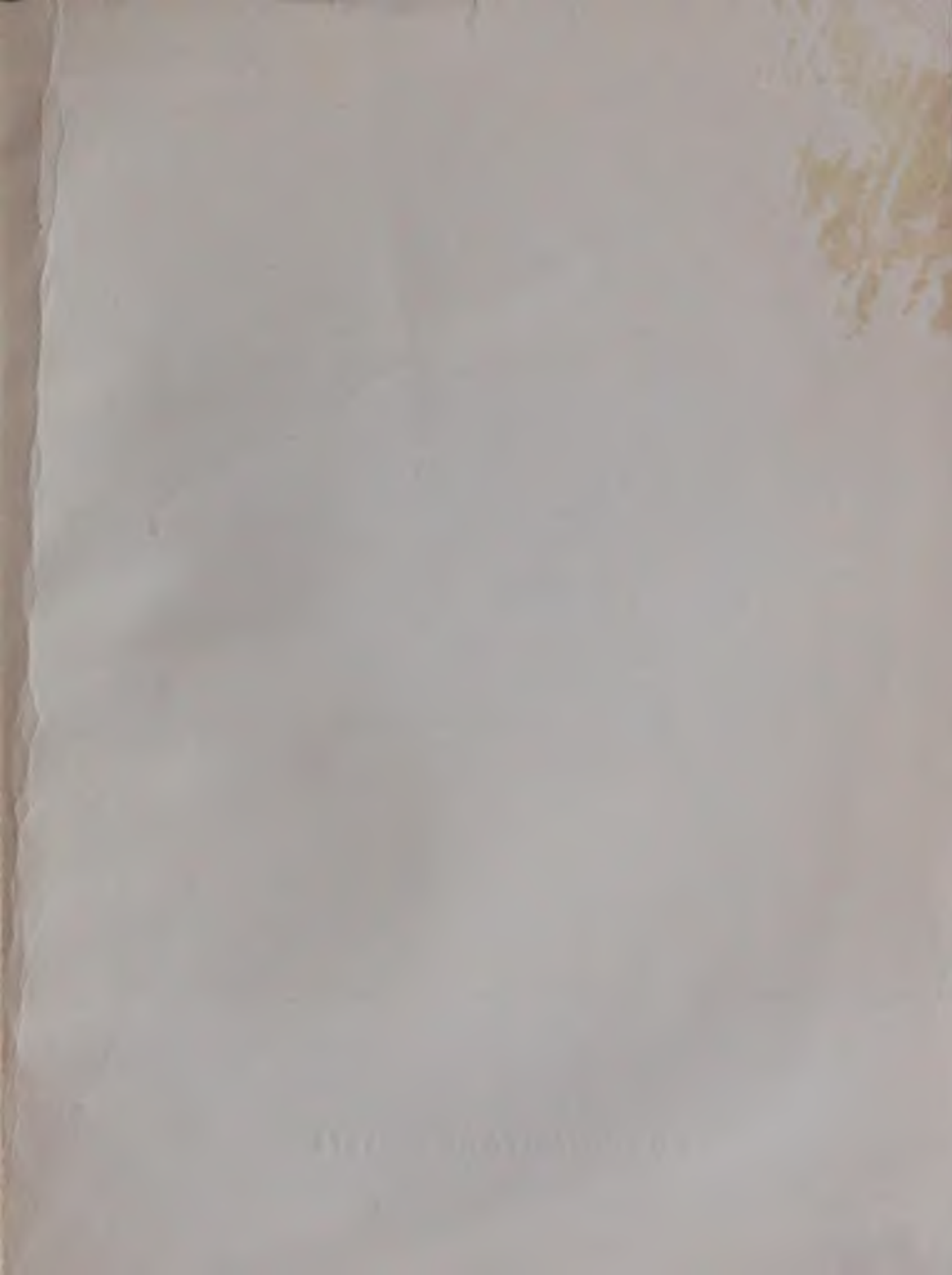
Литературно-художественный сборник

На алтайском языке

Редактор Б. Ч. Телесов. Художник П. И. Баграшев. Художественный редактор А. М. Кузнецов. Технический редактор М. Г. Шелепова. Корректор А. А. Чулчушева.

Сдано в набор 12/IV 1978 г. Подписано в печать 26/VI 1978 г. Формат 70×84 1/16. Усл. п. л. 8,16. Уч.-изд. л. 7,58. Бумага тип. № 3. АН 13315. Тираж 1000 экз. Заказ № 1763. Цена 55 коп.

Горно-Алтайское отделение Алтайского книжного издательства, г. Горно-Алтайск, ул. Горно-Алтайская, 36. Горно-Алтайская типография, пр. Коммунистический, 27.

55 акча

ГОРНО-АЛТАЙСК • 1978